

ЧАСТИНА ДРУГА

Результати аналізу формування, специфіки функціонування, особливостей трансформації регіональних політичних режимів в Україні: аналіз випадків

а) Дніпропетровщина

Про сучасну Дніпропетровщину часто пишуть як про „вотчину”, „феодалну вотчину”, „феодалне князівство”, „вотчина Лазаренка”, „вотчина Ігоря Коломойського Дніпро”, „коломойський край”*, „Дніпропетровщина – це вотчина Коломойського”, „вотчина групи Приват”, „столиця групи „Приват”, „батьківщина Тимошенко”, „політична вотчина Тігіпка, Кучми”, „Кривий Ріг місто Вілкулів”, „феодална вотчина Вілкулів”, „клан Вілкулів”. З іншого боку – це „регіон підприємців”, „Дніпропетровщина – регіон-лідер”, „культурний регіон”, „цей регіон чують”. Ідею „регіону” активно популяризують представники дніпропетровських політичних еліт. Знаковим у цьому процесі можна назвати спеціальний випуск журналу „Народний депутат” (часопис Депутатського клубу „Парламент”) за назвою „Дніпропетровщина: Україна в мініатюрі”. У ньому йшлося про амбітні завдання очільників регіону: „забезпечити національне лідерство Дніпропетровщини;

---

* Підтверджують ці факти публікації на кшталт: На Дніпропетровщині йдуть спроби створення феодалних князівств [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.litsa.com.ua/show/a/34894>; Мафія Днепродзержинська [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://bilingukraine.blogspot.com/2017/05/kmsk.html>; Феодалная Новомосковщина [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gorozhanin.dp.ua/bez-rubriki/30837-feodalnaya-novomoskovshhina.html>; Тучи над вотчиной Вилкулов: как разворовывали Кривой Рог. Документы. 27.06.2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.obozrevatel.com/politics/25706-tuchi-nad-votchinoj-vilkulov-kak-razvorovyivali-krivoj-rog.htm>; На вотчине Вилкулов московские церковники будут прививать педагогам „духовные крепы” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://dnipro.depo.ua/rus/dnipro/na-votchini-vilkuliv-moskovski-tserkovniki-budut-privivati-27082015154800>; На вотчине Вилкулов люди не хотят идти на избирательные участки. 25.10.2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://dnipro.depo.ua/rus/dnipro/na-votchini-vilkuliv-lyudi-ne-hochut-yti-na-viborchidilnitsi-25102015151000>

„забезпечити перспективний вектор потужного розвитку області”, „стабілізувати суспільно-політичну ситуацію в області”, „повернути довіру громадян та бізнесу до влади через реальні справи”, „вибудувати ефективні взаємини з центральними органами влади”; „повернути повагу до нашого регіону на національному рівні й забезпечити підтримку центральних органів влади в реалізації наших проєктів”; „об’єднавши наші зусилля, використовуючи синергію влади, бізнесу, громадських організацій і всіх жителів нашого регіону, ми зможемо досягти поставлених цілей” [1] (О. Вілкул); об’єднати свої зусилля й усім разом розбудувати „наш регіон” [2]. Ішлося й про інструменти досягнення завдань: „одним із найефективніших інструментів розвитку регіону є підвищення його інвестиційної привабливості” (Є. Удод); „запущено процеси, що вибудовують систему відкритої й прозорої діяльності влади” [1]; „вперше за багато років обласна і районні ради успішно співпрацюють з місцевими державними адміністраціями” [2]; „у рамках вибудовування партнерських відносин з бізнесом обласна влада Дніпропетровщини першою в Україні приєдналася до Ініціативи Глобального Договору ООН про соціальну відповідальність бізнесу та соціальне партнерство бізнесу і влади” [1]; „маємо в регіоні єдину монолітну команду, налаштовану на продуктивну роботу на благо міста та регіону” (І. Куліченко); „регіон відповідає основним критеріям, необхідним для участі у проєкті” (Н. Ізосімова) [3] (йдеться про розробку стратегії підвищення економічної конкурентноспроможності Дніпропетровщини).

Пристаючи до аналізу регіонального політичного режиму Дніпропетровщини, зауважимо, що дослідження з цієї проблематики практично відсутні [4]. Попри те, за останні кілька років з’явилася низка праць, які розглядають регіональні політичні режими в Україні. Зокрема, це публікації М. Кармазіної [5; 6], М. Горбатюка [7], Т. Бевз [8], С. Рибалки [9]. Поділяємо погляд, що „у формуванні механізму створення та обґрунтування підстав (на рівні свідомісних настанов для населення) для постановня регіонального політичного режиму чинник *традиції* та *історичного підґрунтя* – один із домінантних” [6].

Розпочато дослідження регіональних політичних досліджень окремих областей України [10–13]. Про „феномен Дніпропетров-

щини”, явище „лазаренківщини”, окремі деталі сходження олігархів з дніпропетровським корінням написав у книгах „Эх, Мороз, Мороз” та „Десять років після розпаду” голова Дніпропетровської обласної ради партії Всеукраїнське об’єднання лівих „Справедливість” В. Березка.

Біографії політичних та громадських діячів Дніпропетровської області з детальною інформацією про службову кар’єру, громадсько-політичну діяльність, членство у політичних та громадських організаціях, позиції цих діячів щодо загальнодержавних та регіональних проблем та бачення їх розв’язання містить „Політична еліта Дніпропетровщини” (2001) [14]. Зокрема, у ньому представлені біографії керівників Дніпропетровської обласної державної адміністрації та Дніпропетровської обласної ради (М. Швеця, Е. Дубініна); міських рад Дніпропетровської області (І. Куліченко, О. Левітіна, В. Літвішенка, Ю. Любоненка, І. Метелиці, С. Старуна, Ю. Трубочанінова, Е. Ханіса, В. Швеця); Дніпропетровських обласних організацій політичних партій України: М. Абраїмова (Ліберальна партія України (о)), В. Березки (Всеукраїнське об’єднання лівих „Справедливість”), В. Войтенка (Ліберальна партія України), О. Категоренка (Партія „Демократичний союз”), С. Конєва (Народний Рух України), П. Кравченка (Народно-демократична партія), А. Пашенка (Демократична партія України), І. Скажутіна (Соціал-демократична партія України (о)), В. Хазана (Партія зелених України), П. Хобота (Партія „Молода Україна”); голів громадських організацій Дніпропетровської області: С. Бичкова (Благодійний фонд „Духовне відродження”), О. Катана („Жінки ХХІ віку”), Г. Півняка („Злагода”), С. Северенчука („Нова Україна”); народних депутатів України від Дніпропетровської області: В. Альохіна, Г. Балашова, А. Білика, В. Гурова, О. Жира, В. Мартиновського, В. Пінчука, В. Пустовойтова, О. Рябченка, С. Сафронова, С. Тігіпка, Л. Трофіменка, О. Чернички, С. Чукмасова, В. Штепи) [14].

Водночас у передмові до довідника „Політична еліта Дніпропетровщини” (2001) зазначалося, що „функціонування елітного політичного угруповання Дніпропетровського регіону залишається ... закритим для широкого загалу громадськості” [14, с.4], воно є таким і до сьогодні.

Публікації у пресі і на різноманітних Інтернет-ресурсах з інтригуючими назвами: „Гра престолів” по-дніпропетровськи” [15] (О. Полякова, К. Кот і Ю. Крат); „Сусідські війни. Чому дніпропетровські програли донецьким і чи є шанси відігратися сьогодні” [16] (Д. Казанський); „Дніпропетровськ: регіональна еліта, з якою рахуються” [17] (А. Хом’як); „Битва за Дніпро. Чому вибори в Дніпропетровську можуть стати скандальнішими, ніж вибори в Чернігові?” [18] (В. Огієнко); „Есть такая профессия – революцией торговать” [19] (Д. Журавлев); „Генерали дніпропетровських маршрутів” [20] (А. Філіппов); „Днепропетровский депутат от „Батьківщини” был замечен в рейдерстве” [21]; „Атака кланов. Предвыборный репортаж из Днепропетровска” [22] (С. Висоцький); „В Днепропетровске землю воруют покругче Киева” [23] та ціла низка інших – відтворюють особливості функціонування політичного регіонального режиму Дніпропетровщини.

Розумінню аспектів становлення та розвитку регіонального політичного режиму сприяють статистичні дані про соціально-економічну ситуацію в Дніпропетровському регіоні; соціологічні дані про підтримку регіональної влади; електоральна статистика; ухвалені в обласній, міських та районних радах Дніпропетровської області політичні рішення; нормативні акти та інші рішення органів влади (офіційні сайти органів регіональної влади, ЗМІ та Інтернет-джерела); сайт Дніпропетровської обласної ради (<http://oblrada.dp.gov.ua/>); сайт Дніпропетровської обласної державної адміністрації (<http://www.adm.dp.gov.ua/>); сайт Головного управління статистики у Дніпропетровській області (<http://www.dnestrstat.gov.ua/>); „Стратегія розвитку Дніпропетровської області на період до 2020 року” (<http://www.adm.dp.gov.ua/OBLADM/obldp.nsf/document.xsp?id=3AA57DE5C462D4B9C22581BD0030183D>); публічні заяви та інтерв’ю політичних лідерів (ЗМІ та Інтернет-джерела), матеріали громадської організації „Дніпровський центр соціальних досліджень” (<https://dcsi.dp.ua/>), матеріали Проекту „Розбудова спроможності до економічно обґрунтованого планування розвитку областей і міст України” (Проект РЕОП, www.ebed.org.ua), сайтів „Антикор” (<https://antikor.com.ua/>), „Корупція” <https://korupciya.com/>, „Политическое обозрение”

litobzor.net/, „Информационное сопротивление” <http://sprotyv-info/ru>, „SKELET-info” <https://skelet-info.org/> та інші.

Особливості функціонування трудових ресурсів Дніпропетровської області представлені у публікації З. Бойко „Суспільно-географічне дослідження особливостей функціонування трудових ресурсів Дніпропетровської області” [24], політичні ідентичності розкрито у статті О. Висоцького „Дніпропетровська політична ідентичність у контексті політичних подій останнього десятиліття ХХ ст.” [25]. Про місцеві вибори як засіб легітимації локального політичного режиму (на прикладі місцевих виборів 2010 та 2015 рр. у Дніпропетровську) йдеться у статті Т. Бевз [26].

Сукупність джерел дозволяє досліджувати регіональний політичний режим, під яким ми розуміємо комплексні механізми політико-економічного управління, тобто певну модель функціонування влади; рівень прав, свобод; особливості взаємодії політичних еліт та інтенсивність соціальної мобільності, а також спосіб врядування, який складається спонтанно, внаслідок зусиль багатьох зацікавлених учасників політичного процесу.

Вагому роль для утвердження і функціонування регіонального політичного режиму *відіграють структурні ресурси* Дніпропетровської області *як його локації*. Дніпропетровська область розташована в південно-східній частині України і є внутрішньою областю України, межуючи з Херсонською, Запорізькою, Донецькою, Харківською, Полтавською, Кіровоградською, Миколаївською. Вона є другою серед областей України за кількістю населення (3237068 мешканців станом на 1 жовтня 2017 р.) [27]. Дніпропетровську область часто називають Надпоріжжям, або Придніпров'ям. Область входить до загальноукраїнського краю Наддніпрянина. Географічно південна частина області належить до Запоріжжя, на відміну від Надпоріжжя. До Надпоріжжя часто відносять лівобережні Присамар'є (Посамар'я) й Приорілля (Поорілля). Захід області називають Криворіжжям, або Кривбасом, що належить до Інгулеччини. Рішення Верховної Ради України про перейменування Дніпропетровська в Дніпро не зачіпає назви Дніпропетровської області*, оскільки для офіційного перейме-

---

* Дніпропетровська область згадується в 9-му розділі Конституції про територіальний устрій. Щоб внести зміни в головний документ країни, потрібно

нування області необхідно вносити зміни до Конституції. Дніпропетровська область входить до складу Придніпровського економічного району, що розташований у Середньому Придніпров'ї. На півночі межує з Північно-Східним районом, на сході – з Донецьким, на заході – з Центральноросійським, на південному сході – з Причорноморським. На південному сході район омивається Азовським морем. Дніпропетровськ, разом з містами Дніпродзержинськом, Новомосковськом, Підгородним, Іларіоновим, Синельниковим, Верхівцевим, Верхньодніпровськом та селами і селищами Кіровське (Дніпропетровський район), Петриківкою, Піщанкою, Спаським, Орлівщиною, Волоським, Новоолександрівкою, Сурьсько-Литовським, Солоним, Криничками, Аулами, становили Дніпровську агломерацію (що сформувалася наприкінці 1980-х рр.), з населенням майже 2 млн осіб. Питома вага області в Україні за кількістю населення – 7,5%, за територією – 5,3% [28]. Офіційним „днем народження” області вважається 27 лютого 1932 р. Як регіон Дніпропетровщина на початку ХХІ ст. поділялася на 22 адміністративні райони, включаючи 20 міст, з яких 13 обласного підпорядкування, 46 селищ міського типу та 1438 сіл [29]. Варто наголосити на нерівномірності розвитку Дніпропетровської області. Це досить яскраво простежується через рівень доходності місцевих бюджетів. Так, рівень доходності бюджету м. Дніпропетровська у 19 разів більший, ніж доходи всіх районів області разом [30].

Демографічні ресурси. Для регіону характерним є високий рівень урбанізації, частка міського населення становить 83,4%. Значна частина (76%) проживає в найбільших містах з кількістю населення понад 100 тис. жителів: Дніпропетровську, Кривому Розі, Дніпродзержинську, Нікополі та Павлограді. Упродовж 1991–2001 рр. населення області зменшилося на 245,1 тис. мешканців (на 6,3%) за рахунок міграційних процесів (на 6,7%) та

подати до Верховної Ради України відповідний законопроект. Це може зробити Президент або 150 депутатів. Далі висновок щодо відповідності законопроекту Конституції повинен надати Конституційний Суд. На першій сесії Верховної Ради України попередньо схвалити закон повинні 226 народних обранців, на другій документ повинен набрати 300 голосів. Тільки після цього область може отримати нову назву.

природного скорочення (93,3%). Спостерігалось прискорення темпу природного скорочення населення – з 7,2 до 9,0 людини на 1000 осіб за 1995–2000 роки, що були гіршими показниками, ніж в середньому по Україні [28]. За період 2001–2011 рр. кількість мешканців області зменшилася на 267,1 тис. осіб, або на 7,4%, що пояснюється порівняно низьким рівнем народжуваності та високими коефіцієнтами смертності. Сальдо міграції мало менший вплив, коливаючись у зазначені роки між додатнім та від’ємним значенням [31]. Населення області у 2013 р. скоротилося, порівняно з 2001 р., на 367 тис. осіб, тобто на 7,1 % [30]. Дніпропетровщина має одні з найвищих в Україні темпи скорочення населення. Кількість наявного населення у Дніпропетровській області за оцінкою на 1 жовтня 2017 р. становила 3237068 осіб. Залишається суттєвим перевищення кількості померлих над кількістю народжених: на 100 померлих – 54 народжених [32].

Соціально-економічні показники: стан трудових ресурсів. За показниками ринку праці область належить до групи областей, що мають хороші умови на ринку праці – високий рівень зайнятості, у більшості вищий або значно вищий за середній (57,4–59,8 %), низький рівень незайнятості (4,4–6 %), низький тиск пропозиції робочої сили (1,5–4,7 %) [30]. Скорочення кількості робітників промисловості за 10 років (1990–2000) становив 212 тисяч осіб (скорочення у 1,5 раза); в будівництві – 130,1 тис. осіб (скорочення у 3 рази), в сільському господарстві – скорочення майже у 2 рази, транспорті – у 1,5 раза, інформаційно-обчислювальному обслуговуванні – у 5,5 раза, науці – у 2,8 раза [28]. Рівень безробіття у Дніпропетровській області у 2000 р. становив 11,8 %, у 2009 р. – лише близько 2 % [29], а упродовж січня–лютого 2012 р. – 2,3% [33]. За даними Державної служби зайнятості кількість зареєстрованих безробітних упродовж вересня 2017 р. зменшилася на 2,1% і на кінець місяця становить 24,6 тис. осіб [34]. Рівень зареєстрованого безробіття в області на кінець вересня 2017 р. становив 1,2% населення працездатного віку [34].

Соціально-економічні ресурси: доходи населення. Нерівномірна зайнятість населення, майнове розшарування на початку 1990-х рр. призвели до різкої поляризації доходів населення. Згідно зі статистичними даними 10% найбільш забезпеченого

населення мали у 8 разів більш доходів, ніж 10% найменш забезпеченого населення (за деякими неофіційними даними цей „розрив” досягає 40:1) [28]. Серед галузей промисловості традиційно низькою залишалася заробітна плата в машинобудуванні та металообробці (в 1,5 раза менша за середню по області), виробництві будівельних матеріалів, деревообробній, целюлозно-паперовій та легкій промисловості (73%, 45% та 40% середньо-промислової, відповідно) [28]. Для підприємств і жителів області великою проблемою була заборгованість із заробітної плати, яка сягала 140 млн грн. Соціальні проблеми ускладнювалися зростанням безробіття. Валовий регіональний продукт на 1 особу у 2010 р. в Дніпропетровській області становив 34709 грн, що було найбільшим показником серед українських регіонів, а також перевищував середньоукраїнський рівень (23600 грн) [30]. Номінальна середньомісячна заробітна плата в області за 2011 р. становила 2 791 грн, а за січень–квітень 2012 р. – 2 613 грн [33]. Середньомісячна номінальна заробітна плата штатного працівника за третій квартал 2017 р. становила 7177 грн. (у разі відпрацьованих у середньому працівником 416 годин) [35]. За рівнем оплати праці лідирують міста Тернівка та Кривий Ріг, де згаданий показник становив 10113 грн (у разі відпрацьованих у середньому працівником 355 годин) і 7795 грн (у разі відпрацьованих у середньому працівником 417 годин), відповідно [35]. Натомість працівники, зайняті на підприємствах міст Першотравенська та Новомосковська, могли розраховувати на заробітну плату 5624 грн (у разі відпрацьованих у середньому працівником 374 годин) і 5677 грн (у разі відпрацьованих у середньому працівником 407 годин), відповідно [35]. Серед районів області першість за цим показником належить Павлоградському та Петропавлівському районам, де кожному працівнику щомісячно нараховувалося у середньому по 11375 грн та по 11013 грн, відповідно [35]. Разом з тим, добробут працівників підприємств Васильківського та Томаківського районів формувався з огляду на заробітну плату лише 4603 грн і 4936 грн, відповідно [35]. Найнижча зарплата у Юр’ївському (2053 грн у разі відпрацьованих у середньому працівником 454 годин), Широківському (2309 грн у разі відпрацьованих у середньому працівником

401 годин), Софіївському (2382 грн у разі відпрацьованих у середньому працівником 394 годин) [35].

Соціально-економічні ресурси: соціальний захист. Починаючи з 1992 р. спостерігалася відмова від загального й універсального забезпечення, з'явилися програми адресної соціальної допомоги. У січні–жовтні 2017 р. за субсидіями для відшкодування витрат на оплату житлово-комунальних послуг звернулися 604,3 тис. домогосподарств області (на 49,2% більше, ніж у січні–жовтні 2016 р.), 87,1% з них проживають у міських поселеннях [36]. Учасниками Програми житлових субсидій стали 549,4 тис. заявників, що становило 90,9% від загальної кількості тих, хто звернувся до відповідних служб. Їх кількість, порівняно з аналогічним періодом 2016 р., збільшилася на 82,4 тис., або на 17,6% [36]. У міських поселеннях державну допомогу призначено 461,6 тис. домогосподарств, у сільській місцевості – 87,8 тис. [36]. Загальна сума субсидій, призначених у січні–жовтні 2017 р., становила 246 млн грн (на 19,5% більше відповідного показника 2016 р.), з неї 217,3 млн грн – у міських поселеннях, 28,7 млн грн – у сільській місцевості [36]. У жовтні 2017 р. адресною допомогою держави у вигляді субсидії для відшкодування оплати житлово-комунальних послуг скористалися 445,1 тис. домогосподарств, що становило 32,8% від загальнообласної кількості [36]. Серед одержувачів субсидій 42% – домогосподарства з однієї особи, 30,1% – з двох, решта – з трьох та більше осіб. Середній розмір субсидії, призначеної у жовтні 2017 р. на одне домогосподарство, зменшився, порівняно з 2016 р., на 27,9% і становив 223,7 грн [36].

Соціально-економічні ресурси: промисловість. Область має потужний промисловий потенціал, який характеризується високим рівнем розвитку важкої індустрії. Основу промислового потенціалу становлять гірничорудна (Гірничо-збагачувальні комбінати Кривого Рогу, Марганця й Орджонікідзе), металургійна (меткомбінати і коксохіми Дніпропетровська, Кривого Рогу і Дніпродзержинська), енергетична (Павлоградвугілля), трубна (трубні заводи Дніпропетровська, Новомосковська і Нікополя), хімічна (Дніпроазот, Придніпровський і Павлоградський хімзаводи) галузі. Починаючи з 1990 р. окреслилася тенденція до зростання промислового виробництва на окремих заводах чорної металургії,

хімічної і нафтохімічної галузей, а також на деяких підприємствах машинобудування. Найбільш кризовим для промисловості виявився 1994 р., коли спад виробництва в області, порівняно з 1993 р., становив 29,5% і за рівнем виробництва промисловість опинилася на чверть віку позаду [28]. З 1999 р. Дніпропетровщина вступила у фазу стабілізації. Упродовж 1999–2002 рр. мали місце позитивні тенденції нарощування темпів промислового виробництва в різних галузях економіки, внаслідок чого, за офіційними даними, економічне зростання в області набуло постійного характеру (лише за 8 місяців 2002 р. обсяг виробництва становив 101%). Зберігалася тенденція до щорічного збільшення надходжень до бюджетів усіх рівнів: у 1999 р. надходження зросли на 19,6%, у 2000 р. – на 26,9%, у 2001 – на 12,2%, а в січні–серпні 2002 р. – на 16,6%. Приріст обсягу промислової продукції на Дніпропетровщині у 2005 р. становив 7,4 %, в той час як у Запорізькій області цей показник дорівнював 3,7 %, у Луганській – 1,6 %, а в інших двох регіонах, з якими межує регіон – на Донеччині і Полтавщині – зафіксовано від’ємне сальдо – 7,9 % та – 2,5 %, відповідно [37]. Нині у регіоні діють 712 основних промислових підприємств двадцяти основних видів економічної діяльності, на яких працюють 473,4 тис. осіб. На Дніпропетровщині виробляється 16,9% усієї промислової продукції України. За цим показником область посідає друге місце в Україні [38]. Питома вага добувної промисловості області в загальнодержавному обсязі реалізації промислової продукції становила у 2016 р. 33,9%, а обсяг реалізації становив 77,8 млрд грн, що дорівнює 24,0% від загального обсягу реалізованої промислової продукції області [38].

У жовтні 2017 р., порівняно з вереснем 2017 р., індекс промислової продукції становив 104,7%, проти жовтня 2016 р. – 103,1%. Підсумком роботи промисловості області у січні–жовтні 2017 р., порівняно з січнем–жовтнем 2016 р., став індекс, розрахований на рівні 99% [39]. Індекс промислового виробництва області за січень–вересень 2017 р. проти січня–вересня 2016 р. становив 98,5% [40]. Підсумки діяльності індустрії регіону формувалися внаслідок зменшення обсягів випуску продукції (товарів, послуг) у добувній промисловості й розробленні кар’єрів

(індекс – 95,4%), де основним фактором впливу на скорочення результатів роботи галузі стала діяльність підприємств з видобутку залізних руд, та сфери постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря (78,8%) за одночасного зростання обсягів виробництва у переробній галузі (106,2%) [40]. У профільних видах переробної промисловості зростання рівня випуску продукції зафіксовано у виробництві коксу та продуктів нафтоперероблення; харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів; гумових і пластмасових виробів, іншої неметалевої мінеральної продукції; виготовленні виробів з деревини, паперу та у поліграфічній діяльності; у машинобудуванні, крім ремонту і монтажу машин і устаткування (індекси 104,8–143,8%) [40]. Водночас скорочено темпи випуску продукції у текстильному виробництві, виробництві одягу, шкіри, виробів зі шкіри та інших матеріалів (індекс – 84,5%), виробництві хімічних речовин і хімічної продукції (97,2%), а також у металургійному виробництві, виробництві готових металевих виробів, крім машин і устаткування (99,2%) [40].

Соціально-економічні ресурси: сільське господарство. Понад 80% площі області зайнято під сільськогосподарське виробництво (більш ніж 25 тис. кв. км (6,0% сільгоспугідь України) [41]. На базі колективних сільськогосподарських підприємств на початку XXI ст. було створено близько 2 тис. нових агроформувань, станом на 2004 р. функціонувало 3546 фермерських господарств [29]. У 2017 р. основу агропромислового комплексу області становили понад 4200 сільськогосподарських підприємств різних форм власності та підпорядкування [41]. Область є надійним постачальником зерна на світові ринки. У 2016 р. підприємствами експортовано сільськогосподарської продукції на суму 126,7 млн дол. США [41]. У січні–вересні 2017 р. індекс сільськогосподарської продукції, порівняно з січнем–вереснем 2016 р., становив 107,7%, у т. ч. у сільськогосподарських підприємствах – 111,6%, у господарствах населення – 102,7% [42].

Соціально-економічні ресурси: будівництво. За своїми виробничими потужностями, основними фондами, чисельністю працюючих, обсягами виконаних будівельно-монтажних робіт будівельний комплекс області налічує понад 2000 середніх і малих під-

приємства [41]. У січні–жовтні 2017 р. підприємствами області виконано будівельних робіт власними силами на суму 6,7 млрд грн [43]. Індекс будівельної продукції до відповідного періоду 2016 р. дорівнював 128,5% [43]. Частка Дніпропетровщини у загальнодержавному обсязі будівельних робіт становила 9,1%, що відповідає 4-му місцю серед регіонів країни [43].

Соціально-економічні ресурси: транспорт. Щільна заселеність території, високий рівень концентрації виробництва зумовили розвиток транспортної системи області, яка є невід’ємною часткою усієї мережі України. В області розвинуті залізничний, автомобільний, авіаційний, річковий і трубопровідний транспорт. Довжина залізничних колій загального користування – 1579 км за середньої щільності транспортної мережі 49,5 км на 1 тис. кв. км території області, що у 1,3 раза перевищує рівень в Україні; електрифікованих залізничних колій – 1256,2 км, або 79,6% загальної їх довжини; автомобільних шляхів з твердим покриттям в області 9071 км, або 283 км на 1 тис. кв. км території області (в Україні цей показник – 269 км) [28]. У цілому технічний стан шляхів значною мірою не відповідає світовому рівню. З 1995 р. у Дніпрі запрацювала перша лінія метрополітену [41]. В області діють 3 аеропорти. У січні–вересні 2017 р. усіма видами транспорту області перевезено 76,2 млн тонн вантажів, що на 1,9% менше, ніж у січні–вересні 2016 р. [44]. Вантажообіг зменшився на 3,8% та становив 19,2 млрд ткм [44]. Послугами пасажирського транспорту скористалися 239,7 млн пасажирів, що на 2,3% більше відповідного показника січня–вересня 2016 р. Виконано пасажирооборот в обсязі 3962,3 млн пас. км (збільшення на 4,3%) [44].

Соціально-економічні ресурси: зовнішньоекономічна діяльність. Зовнішньоекономічний оборот з 1991 р. до 2000 р. щорічно скорочувався (найбільше скорочення (на 53%) відбулося з 1997 по 1999 рр.) і тільки в 1999 р. зріс на 42,2% і дорівнював 4293,4 млн дол. США, у тому числі на експорт припадало 2906,6 млн дол. США (67,7% обороту) і імпорт – 1386,8 млн дол. США (32,3% обороту) [28]. Обсяг експорту більш ніж у 2 рази перевищував обсяг імпорту. В обсязі експорту зростала частка сировини та продуктів його первинної обробки (до 80%) та зменшувалася частка машин, механізмів та обладнання (менш ніж 3%). Одночасно зростала

частка обладнання та механізмів в обсязі імпорту (у 2 рази за 3 роки), що було свідченням зростаючої залежності від іноземних технологій та неповне використання власних як наукового, так і виробничого потенціалів машинобудування. Зношене обладнання та застарілі технології базових галузей Дніпропетровщини (гірничо-металургійний комплекс, машинобудування та деякі інші) збільшували ризики вкладення інвестицій. За обсягом іноземних інвестицій область посідала у 2000 р. 6-те місце в Україні, а темпи їхнього нарощування знижувалися [28].

Станом на 2017 р. область входить до числа провідних експортерів та посідає перше місце за обсягами експорту серед областей України [41]. У січні–серпні 2017 р. обсяг експорту товарів становив 4580 млн дол. США, імпорту – 2920,1 млн дол. [45]. Порівняно зі січнем–серпнем 2016 р. експорт збільшився на 20,6% (на 783,8 млн дол.), імпорт – на 31,9% (на 705,8 млн дол.) [45]. Позитивне сальдо становило 1659,9 млн дол. (у січні–серпні 2016 р. теж позитивне – 1581,9 млн дол.) [45]. Оцінка основних між-регіональних співвідношень показала, що економіка Дніпропетровської області за умов стійкого зростання великою мірою забезпечуватиме підйом економіки України та створюватиме умови для успішної її інтеграції в європейську та світову економічні системи [28].

Соціально-економічні ресурси: внутрішня торгівля. Обороти роздрібною торгівлю, який включає дані щодо роздрібного товарообороту підприємств (юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців), основним видом економічної діяльності яких є роздрібна торгівля, у січні–вересні 2017 р. дорівнював 50,8 млрд грн, що у порівнянних цінах становило 107,5% обсягу січня–вересня 2016 р. [46]. Обороти у вересні 2017 р. дорівнював 6,2 млрд грн, що на 7,1% більше, ніж у вересні 2016 р., і на 1,6% менше обсягу серпня 2017 р. [46].

Конкурентоспроможність регіону. За показником індексу конкурентоспроможності регіонів України область належить до групи регіонів із максимальним індексом: 4,1 при 3,87 – середньому у регіонах [30]. Зокрема, у глобальному рейтингу конкурентоспроможності Дніпропетровська область посідала у 2011 р. 65-те місце і знаходилася між Російською Федерацією та

Румунією. Регіон випереджає такі країни Європейського Союзу, як Румунію, Латвію, Грецію та Болгарію. Згідно з рейтингом регіональної конкурентоспроможності Дніпропетровська область є лідером у сегментах „рівень розвитку бізнесу”, „інфраструктура” та „інновації” [47]. Завдяки системному підходу в Дніпропетровському регіоні реалізовано понад 800 регіональних і локальних проєктів розвитку.

Екологічна безпека регіону. Майже вся територія області належить до категорії дуже забрудненої, а більше третини – до надзвичайно забрудненої. Найбільш складна екологічна ситуація спостерігається на великих промислових агломераціях та в районах інтенсивного видобутку та переробки корисних копалин – Дніпропетровсько-Дніпродзержинська агломерація, Кривбас, Західний Донбас, Нікопольський марганцеворудний район. Сьогоднішня екологічна ситуація у Дніпропетровській області характеризується як передкризова.

Освітні ресурси. У Дніпропетровській області зосереджено значний науково-технічний потенціал. У 2000 р. виконували науково-технічні роботи 94 організації (підприємства) у т. ч.: 51 науково-дослідна, 18 самостійних конструкторських, 5 проєктних та проєктно-пошукових організацій, 20 вищих навчальних закладів та інші. Всього в сфері „Наука і наукове забезпечення” в 2000 р. було зайнято 15 тис. чол., що становило 1,3 % від загальної кількості працюючих в області. Науково-дослідними організаціями виконувалося щорічно 1700–1800 розробок, у тому числі тих, які відповідають або перевищують рівень кращих вітчизняних і зарубіжних аналогів, становили 53,8%. В області сформовані наукові школи світового рівня, отримані найважливіші результати в сфері фундаментальних досліджень, виконана значна кількість великих прикладних розробок. Найбільш широко представлені в регіоні напрями фізики твердого тіла, фізики твердих порід, математики і кібернетики, механіки, машинобудування, металургії і обробки металів, хімії вугілля і синтетичної органічної хімії, гірничої справи, матеріалознавства, електроніки, а також економіки промисловості і природознавства [28]. Науково-технічні роботи в області виконують 15 наукових установ академічного профілю, 71 – галузевого профілю, 12 вищих навчальних закладів

та 5 установ заводського профілю. За кількістю вищих навчальних закладів область посідає одне із перших місць в Україні [48]. Дніпропетровський регіон об'єднує 79 вищих навчальних закладів (61 вищий навчальний заклад I–II рівнів акредитації та 18 вищих навчальних закладів III–IV рівнів акредитації), в яких навчається майже 162 тис. студентів [30].

Центрами наукової думки є Дніпро та Кривий Ріг. Науковий потенціал області формувався упродовж останніх 20 років як складова космічного, транспортно-логістичного, машинобудівного, металургійного кластерів [30]. Кількість завершених наукових та науково-технічних робіт щороку становить понад 3 тис. одиниць. Загальна кількість створених нових видів техніки і технологій з 1991 р. досягла понад 17 тис. одиниць. Кожна третя розробка має інноваційну спрямованість, більше двох третин наукових та науково-технічних робіт упроваджено у виробництво.

Інформаційні ресурси. Найбільш поширеними в області є друковані суспільно-інформаційні видання: „Вперед”, „Зоря”, „Мечта”, „Вісті Придніпров'я” та інші. Серед рекламно-інформаційних видань найпопулярнішими є газети „ТелеМост” та „Пресс-биржа” [41]. Найбільші міста області мають власні видання. Так, у Дніпропетровську видається понад 45 різних газет і журналів. Серед суспільно-політичних видань: „Днепр Вечерний” (найбільш популярний. – Т. Б.), „Событие”, „Горожанин”, „Днепровская правда”, „Комсомольская правда – Днепропетровск”, „Газета поднепровски”, „Наше місто”, „Лица”, „Популярная газета”, „Левый берег” (Дніпропетровськ). Друковані видання Кривого Рогу: найвпливовіший криворізький громадсько-політичний тижневик „Вестник Кривбасса” („ВЕК. Вестник Кривбасса”), рекламно-інформаційна газета „Удача”, суспільно-інформаційна газета „Червоний гірник”, суспільно-інформаційне видання „Сільське Криворіжжя”. У Дніпродзержинську видавалося 10 газет. Найвпливовіші з них – „Событие”, „Знамя Дзержинки” (газета металургійного комбінату), „Відомості Дніпродзержинської міської ради”, „Вогонь Прометей” (газета технічного університету). У місті Покров (колишній Орджонікідзе) видається міський суспільно-інформаційний щотижневик „Козацька вежа”, що був заснований Орджонікідзевською міською радою у 1992 р. [33].

Характерною рисою для регіону став перерозподіл інформаційних ресурсів та рейдерські атаки на ЗМІ. Наприкінці 1990-х років під контроль групи „Приват” потрапила низка інформаційних ресурсів, об’єднаних у корпорацію „Інформаційні системи України”. У Дніпропетровську до її складу входили радіо „Прем’єр”, телекомпанія „Приват-ТБ-Днепр” (9-й канал), рекламна агенція „Приват-клуб” [49]. Найбільш резонансною подією був конфлікт навколо міського 34-го каналу. Власники ЗМІ прагнуть не лише володіти інформаційним ресурсом, але й визначати його політику. ЗМІ ставали щораз більш заангажованими; відбувалося формування великих медіа-холдингів, прив’язаних до політики бізнесових корпорацій, так звана „припартизація” ЗМІ. В області з’явилися нові регіональні видання: „Левый берег”, місцеві випуски „Газеты 24”, та „Газеты по-днепровски”; Інформаційне агентство „Новий міст” [50]. Спостерігалось погіршення умов отримання журналістами інформації від місцевих чиновників. Отже, інформаційна політика* була спрямована винятково на обслуговування не діяльності органів влади як певних систем з функціями і повноваженнями, а окремих осіб і особистостей, які обіймають провідні посади. В інформаційній сфері превалювали піар-матеріали: негативні факти замовчувалися, висвітлювався лише позитив [50].

У рамках проекту „Будуємо мости заради реформ і довіри” Інститут масової інформації за підтримки уряду Великої Британії провів моніторинг ЗМІ у низці регіонів України, зокрема в Дніпропетровську. У Дніпропетровську спостерігається високий показник новин на місцеву тематику – 73%, найвищий показник з висвітлення *новин місцевої тематики* зафіксовано в онлайн-виданнях – 81% [51]. У дніпропетровських ЗМІ зафіксовано середній показник матеріалів про владу, а саме: кількість матеріалів про місцеву владу, не враховуючи „паркет” (прес-релізи, описи прес-конференцій, офіційні заяви) – становить 10 %.

---

* Дніпровський центр соціальних досліджень (ДЦСД) у листопаді–грудні 2008 р. провів експертне опитування на тему „Інформаційна робота органів місцевої влади та самоврядування. Проблема забезпечення інформаційної відкритості та ефективної взаємодії чиновників і журналістів». Було опитано 18 журналістів, 3 представники громадських організацій, 2 незалежні експерти.

Важливо акцентувати увагу на великий відсоток матеріалів з *позитивною оцінкою* діяльності місцевої влади – 45% у трьох типах ЗМІ. Найбільше матеріалів з позитивним контекстом на телебаченні – 66% сюжетів [51]. Матеріали з *нейтральним* контекстом – 35% за трьома типами ЗМІ. Однак містяни отримують лише 20% матеріалів з критикою місцевої влади.

Згідно з рейтингом інформаційної відкритості веб-сайтів органів влади України обласного рівня та міста Києва*, проведеного Інститутом розвитку регіональної преси, рейтинг сайта Дніпропетровської обласної державної адміністрації становив 66,34 % у 2015 р. і 41,32 у 2016 р. Дніпропетровської обласної ради становив 36,51% за 2015 р. і ще нижчий – 26,27% за 2016 р. [52].

Для ідентифікації/самоідентифікації регіону та самопозиціонування області у системі центр-периферія регіональний політичний режим використовує *символічні ресурси*, які сприяють консолідації регіональної спільноти та легітимізують політичні практики [11]. У процесах самоідентифікації та позиціонування серед найважливіших символічних ресурсів регіонального політичного режиму Дніпропетровщини варто виокремити: козацтво; Петриківський розпис, міжетнічну толерантність, європейськість регіону. Щоправда, аналіз цих символічних ресурсів дають підставити твердити, що їх використання іноді нівелюється, іноді має суперечливий характер, подекуди навіть спекулюючи ними, спростовуючи їх застосування для легітимації регіонального політичного режиму.

Петриківський розпис – народне мистецтво, яке внесено до Списку ЮНЕСКО як світова нематеріальна культурна спадщина. Це український бренд, туристична Мекка Дніпропетровщини. Її головним обґрунтуванням є збереження свого бренда й об'єднання тих сіл, які беруть участь у створенні цього народного мистецтва.

---

* Головна мета рейтингу – визначити, чи розміщено на сайтах інформацію, яку органи влади зобов'язані оприлюднювати для громадськості, наскільки повно та доступно представлена наявна інформація про діяльність влади. Вперше таке дослідження в Україні було проведено у 2015 р. (Див. детальн.: Рейтинг інформаційної відкритості веб-сайтів органів влади України обласного рівня та міста Києва (Детальн.: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://itrrp.org.ua/rejtyng-vidkrytosti-oda-oblrady/>)

Модель Петриківської громади – творча майстерня. „Коли отримали приблизний бюджет громад, ми за цими цифрами побачили величезну любов до рідної землі й бажання розвивати цю територію, побачили нетлінну історичну пам’ять і впевненість, що жоден із населених пунктів не втратить самобутності, що мале не загубиться у великому” [53]. Петриківський розпис став предметом зіткнення між Громадською організацією „Правозахисна Група „СІЧ” та колишнім очільником Дніпропетровської області О. Вілкулом. Громадська організація „Правозахисна Група „СІЧ” 27 серпня 2015 р. оприлюднила сенсаційну заяву про те, що О. Вілкул „украє” у Дніпропетровщини бренд „Петриківка”, оскільки культурно-історичне надбання регіону зареєстровано на громадську організацію „Агенція регіонального розвитку Дніпропетровської області”. Членом правління цієї маловідомої структури є І. Муксімова – дружина топ-менеджера родини Вілкулів А. Муксімова, чинний виконавчий директор фонду О. Вілкула „Українська перспектива” [54]. Таким чином, символічний ресурс регіону може стати приватною власністю.

Придніпров’я називають „колискою українського козацтва”. Козацтво є символом Дніпропетровщини, це підтверджено у гербі регіону, у якому на лівому синьому полі щита – дев’ять золотих восьмипроменевих зірок, які символізують славу сторінку в історії краю (виникнення та існування на теперішній території відомих всім своїм значенням паланок Січі – Токмаківська, Базавлуцька, Микитинська), Старої та Нової Січей. За часів Нової Січі 5 з 8 паланок Війська Запорозького були розташовані саме в межах теперішньої Дніпропетровської області. Козак з рушницею – то запорожець, зображення якого присутнє на гербах Війська Запорозького та гетьманської України впродовж майже 200-літнього періоду [55]. Козацькі пісні Дніпропетровщини, або „козацькі пісні” – явище виконання степових пісенних творів (українських козацьких пісень) у Дніпропетровській області внесене до Списку нематеріальної культурної спадщини, що потребує негайної охорони (у 2016 р.) [56]. Козацтво як символічний ресурс регіону активно використовується як політиками, так і представниками бізнес-структур для утвердження регіонального політичного режиму. Актуальності за останні роки набули козацькі організації.

Так, до складу координаційної ради з питань розвитку козацтва в Дніпропетровській області Дніпропетровської єпархії УПЦ КП входять 57 козацьких організацій [57].

Міжетнічна толерантність є візитною карткою Дніпропетровщини. Згідно з переписом 2001 р. там налічувалося українців 79,3% від загальної кількості населення області. На території Дніпропетровщини мешкають також росіяни, білоруси, азербайджанці, євреї, вірмени, молдовани, цигани, татари, німці, грузини, болгары, корейці, узбеки, греки, представники інших національностей. Про міжетнічну толерантність у Дніпропетровській області свідчить діяльність національно-культурних товариств. Найбільш численними та активними з них є: обласна громадська організація „Ліга азербайджанців Дніпропетровщини”, регіональна організація Конгресу азербайджанців України, обласне товариство греків „Патрида”, громадське об'єднання центру вірменської культури „Оджах”, обласне товариство вірменської культури ім. Г. Лусаворича, обласне товариство греків „Елефтерія”, міське товариство греків „Еллада”, обласний центр грузинської культури „Сакартвело”, обласна єврейська громада, обласне товариство німців, Дніпропетровське відділення „Спілки поляків в Україні”, обласне товариство корейської культури „Монсан” [58].

Символічними ресурсами є культурно-архітектурні пам'ятки в Старих Кодаках, місця боїв козацьких військ з польською шляхтою під Жовтими Водами та в Княжих Байраках, історико-архітектурні пам'ятки в Дніпропетровську; скіфські кургани IV ст. до н.е., місця розташування козацьких січей, музей ужиткового мистецтва в Петриківці.

Основним чинником легітимації влади виступає довіра. Довіра пов'язує громадян з політичними інститутами, сприяючи підвищенню їх легітимності і формуючи політичну довіру. Говорячи про політичну довіру, зазначимо, що це віра у надійність політиків або системи; важливий механізм політичної участі; ресурс, який підтримує політичну систему, політичний режим; необхідний емоційний фактор функціонування політики та влади, політичних відносин і дій і звичайно ж обов'язковий елемент легітимації влади.

Дніпропетровський регіон почав набувати власної ідентичності не лише як адміністративна одиниця, а й як активний партнер на міжнародному рівні. Ідентифікуючи жителів Дніпропетровщини, зазначають: „дніпропетровці дуже самодостатні, і їм не треба щось комусь доводити”; спокійно ставляться „до історії, до національних, мовних, релігійних, політичних відмінностей”; вони „різні, але не суперечать одне одному”, вони „татароукраїнці, євресукраїнці, росіяноукраїнці”. Це не конфронтаційні відмінності, а синергетичні, ті, які надають багато можливостей [59]; „дніпропетровці стали на захист своєї країни. Вони відправили на війну багатьох своїх дітей, прийняли на лікування безліч поранених, сповна відчувши на собі смерть і кров” [60]. Локальні колективні ідентичності (предмети гордості, значимі історичні події, пантеон героїв) сприяють самоорганізації спільноти, створюючи мережі довіри і збільшуючи можливості місцевих громад.

До початку Революції Гідності домінувала місцева ідентичність, а потім почала утверджуватися українська. Біля стін обласної державної адміністрації з’явилася патріотична огорожа та висаджено символічну клумбу. Громадський транспорт, зупинки і навіть дерева – у синьо-жовтих кольорах. На вікнах, банерах, будівлях, у елементах одягу – українська символіка. У місцевих кафе стали з’являтися патріотичні коктейлі, а у кондитерських – пряники, торти і тістечка. У самому центрі Дніпропетровська щогодини з’являлася українська символіка і лунав державний гімн [61]. „... Те, що тут в Дніпрі відчувається: патріотичний дух, українські прапори на вулицях, загальний патріотичний підйом, настрої, я не бачив у багатьох місцях, але тут це є” [62]. Доречно зазначити, що український дискурс залишається однією з базових світоглядних основ місцевої ідентичності, яка не структурується у політичні вимоги [63].

Суперечності ідентичностей, чи швидше, розрізнення громад існують „за ступенем проукраїнськості”. На запитання, яким є типовий українець, у Дніпропетровську відповідали: „такий, як ми”, тобто типовий українець, на думку жителів міста, – це типовий дніпропетровець, а дніпропетровець – українець. Водночас „типовий росіянин” для них агресор і чужий [59]. Небайдужість і громадянська активність вагомої частини дніпропетровців стали

основою для народження сучасного й загалом позитивного міфу про місто на Дніпрі як надійного осередку рішучих патріотів України, одностайно готових до жертвовної оборони Вітчизни [60]. Дніпропетровська ідентичність стала стрижнем протидії „русскому миру”. В очах іноземців Дніпропетровщина, з одного боку – двигун української економіки, а з іншого – форпост країни, рубіж оборони від російської агресії [64]. До речі, слід зазначити, що новостворений Музей громадянського подвигу жителів Дніпропетровщини та Алея Героїв допомагають зарубіжним гостям усвідомити глибину трагедії, яка відбувається в Україні, і захоплюватися подвигом людей, які намагаються відстояти європейські цінності і захищати кордони мирної і демократичної Європи [64].

Європейські цінності перебувають у фокусі уваги представників Дніпропетровського регіону. День Європи розглядають як спосіб приєднання до тих цінностей, які дотримуються в Європейському Союзі. Традиційними уже стали святкування Дня Європи у регіоні, проведення різноманітних акцій, зокрема соціальної акції „Підтримай європейські цінності”, круглих столів на тему „Європейські цінності: український вимір”. За ініціативи Спільноти Свідомого Спілкування було проведено семінар „Цінності Європи: український вимір” для активних, відкритих серцем молодих людей у 6 містах, зокрема, у Кривому Розі (7 червня 2014 р.), для обговорення європейських цінностей та ознайомлення з громадськими та соціальними проектами регіону, які вплинуть на майбутнє України. Темами першого уроку нового 2017–2018 рр. навчального року були визначені: „Ми будемо Україну – європейську демократичну країну”; „Європейські цінності – основа демократичної України”, „Український вимір – європейські цінності”, „Європейське майбутнє України – гарантія збереження і захисту національної ідентичності”.

Особисті зв'язки регіональних політиків та представників бізнес-структур сприяють популяризації регіону у світі. Упродовж останніх двох років Дніпро відвідали понад 80 іноземних делегацій з різних країн світу [65]. Зокрема, делегація з Японії, представники ОБСЄ, посол США в Україні Джеффри Пайтт, голова Представництва Європейського Союзу в Україні Хюг Мінгареллі,

Міжнародна делегація на чолі з віце-президентом Європейської комісії, Комісаром Європейського Союзу (ЄС) з питань євро і соціального діалогу Валдісом Домбровскісом, бельгійський принц Лоран і президент Асамблеї європейських регіонів (далі – АЄР) Ханде Базатлі та ціла низка інших. Співпраця з Європейським Союзом, на думку pana X. Мінгареллі, допоможе побороти корупцію, залучити інвестиції та сприятиме малим і середнім підприємствам [65].

Неодноразово Дніпропетровщина представляла свій потенціал за кордоном на різноманітних виставках та презентаціях. Зокрема, проведено презентацію економічного потенціалу області для представників Міланської торгово-промислової палати та керівництва регіону Ломбардія (м. Мілан, Італія). Крім цього, презентації економічного та інвестиційного потенціалу Дніпропетровщини були проведені у Парижі (Французька Республіка), Мадриді (Королівство Іспанія), Батумі (Грузія), Баку (Азербайджанська Республіка), у Пекіні (КНР), Бангалор (штат Карнатака, Індія) [66]. У Європейському парламенті в Брюсселі пройшла презентація інвестиційно-бізнесового і культурного потенціалу Дніпропетровської області. Родзинкою цієї презентації стала виставка шедеврів Петриківського розпису.

Дніпропетровщина дотримується основних цінностей Міжнародної ініціативи „Партнерство „Відкритий уряд””, до складу якої входять 69 країн і діяльність якої спрямована на підвищення відкритості та прозорості влади. *Вона є лідером у впровадженні електронного урядування та електронної демократії серед областей України* [67]. У Дніпропетровську спільно з Радою Європи було створено перше в Україні Агентство місцевої демократії (травень, 2015) [68].

Питаннями регіональної демократії займається впливова європейська політична структура – Асамблея європейських регіонів* (АЄР). Першим регіоном України, який набув членства в Асамблеї, стала Дніпропетровська область (2011). Президент АЄР Ханд Базатлі наголосила, що Дніпропетровщина – яскравий

---

* До Асамблеї європейських регіонів (АЄР) входять понад 270 регіонів Європейського Союзу з 34 країн, а також 16 міжрегіональних організацій. Це об'єднання націлене на розвиток, обмін досвідом між регіонами в реалізації різних програм і проєктів.

приклад істинно європейського регіону, де влада і народ об'єднуються на шляху вирішення важливих для життєдіяльності питань, і пообіцяла підтримку вибору на шляху розвитку регіону [69]. Саме Дніпропетровщина стала першим регіоном в Україні, якому присвятили слухання в Європейському парламенті. 29–30 січня 2013 р. на запрошення членів депутатської групи GUE/NGL (Європейські об'єднані ліві / Лівозелені Півночі)* Європарламенту делегація Дніпропетровської області провела презентацію економічного та культурного потенціалу Дніпропетровщини [70].

У 2013 р. у Дніпропетровську була проведена масштабна Конференція АЄР, в якій взяли участь близько 200 делегатів із 25 країн – депутати Європарламенту, керівники дипломатичних установ, губернатори регіонів країн ЄС, керівники регіонів України та представники країн – учасниць Східного партнерства ЄС. Було підписано протокол, який стосувався Дніпропетровського регіону щодо розвитку регіону в культурному, адміністративному, історичному плані. Це чотирирівневий пілотний проект, який поєднав рівень області, великого міста, малого міста і сільського району. На рівні Дніпропетровська та області буде розроблена нова система управління регіоном. На рівні малого міста (Верхньодніпровськ) запущено проект з впровадження програми благоустрою за німецькими стандартами (Баварія). На рівні сільського району впроваджувався проект з розвитку історичної та культурної спадщини між Петриківським районом і Єленьою-Гурою (Нижня Сілезія, Польща) [71].

У Дніпропетровську відкрилося перше в Україні представництво – Асамблеї європейських регіонів. Принагідно зазначу, що представництво у Дніпропетровську стало четвертим для Асамблеї європейських регіонів – після Брюсселя, Страсбурга і румунської Алби. „Воно планує стати центром координації не тільки для регіонів України, а й Білорусі, і Грузії” [72]. Асамблея європейських регіонів надаватиме підтримку Дніпропетровську в реалізації кращих європейських проектів розвитку, насамперед енергозбереження для підвищення якості комунальних послуг і

---

* GUE / NGL (Європейські об'єднані ліві / Лівозелені Півночі) – ліва політична група в Європарламенті, представники якої належать до різних комуністичних, лівосоціалістичних екологічних та троцькістських партій Європи.

зниження тарифів. За підтримки АЄР запрошуватимуться експерти для розробки нової стратегії розвитку Дніпропетровська та залучення до міста іноземних інвестицій [72].

Ханд Базатлі наголосила, що відкриття представництва Асамблеї в Дніпропетровську – це „сигнал довіри від лідерів провідних регіонів тридцяти п’яти європейських країн до цієї системної роботи”. Передбачалося, що представництво стане провідником у Дніпропетровську кращих практик регіонального управління, а також важливим фактором залучення до Дніпропетровська фінансування європейських фондів [72]. Це було свідченням високого рівня довіри Європи до Дніпропетровщини [73]. Проекти з розвитку Дніпропетровська обговорював О. Вілкул з провідними європейськими політиками та керівниками європейських столиць – Варшави, Будапешта і Берліна, з депутатами Європарламенту і єврокомісаром Ханом [74].

На засіданні Виконавчого комітету Асамблеї європейських регіонів у березні 2017 р. у Лондоні було прийнято рішення про призначення О. Вілкула офіційним представником організації в Україні [75]. Заплановано було провести серію заходів з обміну досвідом керівництва регіонів-членів АЄР з Європейського Союзу і України з питань регіонального управління та децентралізації [76].

Кривий Ріг став членом АЄР у серпні 2016 р. У Кривому Розі відбулося відкриття представництва Асамблеї європейських регіонів. Президент Асамблеї Ханд Базатлі зазначила, що Кривий Ріг – місто, де налагоджені міжнародні зв’язки, яке активно займається розвитком економіки та дбає про стабільність. „У Кривому Розі ми бачимо конкретні кроки до розширення та зміцнення співпраці з європейськими партнерами. Це реальна євроінтеграція не на словах, а на ділі” [77]. У рамках підписаних в 2016 р. мером Ю. Вілкулом угод про співпрацю з угорським Мішкольцем стартував спільний проект у сфері освіти, науки, енергозбереження, будівництва, а також реабілітації воїнів АТО. У 2017 р. Кривий Ріг підписав меморандум про співпрацю в сфері спорту з одним із найбільших міст Словаччини – Кошице. Місто тісно співпрацює з Німеччиною в сфері охорони здоров’я і освіти, працюють спільні програми зі Світовим банком і Європейським інвестиційним банком щодо будівництва амбулаторій сімейної

медицини та енергоефективних котелень [78]. Досягнуто угоди про приєднання до АЕР і Павлограда. Восени була запущена освітня програма „Євроодіссей”, у рамках якої молоді службовці міських рад матимуть можливість пройти шестимісячне стажування в муніципалітетах регіонів-членів АЕР [79].

Дніпропетровська область упродовж останніх років стала центром проведення міжнародних заходів, у тому числі загальнодержавного значення. Так, у 2016 р. в Дніпрі пройшов регіональний Форум Ради Європи, міжпарламентське засідання Парламентської асамблеї НАТО та Верховної Ради України. Безпосередньо обговорювалися з європейськими партнерами наявні проблеми співробітництва в економічній сфері. Вперше робоча сесія 6-го засідання Парламентського комітету асоціації між Україною та ЄС 20 вересня 2017 р. пройшла у Дніпрі.

На Дніпропетровщині розпочав діяльність і Центр розвитку місцевого самоврядування – недержавна неприбуткова організація, яка допомагатиме вже створеним об’єднаним громадам та тим, які тільки збираються об’єднатися. Центр створено за програмою „U-LEAD з Європою” та Міністерства регіонального розвитку за підтримки Дніпропетровської обласної державної адміністрації [80]. За ініціативи Чеської Республіки передбачається створення Європейського дому – культурного майданчика обміну досвідом між українськими та європейськими діячами культури. Усі ці заходи, проекти є свідченням зростання різноманітних регіональних схем співпраці з міжнародними організаціями, спрямованими на підвищення інвестиційної привабливості регіону. Поява нових схем міжнародної просторової взаємодії створює передумови для діяльності не лише держави, а й бізнес-корпорацій, різноманітних громадських організацій та рухів.

Дніпропетровська область розпочала підготовку до децентралізації за кілька років до того, як децентралізація стала офіційним політичним курсом України. Стратегія розвитку Дніпропетровської області на період до 2020 року визначає три основні стратегічні підходи, що закладають підвалини ефективного розвитку області: 1) висхідний підхід до консолідації можливостей економіки, територій і людей; 2) засвоєння методів, механізмів та інструментів стратегічного планування із застосуванням практики

ЄС, які регулюють освоєння коштів структурних фондів; 3) налагодження системи взаємопов'язаних операційних програм для впровадження Стратегії в рамках середньострокових планів її реалізації [30].

Дніпропетровщина перша в Україні 27 травня 2015 р. затвердила перспективний план, згідно з яким у 22 районах області замість 348 планується створення 89 нових об'єднаних громад, що самостійно керуватимуть своїми фінансами та ресурсами [53]. Дніпропетровщина перебуває у п'ятірці лідерів за кількістю створених об'єднаних територіальних громад в Україні. На кінець 2016 р. в області було створено 34 об'єднані територіальні громади [33]. 57 громад об'єднують майже 500 тисяч жителів – це 85% сільського населення області. Завдяки збільшенню ресурсів вони змогли реалізувати сотні інфраструктурних проектів [81]. На розвиток територіальних об'єднань громад Дніпропетровська область у 2016 р. отримала 968 млн грн, а у 2017 р. – 1,5 млрд грн [81]. За період впровадження реформи бюджет громад Дніпропетровщини збільшився від 2 до 12 разів. Завдяки збільшенню фінансування в громадах було реалізовано безліч проектів, серед яких будівництво опорних шкіл, садочків, відкриття близько 30 центрів надання адміністративних послуг, реконструйовано 160 кілометрів доріг, встановлено освітлення та інших [82].

Механізмом ефективного управління регіоном можна вважати досвід прийняття областю бюджету. За останні три роки (2015–2017) Дніпропетровська область започаткувала знакову традицію – ухвалювати бюджет регіону раніше за бюджет країни. Вперше в історії України це відбулося у грудні 2015 р. Це стало можливим завдяки новому Бюджетному кодексу України та децентралізації. У бюджеті Дніпропетровської області на 2016 р. були максимально враховані потреби жителів регіону; збільшено витрати в усіх сферах розвитку та соціального забезпечення: будівництво і ремонт шкіл, дитсадків, лікарень, водогонів і доріг, соціальні виплати, субсидії та пільги. Дніпропетровщина з 1 січня 2016 р. почала жити за новим бюджетом і вільно виділяти кошти на заплановані проекти. Цим Дніпропетровщина підтвердила статус лідера децентралізації в Україні [83]. У кошторисі області на 2017 р., прийнятому 2 грудня 2016 р., виділено було у 1,5 раза

більше коштів, ніж у 2016 р. [84]. Голова Дніпропетровської ОДА наголошував, що „2017-й, як і 2016-й, стане для Дніпропетровщини роком розвитку. На будівництво і реконструкцію садочків, шкіл, доріг, водопроводів, житла виділяємо 30% бюджету. Це майже в сім разів більше, ніж в 2014-му” [84]. Не відійшли від традицій і 2017 р. 1 грудня було прийнято бюджет області, згідно з яким у 2018 р. на розвиток Дніпропетровщини мають витратити майже у 1,5 раза більше, ніж у 2017 р. – 2,2 млрд грн [85]. Децентралізація стає каталізатором процесів регіоналізації, сприяє виокремленню регіональних ідентичностей [86].

Стратегія–2020 ставить перед собою амбітну, важливу для всіх людей мету – примножити економічне багатство області та конвертувати його в комфортні та безпечні умови проживання її мешканців. Саме людина стає центром і пріоритетом розвитку. Диверсифікація економіки, стимулювання центрів зростання та периферійних районів є лише інструментами досягнення мети [30]. Питання сталого розвитку проходить „червоною ниткою” крізь Стратегію, забезпечуючи наголос на економічному поступі та соціальній єдності [30].

Основними елементами (змінними) регіонального політичного режиму виступають: актори (суб’єкти соціальної дії, що володіють стратегією для досягнення політичних цілей); інститути (сукупність встановлених норм і правил політичної діяльності (формальні/неформальні); ресурси (атрибут, обставина і благо), володіння якими збільшує вплив на інші індивіди або групи.

Акторами політичних режимів у регіоні виступають: голова обласної державної адміністрації, депутатський корпус місцевих органів влади, бізнес-спільнота, фінансово-політичні групи, міські голови, відділення політичних партій, структури центру на місцях (представник Президента), політичні еліти, глави районів, „партія влади”, електорат, керівники великих і малих підприємств, очільники злочинних угруповань. Акторами зазвичай вважають різні сегменти еліт, тобто ті організовані групи у суспільстві, які здатні впливати на політично значущі рішення [87, р.10].

У 1991 р. Україна отримала нову парадигму владних стосунків, частково змінилися політичні актори й інститути влади.

Відбувалася зміна та трансформація політичного режиму як на рівні країни, так і регіонів.

На базі оборонного комплексу, підприємств металургійного комплексу, вугільної промисловості та аграрного сектора формувалася дніпропетровська еліта [17]. Бізнес, публічні політики, бюрократія, силові структури відтворювалися на місцевому рівні у вигляді місцевих кланів, які групувалися довкола місцевих центрів влади. Японський дослідник К. Мацузато назвав ці групи „мезоелітами” [88, р. 421]. Усі найбільші клани чи мезоеліти виникали як регіональні групи інтересу/впливу і згодом поширювали свій бізнес і вплив у масштабах усєї країни. Зі здобуттям незалежності „дніпропетровський клан” трансформувався з „червоних директорів” і партійно-комсомольської номенклатури в фінансово-промислові групи, формуючи розгалужену територіальну мережу політиків і олігархів дніпропетровського походження. Адже „Дніпропетровськ – регіональна еліта, з якою рахуються”. Йдеться й про те, що „Дніпропетровськ – наша демократія, тільки дуже специфічна. За рівні права та можливості для самих себе в цьому мегаполісі борються кілька сімейно-бізнесових кланів” [22]. Зазначимо, що для Дніпропетровщини поняття „клан” має певну традицію. Ще у 1970-х рр. почали використовувати термін „дніпропетровський клан”: так називали земляків і близьких друзів колишнього Генерального секретаря ЦК КПРС Л. Брежнєва, яких уродженець Дніпропетровської області лобіював на керівні посади в загальносоюзному керівництві. Ця традиція продовжилася і у період Незалежності. Уже у 1996 р. у центральній владі, банках, церкві та громадських організаціях працювало близько 200 представників Дніпропетровщини [89, с. 386]. У країні утверджувався кучмізм, який називали різновидом пострадянського режиму, продуктом зрощення радянських чиновників із регіональними кримінальними елітами у 1990 р. з концентрацією влади в руках єдиного клану, декоративною демократією, непідконтрольними суспільству всіма гілками влади і тотальною корумпованістю державного апарату [90]. Аналогічний режим утверджувався і на Дніпропетровщині.

Інститути влади в регіонах України організовані однаково або приблизно однаково. У той же час способи реального фун-

кціонування інститутів влади можуть істотно відрізнятись залежно від місцевих обставин. Регіональний лідер багато в чому задає стиль управління. Для вивчення регіонального політичного режиму застосовують метод персоніфікації. Режим пов'язувався з особистістю конкретного голови обласної державної адміністрації, який одночасно був лідером найпотужнішої групи впливу, а його лідерські якості, стиль управління іноді визначали тип політичного режиму, як це було у випадку з П. Лазаренком.

Важливо наголосити, що створюючи Дніпропетровську обласну державну адміністрацію, у 1992 р. було широко використано кадровий потенціал виконкому Дніпропетровської обласної ради, який ліквідувався [91, с. 105]. Характеризуючи владу Дніпропетровщини, необхідно зазначити, що в Україні у 1990–2000 рр. культивувалася теза про „командний” характер виконавчої влади. Перша особа мала право на масштабні кадрові зміни, можливість одноосібно визначати основні напрями кадрової політики. Керівництво Дніпропетровської обласної державної адміністрації складається з голови, двох перших заступників голови та дев'яти заступників голови. Згідно з Законом України „Про місцеві державні адміністрації” склад місцевих державних адміністрацій формують голови місцевих держадміністрацій. Основу команди становила зв'язка „керівник” – „перший заступник” – „керівник апарату”. Далі йшло коло усіх заступників, потім – начальники структурних підрозділів [91, с.105]. У межах бюджетних асигнувань, виділених на утримання відповідних місцевих держадміністрацій, голови визначають їх структуру [38]. За час Незалежності Дніпропетровську обласну державну адміністрацію очолювало 15 осіб: М. Задоя (29.01.1991–05.03.1992), П. Лазаренко (23.03.1992–27.02.1995 – представник Президента в області; 26.04.1994–19.07.1995 – голова обласної ради і обласного виконкому; 19.07–25.09.1995 – голова обласної державної адміністрації); М. Деркач* (25.07.1995 – в. о., 08.08.1996–03.09.1997 – голова

---

* М. Деркач був впливовою людиною в команді П. Лазаренка зрештою 1992 р. У 1992–1995 рр. був заступником голови облдержадміністрації (яку тоді очолював П. Лазаренко) та облвиконкому, з поєднанням функцій начальника фінансового управління. Після переїзду П. Лазаренка у Київ М. Деркач у 1995–1996 рр. був виконувачем обов'язків, а у 1996–1997 рр. – головою

ОДА); В. Забара (03.09.1997–10.04.1998); О. Міндяєв (10.04.1998–27.04.1999); М. Швець (27.04.1999–30.07.2003); В. Яцуба (30.07.2003–30.12.2004); С. Касьянов (04.02–04.03.2005); Ю. Єхануров (01.04–22.09.2005); Н. Деєва (11.11.2005–03.09.2007); В. Бондар (10.12.2007–04.02.2010 (з 03.09.2007– т.в.о.)); О. Вілкул (18.03.2010–24.12.2012); Д. Колесніков (24.12.2012–02.03.2014); І. Коломойський (03.03.2014–05.03.2015); В. Резніченко (25.03.2015 – до сьогодні). Характерними особливостями очільників були: 1) незначний термін перебування на посаді в діапазоні від одного місяця до року (за винятком кількох, які посаду обіймали упродовж двох років (Н. Деєва, В. Бондар, О. Вілкул, Д. Колесніков), та М. Швеця (чотири роки)); 2) призначені з центру голови були високопосадовцями державного рівня (Д. Колесніков – міністр промислової політики України; В. Забара – заступник міністра промислової політики; В. Бондар – заступник глави Секретаріату Президента України); народні депутати України (Ю. Єхануров); 3) „політичний бартер – партійно-радянська номенклатура рекрутувала до своїх лав більшість конформістських лідерів контреліти, зберігши при цьому свою владу і свою власність” [92].

Посаду голови Дніпропетровської обласної ради за період 1990–2017 рр. обіймали дев'ять осіб: М. Задоя (04.1990 – 02.1992); В. Богатир (04.1992 – 06.1994); П. Лазаренко (06.1994–05.1998); Е. Дубінін (05.1998–04.2002); Г. Булавка (05.2002 – 12.2004); М. Швець (12.2004–04.2006); Ю. Вілкул (08.2006–06.2010); Є. Удод (06.2010–12.2015); Г. Пригунов (12.2015 до сьогодні). Аналізуючи персоналії голів представницької влади, насамперед зазначимо, що термін перебування на посадах був значно тривалішим, ніж на посаді голів обласної державної адміністрації. П. Лазаренко одночасно, а М. Швець у різні періоди були очільниками і обласних державних адміністрацій. З утвердженням в області ПАРТІЇ РЕГІОНІВ посади голови обласної ради

Дніпропетровської обласної держадміністрації. Потім, до 2001 р., він був першим заступником губернатора. А з 2001 р. – послом України в Литовській республіці (Див. детальн.: Нова влада: екс-заступники Лазаренка і Януковича, брат Медведчука і менеджер Пінчука. 12.01.2004 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2004/01/12/2997410/>).

упродовж майже десятиліття обіймали дві особи – Ю. Вілкул і Є. Удод, який зберігав посаду до кінця 2015 р. На зміну Ю. Вілкулу, щоправда, на посаду глави обласної державної адміністрації, прийшов його син – О. Вілкул, а сам колишній голова обласної ради виборив посаду міського голови Кривого Рогу.

Період 1990-х рр. на Дніпропетровщині характеризувався утвердженням авторитету, влади та впливу колишнього голови ради агропромислового комплексу Дніпропетровської області (з лютого 1990 р.), згодом – представника Президента України в Дніпропетровській області (березень 1992–1994 рр.), голови Дніпропетровської обласної ради народних депутатів (з червня 1994 р.), голови Дніпропетровської обласної державної адміністрації (з липня до вересня 1995 р.); першого віце-прем'єр-міністра України (з вересня 1995 р.); Прем'єр-міністра України (з травня 1996 р. до липня 1997 р.) – П. Лазаренка. Важливо зазначити, що він поєднував посади представника Президента України та голови Дніпропетровської обласної ради народних депутатів, також голови Дніпропетровської обласної державної адміністрації, крім цього, увесь цей час був народним депутатом України 1-го (1990–1994), 2-го (1994–1998) і 3-го скликань (з 1998 р.). П. Лазаренко фактично був „хазяїном області – йому підпорядковувалися всі організації на території області, він міг звільнити й призначити будь-якого директора. Навіть якщо він не міг їх звільняти чи призначати, то без його згоди не могли бути призначені люди на посаду прокурора, начальника міліції” [93]. Крім того, він „обклав даниною весь бізнес* на своїй території” [94]. З іншого боку, П. Лазаренко користувався підтримкою населення області. Це пояснювалося тим, що він „добре вмів працювати на свій імідж, і це – беззаперечний факт” [93]. Стверджують, що у період, коли він

---

* Про те, що потрібно було віддати 50% прибутку П. Лазаренку, склали розповідь про певного підприємця, який, напівжартома, купуючи шоколадний батончик синові, говорив: „От, половинку з'їж, а половинку залиш дядькові Лазаренкові”. – „А хто такий дядько Лазаренко й чому я повинен залишати йому половинку шоколадки?” – дивувалося маля. – „Так треба. Але запам'ятай: половинку всього ти повинен віддавати дядькові Лазаренкові”. Цей принцип нібито був непорушним у Дніпропетровську й області (Цит. за: Бондаренко К. Кучма й прем'єрство Лазаренка. 19.08.2006 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://vgolos.ua/articles/kuchma_y_premierstvo_lazarenka_102570.html?print)

керував, в області дійсно сталися певні позитивні зрушення. І це демонструвалося широкому загалу. Наприклад, у Солоному відкрили лікарню, десь – школу, в Синельниківському, Юріївському районах були проведені масштабні реконструкційні роботи. Все це висвітлювалося в пресі. „Коли Павло Іванович очолював область, а потім став Прем'єром – на Дніпропетровщині, чи не в єдиному регіоні України, не було затримок з пенсіями. І це в той час, коли люди роками не бачили ані зарплат, ані пенсій. Усе це сприяло його популярності...” [95].

На парламентських виборах 1994 р. з 89,13% виборців кандидатуру П. Лазаренка підтримали 93,16% (60878 голосів), лише 6,5 % (4294 голоси) проголосувало проти [96]. За результатами опитування, проведеного обласною організацією Спілки журналістів України і Дніпртелепрескорпорацією у 1994 р., журналісти людиною року, як і у 1993 р., назвали П. Лазаренка. Він користувався широкою політичною підтримкою й у регіонах. Підтвердженням цього було те, що Рада Регіонів одностайно рекомендувала затвердити П. Лазаренка Прем'єром-міністром України. Підтримкою користувався він і у Верховній Раді України, де під час затвердження його на посаду за нього проголосувало на 23 депутати більше, ніж за Конституцію [97].

Із затвердженням П. Лазаренка на посаді Прем'єр-міністра в Київ прийшла друга хвиля вихідців із Дніпропетровська. З одного боку, П. Лазаренко намагався переконати всіх у тому, що для нього „є справою честі здійснити економічний курс Президента”, але з іншого – робив усе, щоб створити свою „команду”, призначаючи людей зі свого колишнього оточення на посади у виконавчій владі. Міністром енергетики був призначений Ю. Бочкар'єв, який раніше працював на посаді заступника начальника „Дніпроенерго”. Міністром сільського господарства був призначений А. Хоришко (раніше – начальник управління сільського господарства Дніпропетровської області). Навіть на посаду керівника прес-служби Кабінету Міністрів України був призначений М. Голишев – колишній керівник прес-служби Дніпропетровської облдержадміністрації [97]. З двадцяти семи міністрів в уряді П. Лазаренка семеро були з його дніпропетровського оточення [98].

П. Лазаренкові вдавалося втілювати неймовірні схеми. Зокрема, Дніпропетровська область збільшилася на два нові райони [97].

Його ж основним бізнесом залишалася торгівля газом, яку він здійснював через ЄЕСУ, які не підпадали під жодне українське оподаткування, оскільки були офшорною компанією [90]. Він зміцнював свої позиції, „пестив і плекав „Приватбанк”, виводив у люди „Єдині енергетичні системи України”, через вірні фірми скупив 12 обласних газет і три центральні плюс – телевізійний канал. І, найголовніше, Павло Іванович забезпечив себе до неможливості вірним Генеральним Прокурором” [97]. Він підтримував дружні стосунки з Головою Верховної Ради України О. Морозом, який переслідував своїх опонентів-депутатів за сумісництво депутатства з роботою у виконавчій владі або з депутатством іншого рівня, однак майже рік „не зважав” на те, що депутат П. Лазаренко був ще й Прем’єр-міністром України, і головою Дніпропетровської обласної ради. Вигоду з цієї ситуації хотів мати Президент Л. Кучма, сподіваючись на зміцнення виконавчої влади дніпропетровцями. Тоді як О. Мороз, навпаки, сподівався, що перенасичення виконавчої влади вихідцями з одного регіонального клану, регіональний дисбаланс обернеться розколом оточення Л. Кучми, конфліктом у таборі опонентів, послабленням президентської команди і – як наслідок – посиленням парламенту. Тим більше, що йшлося про створення системи, яку треба було закріпити в Конституції України [97].

Поєднання політичної влади та бізнесу сприяло формуванню дніпропетровського клану під протекторатом П. Лазаренка і утвердженню „боротьби без правил”. Певне протистояння було між П. Лазаренком і міським головою Дніпропетровська В. Пустовойтенком. Політика П. Лазаренка негативно відбилася на позиціях дніпропетровської еліти і на її взаєминах всередині неї, що призвело до розколу ділової та політичної верхівки регіону упродовж 1998 р. та першої половини 1999 р. [99]. Розпочалося протистояння у середовищі дніпропетровської еліти, насамперед серед олігархів, між прихильниками Президента (Л. Кучми) і Прем’єр-міністра України (П. Лазаренка).

Після свого відходу з поста Прем’єр-міністра України П. Лазаренко повернувся до виконання обов’язків голови Дніпропетровської обласної ради народних депутатів і народного депутата України, від яких він, перебуваючи на посаді Прем’єр-

міністра, не відмовлявся. Головною його метою в Дніпропетровському регіоні було зосередження реальної влади в своїх руках. Більшість керівників районних адміністрацій, районних рад, а також керівників підприємств були призначені в той час, коли П. Лазаренко очолював виконавчу владу в області. Слід зазначити, що Павлу Івановичу вдалося зберегти досить вагомий вплив в області. Його підтримувала одна з найбільш популярних і тиражних обласних газет „Дніпровська правда”, а також „Наше місто”, „Зоря”. Для зосередження влади в одних руках П. Лазаренко в місцевих засобах масової інформації пропагував *ідею про поєднання виконавчої і представницької влади в регіоні* [100].

Під час парламентської виборчої кампанії 1998 р. за ініціативи П. Лазаренка в області було проведено опитування на тему сумісництва головних посад у виконавчій та представницькій гілках влади. Більшість виборців (59,2 %) проголосувала за те, щоб голова виконавчої гілки влади в області обирався на загальних виборах керівником обласної ради та за посадою очолював виконавчий орган області. Тобто команда П. Лазаренка після виборів 1998 р. почала діяти одразу в двох напрямках – закріплення свого статусу в регіоні та активна участь у загальнонаціональній політичній грі (через діяльність фракції „Громади” у Верховній Раді України) [101].

Відкрито використовуючи вагомий адміністративний ресурс не лише місцевих рад, але і районних державних адміністрацій, П. Лазаренко фактично легітимізував через партію авторитарну систему особистого контролю в регіоні. Чисельність обласної організації, яку очолювала заступник голови обласної ради Т. Полейко, у 1998 р. сягала понад 200 тис. членів, бо в її лави вступали під тиском цілими трудовими колективами. У пропагандистській кампанії, розгорнутій Всеукраїнським об'єднанням „Громада” в місцевих ЗМІ, основний наголос спрямовувався на критику Президента Л. Кучми та регіональний „дніпропетровський” патріотизм. Навіть після того, як П. Лазаренко*, залишив Україну, він деякий час усе ще зберігав певну

---

* Сесія міської ради звернулася до обласної ради з пропозицією присвоїти „Почесному громадянину Дніпропетровська”, в'язню американської жіночої

впливовість (у міській і обласній радах фракції його імені входили до складу депутатської більшості. Син від першого шлюбу Олександр був депутатом міської ради, а старший брат Іван – першим заступником голови Дніпропетровської обласної ради (з 30 серпня 2006 р.).

Про авторитет П. Лазаренка, його жорсткі методи управління, підпорядкування своїй владі усіх сфер життєдіяльності області, а також бізнесу, про традицію називати його не інакше, як „господар області” – „Хазяїн” написано чимало як соратниками, так і опонентами. Через декілька років після його арешту, зокрема, голова міського виборчого штабу Блоку Лазаренка, депутат міської ради З. Краснов у 2005 р. зазначав: „Я не ідеалізую Павла Івановича. Але він є справжнім регіональним лідером, якого на Дніпропетровщині не було до того і після” [102]; а заступник голови Дніпропетровського обласного осередку УНП А. Сокоринський (2005) стверджував: „У нього є тут своя когорта тих, які вміють „нахилити”, натиснути, аби примусити „відпрацьовувати” [95]. „Павло Іванович заслуговує на повагу: він хоч і шахрай, але добрий, бо іноді справді міг щедро ділитися нагробованим з народом”... [103] (оцінка народу, 2005). Він перебував чотири роки у в’язниці та ще чотири – під домашнім арештом. Тож рішення апеляції, яке наказало суду першої інстанції перепризначити Лазаренку покарання, було для нього реальною нагодою вийти на волю. Він підключив усі наявні зв’язки – і наприкінці 2008 р. полетіли до Америки листи з проханнями до судді випустити Лазаренка та повернути його додому. У листі від І. Кириленка, на той час лідера фракції БЮТ, близького соратника і секретаря Дніпропетровської обласної державної адміністрації (1992–1994), в якому йшлося про „видатні заслуги Павла Лазаренка перед Україною та його величезний внесок в справу зміцнення

тюрми міста Дубліна, штат Каліфорнія (США), П. Лазаренку звання „Почесного громадянина Дніпропетровщини». Згідно з результатами соціологічного опитування, проведеного Інститутом ім. Горшеніна щодо ставлення дніпропетровців до П. Лазаренка, 73 % респондентів вважають його злочинцем, який має зазнати заслуженої кари. Але при цьому 69 % жителів Дніпропетровська переконані, що Павло Іванович... гідний звання „Почесний громадянин Дніпропетровщини” (Див. детальн.: Крах Лазаренка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://spetskor.dp.ua/art_1127.php).

незалежності України”, висловлювалося запевнення, що „Україна потребує досвіду Павла Лазаренка та його навичок як ніколи раніше” [104].

Більше того, П. Лазаренко потрапив під „захист” і ПАРТІЇ РЕГІОНІВ. 18 грудня 2008 р. листа на підтримку П. Лазаренка написав Ю. Вілкул, тодішній очільник Дніпропетровської обласної ради. У ньому йшлося про те, що П. Лазаренко „був ініціатором боротьби проти правлячого режиму, піонером у запровадженні нових ринкових відносин в нашій пострадянській державі, особи, яка була уповноважена представляти сотні тисяч жителів Дніпропетровщини в обласній раді” [104], а ще – „Павло Лазаренко є феноменом, який гідний детального вивчення – якщо не захоплення” [104].

Було ще й спільне звернення ПАРТІЇ РЕГІОНІВ та Блоку Лазаренка* в Дніпропетровській обласній раді, у якому висловлювалося прохання переглянути термін ув’язнення Павла Лазаренка, взяти до уваги колективну думку, що „Україна якнайшвидше потребує екс-прем’єра Павла Лазаренка”, враховуючи „екстраординарні організаторські здібності Павла Лазаренка, продемонстровані на всіх посадах в регіоні”. Наголошувалося, що П. Лазаренко ніколи не втрачав контактів зі своєю землею – „ні коли працював на найвищих посадах в уряді, ні коли змушений був перебувати за межами України – в США” [104]. Відомо, що під час перебування під домашнім арештом у Сполучених Штатах Америки П. Лазаренко спілкувався телефоном з В. Януковичем у 2006 р. про можливість створення коаліції в Дніпропетровській обласній раді між ПАРТІЄЮ РЕГІОНІВ та Блоком Лазаренка для усунення від влади ставленика групи „Приват” М. Швеця, який стримував експансію „донецьких” у Дніпропетровську область. Однак після приходу до влади В. Януковича і ПАРТІЇ РЕГІОНІВ „правляча партія” категорично відмовилася від зв’язків, листів та звернень на

---

* Під зверненням – підписи депутатів обласної ради: 16 – від ВО „Громада”, 30 – від ПАРТІЇ РЕГІОНІВ. Серед підписантів очільники Дніпропетровської обласної ради у 2012 р., члени ПАРТІЇ РЕГІОНІВ : голова Є. Удод, його перший заступник А. Адамський, заступники В. Науменко і А. Шипко (Див. детальн.: Лещенко С. Як соратники Януковича захищали Павла Лазаренка. 14.08.2012 / Сергій Лещенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/articles/2012/08/14/6970832/>)

підтримку П. Лазаренка, проголосивши його „головним символом української корупції”, забувши при цьому, що ще зовсім недавно вони ж називали його „взірцевим політиком” і „геніальним державним управлінцем” [104].

Отже, можна погодитися, що „дніпропетровський тип еліти наділив своїх представників специфічним характером, заснованим на постійній боротьбі і прагненні до експансії, що приносить Українській державі як нові звершення, так і потенційні загрози” [17].

Для протистояння впливу в регіоні П. Лазаренка з центру прислали на посаду голови Дніпропетровської обласної адміністрації заступника міністра промислової політики, колишнього директора заводу „Дніпроважмаш” (колишній Дніпропетровський завод металургійного устаткування) В. Забару. Цим призначенням було започатковано механізм призначення на Дніпропетровщину керівника з Києва. Слід наголосити, що вихідець з Дніпропетровська, на той час чинний Президент України Л. Кучма, практикував повернення „дніпропетровців” у рідний регіон після надання їм посад у центральних владних органах [91]. В. Забара так і не зміг за сім місяців справитися зі ситуацією в області і, власне, зі сформованим регіональним політичним режимом, а тим більше перехопити політичну ініціативу. Згодом було призначено з центру О. Мігдєєва, який з 1981 до 1989 р. був міським головою Дніпропетровська, а потім відійшов від політичної діяльності. Його призначення не вплинуло на стійкість регіонального режиму, сформованого П. Лазаренком.

Ситуацію у місті змінило призначення М. Швеця у квітні 1999 р. головою Дніпропетровської обласної державної адміністрації, яке сприяло консолідації чиновників, оскільки для одних він був – „людиною Президента”, для інших – міським головою Дніпропетровська, якого на виборах підтримував П. Лазаренко. Не будучи патріотом дніпропетровських ФПГ, а гасло „Дніпропетровщина – для дніпропетровців” не належало до його життєвих принципів, М. Швець забезпечив собі „рівновіддаленість” і „рівнонаближеність” до всіх олігархів і – як наслідок – своє політичне довголіття [99].

Командним і жорстким стилем управління М. Швець нагадував П. Лазаренка, але, на відміну від нього, не протегував окремим

дніпропетровським бізнес-структурам, а намагався втримати баланс інтересів кількох політико-економічних груп – окрім дніпропетровської ще й донецької та харківської, які намагалися заволодіти промисловими підприємствами Дніпропетровщини. У період свого керівництва областю, періодично опиняючись перед загрозою звільнення, М. Швець шукав політичного „даху” в різних політичних сил, але найстабільніші зв’язки у нього були зі СДПУ(о).

За ініціативи М. Швеця активно налагоджувалася співпраця з народними депутатами України, обраними від Дніпропетровської області. На зустрічах обговорювалися питання про низькі показники бюджету області, які були закладені урядом. Депутатам було запропоновано лобіювати подібні питання, не забуваючи, що всі вони вихідці з Дніпропетровської області [105]. У листопаді 2000 р. голова Дніпропетровської обласної державної адміністрації М. Швець і народний депутат України Г. Балашов проголосили про створення у Києві дніпропетровського представництва, метою якого мало стати лобіювання інтересів дніпропетровських бізнесменів у столиці. Г. Балашов також став координатором із взаємодії місцевих органів влади з представниками Дніпропетровщини в парламенті [106]. Голова обласної ради Е. Дубінін неодноразово заявляв про налагодження конструктивної роботи з Верховною Радою України з розв’язанням нагальних проблем області [107]. Про це йшлося й у статті „Парламент – регіони: на своїй хвилі. Необхідні ефективні механізми відкликання народних депутатів”:

„За останні більш ніж два роки обласна рада направила до парламенту понад 50 документів, включаючи проекти законів про вдосконалення місцевого самоврядування. Якби не предметна і повсякденна допомога заступників Голови Верховної Ради України, Секретаріату Верховної Ради України, то вони б безповоротно „канули в Лету” в комітетах і фракціях. Але ось що дивно: обранці від області проявили до цих документів, в яких втілилися задуми і побажання органів місцевого самоврядування, політичного активу області, який підтримав їх на попередніх виборах, дивну байдужість” [108].

Народний депутат України О. Рябченко* виступав за надання більших повноважень регіону і вважав, що надання регіонам

---

* На парламентських виборах 1998 року О. Рябченко балотувався до Верховної Ради України III скликання у виборчому окрузі №25

більших прав є запорукою економічного зростання [109]. Тому під час ухвалення бюджету О. Рябченко піддав критиці деякі його положення щодо фінансування регіонів: „Між бюджетом–2000 і ... 2000–бюджетом. Від першого до другого читання Дніпропетровська область втрачає 66 мільйонів, Донецька – 93 мільйони гривень, а всі інші ... Теж втрачають. Крім Києва і Криму” [110]. „Немає нічого гіршого, ніж говорити про підвищення ролі регіонів і в той же час обмежувати їх у коштах” [111].

Механізм „призначення з центру” застосував Л. Кучма у серпні 2003 р., призначивши головою облдержадміністрації колишнього голову Дніпропетровської міської ради народних депутатів та першого секретаря Дніпропетровського міськкому партії В. Яцубу, направивши його в регіон з посади міністра Кабінету Міністрів України. Залишив посаду В. Яцуба після подій „помаранчевої” революції.

Можемо констатувати, що за період президенства Л. Кучми, тобто за десять років, він змінив шість голів Дніпропетровської обласної державної адміністрації, лише один з яких „пішов на підвищення” у Київ. Картина перебування на посадах очільників області мала такий вигляд: П. Лазаренко (разом з часом президенства Кравчука) – 3 роки 3 місяці, М. Деркач (разом з часом виконання обов’язків голови) – майже 2 роки, В. Забара – 7 місяців 7 днів, О. Мігдєєв – 1 рік 17 днів, М. Швець – 4 роки 3 місяці, В. Яцуба – 1 рік 5 місяців [91].

Досить часто відбувалася зміна очільників Дніпропетровського регіону і під час президенства В. Ющенка. Щоправда, змінилася тенденція призначення керівників області – тепер це були люди, які не мали жодного відношення до регіону. Першим було призначено народного депутата України С. Касьянова, який обіймав посаду лише один місяць (з 4 лютого по 4 березня 2005 р.) і зіткнувся з гострим протистоянням виконавчої влади та місцевого самоврядування. Наступним очільником області був призначений Ю. Єхануров (міністр економіки, голова Фонду державного

Дніпропетровської області, де здобув перемогу. Його підтримав 23,1% з 58,7% виборців, які взяли участь у голосуванні. Також О. Рябченко висувався кандидатом у народні депутати України від Всеукраїнського об’єднання „Громада” (№43 у списку).

майна України, перший віце-прем'єр-міністр, перший заступник глави Адміністрації Президента України тощо). П'ять місяців перебування на посаді для області особливих результатів не дали, однак Прем'єр-міністром України вдруге став голова Дніпропетровської обласної держадміністрації [91].

У листопаді 2005 р. В. Ющенко вперше призначив керівником виконавчої влади Дніпропетровщини жінку, начальника Головного фінансового управління Дніпропетровської державної адміністрації – Н. Дєєву (працювала на посаді до вересня 2007 р.). У вересні 2007 р. наймолодшим керівником виконавчої влади регіону став 32-річний В. Бондар (з 3 вересня 2007 р. – тимчасово виконувач обов'язки, з 10 грудня 2007 р. – голова облдержадміністрації), який уже обіймав посади міністра транспорту та зв'язку, а також заступника глави Секретаріату Президента України. Дніпропетровська обласна рада, де більшість становили депутати ПАРТІЇ РЕГІОНІВ, на позачерговій сесії на початку 2010 р. висловила недовіру голові облдержадміністрації В. Бондарю, звинувативши його в неналежній роботі на посаді, в спаді виробництва в регіоні, зростанні безробіття, підвищенні цін і погіршенні умов життя населення, а також у використанні адмінресурсу перед другим туром президентських виборів [112]. Попри те, що 18 грудня 2009 р. депутати обласної ради на черговій сесії затвердили його звіт і не висловили жодного незадоволення.

В. Бондар закликав керівників міст і районів області не реагувати на будь-які політичні показові виступи і в день виборів діяти виключно в рамках чинного законодавства, зазначивши, що „по суті, сьогоднішня ситуація – це перший сигнал загрози існуючій демократії. Зараз варто задуматися, що буде з демократією і свободою слова після другого туру виборів. Адже вже зараз одна з політичних сил публічно демонструє свій вплив і намагається залякати всіх інакодумців своїми гучними, але суперечливими заявами” [112]. До слів очільника області не дослухалися і Президент України В. Ющенко підписав указ №101/2010 від 04.02.2010 „Про звільнення В. Бондаря з посади голови Дніпропетровської обласної державної адміністрації” [113].

Про важливість посади першого заступника для голови обласної державної адміністрації свідчить вибір керівників області, які

прибули на Дніпропетровщину з центру після високих посад у центральних органах виконавчої влади. Вони обирали собі заступників із співробітників з центру. Так, В. Яцуба своїм заступником обрав колишнього заступника міністра Кабінету Міністрів України С. Сивоконя, а В. Бондар призначив першим „замом” С. Кроля, який працював першим заступником міністра транспорту та зв’язку. Найпомітнішим призначенням на посаду заступника голови обласної державної адміністрації було запрошення та затвердження В. Яцубою своїм „замом” вихідця з Дніпропетровська П. Овчаренка, який працював міністром соціального захисту населення (1996–1997 рр.), а потім – першим заступником та державним секретарем Міністерства праці та соціальної політики (1998–2003), обирався народним депутатом України другого скликання (1994–1998) [91].

Відміною особливістю процесу формування структури Дніпропетровської обласної державної адміністрації було те, що тут створювалися підрозділи, які не передбачені затвердженими в центрі переліками. До таких належать управління протокольних та масових заходів, управління зовнішніх зносин та зовнішньоекономічної діяльності, адміністративне, юридичне управління, інформаційно-комп’ютерного забезпечення, управління з питань діяльності правоохоронних органів, протидії корупції, оборонної та мобілізаційної роботи [91]. Наявність зазначених структурних підрозділів дозволяла сконцентрувати кадрові та фінансові ресурси на важливих напрямках роботи.

Певну роль в інституціоналізації регіонального політичного режиму відіграють інститути-медіатори. Дорадчі органи – Громадські ради при місцевих органах влади Дніпропетровщини – є поки що слабкими і недовіреними. Вони не вирішують жодних важливих для розвитку регіону питань. Органи влади на місцях доволі часто застосовують формальний підхід до створення Громадських рад, формуючи їх „для звітності” через відповідну вимогу законодавства. При обласній державній адміністрації створювалися різноманітні координаційні та консультативно-дорадчі органи (ради, оргкомітети, комісії, робочі групи тощо), які очолював голова обласної державної адміністрації або його

заступники. Так, у листопаді 2008 р. таких формувань нараховувалося 110.

Громадські ради – виборний консультативно-дорадчий орган при облдержадміністраціях, до якого входять громадські організації для участі в управлінні державними справами та здійснення громадського контролю за діяльністю органів влади. При Дніпропетровській обласній державній адміністрації у березні 2010 р. було створено Громадську раду – постійно діючий колегіальний виборний консультативно-дорадчий орган, до складу якого увійшли 25 представників інститутів громадянського суспільства. Рада складається з 22 профільних комітетів, до яких увійшло близько 150 представників громадських організацій. Громадські ради також працюють при 22 райдержадміністраціях та 10 виконавчих комітетах міських рад області [33].

Активно діючих організацій громадянського суспільства в Дніпропетровській області станом на 2012 р. було 79, а всього зареєстровано 868 неприбуткових організацій (з яких 303 – благодійні фонди, 565 – об'єднання громадян) [33]. Громадські активісти Дніпропетровщини неодноразово наголошували, що „чиновники не бачать у громадських організаціях партнерів, а лише інструмент для досягнення своїх власних цілей: бізнесових та політичних” [114]. Фактично влада створила для себе ще одне управління за назвою: „Громадська рада”, яким вона буде повністю керувати. До складу чергової „кишенькової Громадської ради” при Дніпропетровській ОДА увійшла значна частина активістів та громадських діячів зі сумнівною репутацією, наявною судимістю у сфері службових правопорушень та абсолютно залежних від обласної влади.

Через розпорошення бюджетних коштів, відсутність прозорості під час розподілу фінансів та застосування старих корупційних схем критикували дії обласної влади незалежні громадські організації Дніпропетровщини. Підставами для таких звинувачень була обласна програма зі сприяння розвитку громадянського суспільства у Дніпропетровській області на 2017–2020 рр. (ухвалена 2 грудня 2016 р. Дніпропетровською обласною радою); відсутність прозорих конкурсів під час фінансування тих чи інших проектів, що створює обґрунтовані підозри, що за бюджетний кошт

влада підтримує свої „кишенькові” громадські організації, які становитимуть переважну більшість у майбутній Громадській раді при Дніпропетровській ОДА; непрозоре та упереджене формування майбутнього персонального складу Громадської ради при Дніпропетровській ОДА [114]. Власне, використання ресурсів цього інституту-медіатора бізнес-структурами є складовою регіонального політичного режиму.

У реалізації своїх планів і дій представники регіональної влади та бізнес-структур послуговувалися й іншими інструментами, зокрема, лобіюванням інтересів Дніпропетровського регіону. Так, п'ять мажоритарників від ПАРТІЇ РЕГІОНІВ підписали „Угоду про створення команди Дніпропетровська для координації спільних зусиль під час парламентських виборів 2012 р. та подальшого співробітництва у Верховній Раді України VII скликання”. У квітні 2013 р. у Верховній Раді України було створене об'єднання „За рідну Дніпропетровщину!”, яке орієнтувалося на О. Вілкула. Основною метою депутатського об'єднання була підтримка ініціатив і законопроектів, які мали сприяти розвитку регіону; максимально ефективно представництво інтересів Дніпропетровщини на рівні парламенту; захист інтересів області в центральних органах влади. В обласному офісі ПАРТІЇ РЕГІОНІВ жартували: „Говоримо Дніпропетровщина, маємо на увазі – Вілкул” [115].

У свою чергу, на Дніпропетровщині переважна більшість ініціатив Президентів підтримувалися. Показники виборчої активності під час президентських виборів та референдуму були найвищими. Так, за офіційними результатами, у виборах Президента 1999 р. у першому турі виборів – 73,3%, а участь у референдумі 2000 р. взяли 87% виборців [116]. Високою була і оцінка діяльності Дніпропетровської обласної державної адміністрації, яка довела вміння „концентрувати свої сили і засоби в потрібний час і в потрібному місці” [117].

Позитивним моментом у період діяльності голови Дніпропетровської обласної державної адміністрації М. Швеця та голови Дніпропетровської обласної ради Е. Дубініна були цілковита відсутність розходжень між обласною державною адміністрацією та обласною радою навіть у таких питаннях, як власність.

Е. Дубінін спільно зі М. Швецем брав участь у підписанні договорів про співпрацю із Запорізькою та Донецькою областями. Вирішення багатьох економічних питань в області Е. Дубінін вбачав насамперед у створенні сильного регіону, який сам буде розв'язувати свої економічні проблеми без постійного втручання центральних органів влади. Україну Е. Дубінін бачив як федеративну державу, яка буде складатися з декількох сильних і достатньо самостійних земель [118]. Наступником Е. Дубініна стала Г. Булавка, яка була головою Дніпропетровської обласної ради упродовж 2002–2004 рр. Працювала заступником голови керівника апарату Дніпропетровської обласної державної адміністрації. Пізніше стала членом партії ВО „Батьківщина” [119].

На відміну від голів обласної державної адміністрації, голів обласної ради, очільники міст Дніпропетровщини змінювалися не так часто. Першим міським головою за результатами прямих виборів став М. Швець, який обіймав цю посаду упродовж двох термінів – з 1994 до 1999 р. Будучи позапартійним, маневрував між інтересами великих бізнес-груп [99]. За його ініціативи почалося будівництво Південного мосту в Дніпропетровську*. Він був обраний головою Дніпропетровської обласної державної адміністрації.

І. Куліченко перебував на посаді міського голови з 1999 по 2014 р., що було рекордом. Його офіційно підтримували на виборах ВО „Батьківщина” і СПУ. Якщо у 2006 р. він обирався за підтримки ВО „Батьківщина”, то у 2010 р., ставши членом „ПАРТІЇ РЕГІОНІВ”, балотувався від неї. Однак уже у 2014 р. „мер усіх дніпрян”, який завжди був „за народ”, а симбіоз загальної впізнаваності й імідж „міцного господарника” дозволили йому уникнути можливих запитань прокуратури за стінами Верховної Ради України – здобув мандат у 28-му одномандатному мажоритарному окрузі Дніпропетровська уже від Блоку Петра Порошенка – „СОЛІДАРНІСТЬ” [120]. Мав хороші стосунки з бізнес-елітою міста – І. Коломойським і В. Пінчуком [121].

---

* Введення Південного мосту в експлуатацію істотно знизило навантаження на інші міські мости, звільнило від транзитного транспорту центральну частину міста і забезпечило вигідне транспортне сполучення з житловим масивом Придніпровськ.

У 1990 р. у Дніпропетровську була створена група „Інтерпайп”, яку очолив молодий кандидат технічних наук В. Пінчук. Альянс „комсомольських активів” і грошей, зароблених на торгівлі побутовою технікою, сприяв створенню у 1991–1992 рр. дніпропетровської групи „Приват”^{*} (І. Коломойський, Г. Боголюбов, О. Мартинов). Упродовж 1991–1995 рр. діяла корпорація „Український Бензин”, яка у 1995 р. змінила назву на „Єдині енергетичні системи України” і стала потужною групою під керівництвом Ю. Тимошенко. У середині 1990-х рр. В. Пінчук був пов’язаний із П. Лазаренком, як і група „Приват”, яка також користувалася його підтримкою. Група П. Лазаренка домінувала упродовж 1994–1999 р. у Дніпропетровській області, охоплюючи усі виробничі сфери і усі базові галузі Дніпропетровщини [99].

Після розпаду СРСР контроль над індустріальними підприємствами перейшов до рук представників регіональних елітних мереж, з яких згодом сформувалися фінансово-промислові групи (ФПГ) [122] або „клани”, які й стали важливими акторами регіональних політичних режимів. Уже у 1994 р. було приватизовано 648 підприємств області, у тому числі: 169 загальнодержавної власності, 479 комунальної власності. Підприємства загальнодержавної власності були продані шляхом оренди з викупом членами трудових колективів (116); чи викупу трудовим колективом (24); або через продаж акцій відкритих акціонерних товариств (28); аукціони (1) [123].

Водночас, уже у середині 1990-х рр. були побудовані і діяла низка підприємств акціонерного типу з приватним капіталом: у Дніпрі запущено завод ЗАТ „ІСТА – Центр” з виробництва акумуляторних батарей (1995); відкрито шпалерну фабрику „Дніпромайн” (1998), почало працювати виробництво з виготовлення олій „Олейна”, в м. Орджонікідзе запрацювало спільне українсько-турецьке підприємство з випуску миючих засобів [29]. Надалі процеси приватизації тривали. Так, у 2005 р. незаконно була проведена „велика приватизація” низки надзвичайно важливих об’єктів, зокрема, „Криворіжсталі” [124], Центрального ринку „Озерка” [125], Південного гірничо-збагачувального комбінату [126] та

---

^{*} Назва „група „Приват” є певною мірою журналістською метафорою, адже юридично як така вона не зареєстрована.

ін., які супроводжувалися кримінальними розбираннями, рейдерськими захопленнями, кримінальними інцидентами на міжнародному рівні* та іншими технологіями, які були за межами правового поля.

Після звільнення П. Лазаренка 2 липня 1997 р. з посади голови уряду та конфлікт Л. Кучми і П. Лазаренка, який призвів до розгрому Єдиних енергетичних систем України (ЄЕСУ) [127], утвердилися дві масштабні фінансово-промислові групи – корпорация „Інтерпайп”** та група „Приват”***. Зміцнення групи „Приват” пояснювалося її „аполітичністю” та неформальними зв’язками у вищих ешелонах влади (колишній голова правління „Приватбанку” С. Тігіпко у 1997–1999 рр. був віце-прем’єр-міністром). І через кілька років, у 2004 р., один із членів групи, Г. Боголюбов, констатував, що „група „Приват” вважала себе регіональною бізнес-структурою, не брала участі у політиці, не ставила перед

---

* Йдеться про приватизацію ринку „Озерка” (Див. детальн.: Ар’єв В. „Озерка” – ринок ціною в мільйон доларів. 31.05.2005 / Володимир Ар’єв [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/rus/articles/2005/05/31/4388799/>

** Власник „Інтерпайпу” В. Пінчук володіє Новомосковським трубним заводом, Нікопольським заводом безшовних труб, Нижньодніпровським трубопрокатним заводом, Нікопольським заводом феросплавів, банком „Кредит Дніпро” (заснований у 1993 р.). Підприємець контролює Дніпровський завод із ремонту та будівництва вагонів (Див. детальн.: Український олігархат [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/Politics/25553>)

*** Найгучнішими стали історії за участю „Приват-інтертрейдингу” та двох металургійних гігантів – Дніпровського МК імені Дзержинського (ДМКД) та Дніпровського МЗ імені Петровського (ДМЗП). Заводи потрапили під неформальний вплив групи через кредиторську заборгованість перед нею. І хоча приватизував їх ІСД, „Приват” невдовзі викупив ДМЗ імені Петровського через складну ситуацію з постачанням сировини та борги підприємства. У середині 1990-х рр. „Приват” почав освоювати феросплавний бізнес спільно з К. Григорішиним: 1996 р. вони здобули більш ніж половину акцій Орджонікідзевського й Марганецького ГЗК. А вже наприкінці 1990-х рр. „Приват” отримав від Григорішина лише за \$30 млн його частку в коксохімічних підприємствах „Баглейкокс” та „Дніпродзержинський КХЗ”. На етапі становлення „Приват” активно використовував політичний „дах” в особі Дніпропетровського голови ОДА П. Лазаренка та Президента Л. Кучми. Потім публічним лобістом групи в урядах того ж таки П. Лазаренка, В. Пустовойтенка і В. Юшенка став С. Тігіпко (Див. детальн.: Український олігархат [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/Politics/25553>)

собою цілі стати публічною і переносити центральний офіс до столиці” [128]. Говорячи про лобіювання своїх інтересів, очільники групи „Приват” зазначали, що вони спілкуються з депутатами різних фракцій із Дніпропетровська, наголошували, що ніхто з очільників „Привату” до парламенту не прагнув, оскільки „ми – регіональна бізнес-структура” і „поки ще не розуміємо, навіщо нам це потрібно” [128]. Аргументом такої позиції було: „Чим менше про нас знають і звертають увагу, тим, здається, буде більше користі для нашої структури” [128].

Наприкінці 1990-х – на початку 2000-х рр. власника „Інтерпайпу” поєднали родинні зв’язки із Президентом України Л. Кучмою. Активно відбувалося розширення компанії. На початку 2000-х рр. „Інтерпайп” включала у себе 6 із 7 найбільших трубних заводів України, унікальний Нікопольський завод феросплавів, шість цукрових заводів, акціонерний банк „Кредит-Дніпро”, „Укрсоцбанк”, страхову компанію „Оранта”. До її складу як акціонери входили десять заводів важкої промисловості (що називалися „акціонерними товариствами”), три ремонтні підприємства і дві фірми, що спеціалізувалися на високих технологіях. „Інтерпайп” контролював частину курортно-рекреаційного бізнесу на Кримському півострові, володів загальнонаціональними телеканалами „Новий”, ICTV, СТБ, одним регіональним (у Дніпропетровську), а також однією з найтиражніших масових газет „Факты и комментарии” [49]. Корпорація „Інтерпайп” мала політичний протекторат в особі Президента України Л. Кучми і користувалася преференціями у „великій” приватизації та при доступі до податкових пільг [129]. Політичним лобі групи стала Політична партія „Трудова Україна”, яка створила одну з найпотужніших фракцій у Верховній Раді України 1998–2002 рр.

Група „Приват” на початку 2000-х рр. володіла найбільшим українським банком – „Приватбанком” (з його філіями „Моском-Приватбанк” у Москві і „Приватінвест” та мережею у понад 2,3 тис. філій в Україні), нафтопереробними підприємствами у Хмельницькому, дев’ятьма підприємствами із переробки і транспортування нафтопродуктів, зокрема „Укрнафта”, сімсотма бензозаправкам по всій Україні, п’ятьма гірничими і гірничозбагачувальними комбінатами, одним з найбільших вугледобув-

них підприємств, п'ятьма хлібозаводами, однією будівельною фірмою і вісьмома офшорними компаніями [128]. Серед активів групи в металургійному бізнесі – гірничо-збагачувальний комбінат „Суша балка” (Кривий Ріг), певна частка участі у Південному гірничо-збагачувальному комбінаті і в металургійному заводі ім. Петровського (Дніпропетровськ), а також пакети акцій коксохімічних заводів – „Баглійкокс”, Дніпродзержинський коксохімічний завод (Дніпродзержинськ) і Дніпропетровський коксохімічний завод ім. Калініна [128]. У 2004 р. група придбала акції феросплавних заводів у Румунії та Польщі [128], а у 2005 р. здобула контроль над п'ятьма обласними енергетичними компаніями. Група „Приват”, на відміну від інших кланів, і надалі демонструвала свою аполітичність, що не заважало їй лобювати свої інтереси через власних депутатів у парламенті й „неформальні зв'язки” в урядах [129].

Оцінюючи впливовість ФПГ на здійснення влади у місті та формування політичного курсу, зазначимо, що „ані в Дніпропетровську, ані, тим більше, в Запоріжжі еліти ніколи не вміли об'єднуватися для досягнення спільної мети .... лідери ФПГ, маючи не менше, а часом навіть більше засобів для експансії, ніколи не користувалися цією можливістю. Натомість тонули у власних розборках і стабільно програвали своїм конкурентам на державному рівні” [130].

Крім того, великі промислові групи „Інтерпайп”, „Приват”, Систем Кепітал Менеджмент почали сплачувати більше податків. Якщо в попередні роки від них надходило 200–300 млн грн, то упродовж 2005 р. Систем Кепітал Менеджмент сплатив понад 1 млрд 200 тис. грн, „Інтерпайп” – 800 млн грн, „Приват” – 500 млн грн [37]. Це суттєво вплинуло на поповнення бюджету.

Станом на 2006 р. на Дніпропетровщині було зареєстровано 92 легальні мільйонери. П'ятеро з них мали статки у понад 200 млн грн, ще мінімум 100 громадян були підпільними мільйонерами, які не показували свої реальні прибутки [131]. На обліку в Державній податковій адміністрації у Дніпропетровській області перебувало 200 тис. суб'єктів підприємницької діяльності, з яких 62 тис. – юридичні особи, 138 тис. – фізичні. Найбільшим платником податків в області була Придніпровська залізниця –

надходження від неї сягали 100 млн грн щомісячно. Друге місце за обсягом сплачених податків посідав Міттал Стіл Кривий Ріг (Криворізький металургійний завод імені В. І. Леніна, до 2005 р. – „Криворіжсталь”, у 2005–2007 рр. – „Міттал Стіл Кривий Ріг”, „АрселорМіттал Кривий Ріг” або „ArcelorMittal Kryvyi Rih” з 2008 р. – Т. Б.). Спостерігався спад надходжень від підприємств гірничо-металургійного комплексу (ці тенденції простежувалися на підприємствах, що входять до найбільшої фінансово-промислової групи „Систем Кепітал Менеджмент” (СКМ) [131].

Напередодні російської агресії проти України Дніпропетровська область – один з найбільш економічно розвинених регіонів країни з потужним промисловим потенціалом і високим рівнем розвитку важкої індустрії (виробляється 19,2% (288,1 млрд грн) [132] усієї реалізованої промислової продукції України; за даними 2013 р., на Придніпров’ї* було вироблено 14,1% вітчизняного ВВП [133]; 2) регулярне отримання областю інвестицій та пов’язані з цим темпи економічного зростання (за обсягами залучених прямих іноземних інвестицій область упевнено посідає 1-ше місце серед областей України (станом на 31.12.2015 обсяг прямих іноземних інвестицій, залучених в економіку області, становив 7182,9 млн дол. США [132]); 3) за різноманітністю і значимістю природних ресурсів Дніпропетровська область є однією з найбагатших в Україні**, і, як наслідок, багата сировинна база викликає великий інтерес з боку центру та приватних інвесторів.

---

* Ідеться про Придніпровський економічний район – економічний район України, до якого входять Дніпропетровська та Запорізька області.

** В області видобувається 100% марганцевої, майже 80% залізної руди, вугілля, уран, рідкоземельні метали, каолін та граніти, нафта та газ. За кількістю розвіданих запасів та річним обсягом видобутку Криворізький залізорудний басейн займає перше місце в Україні. Одним з найбільших у світі є Нікопольський басейн марганцевих руд. В області видобувається 40 видів мінеральної сировини (Див. детальн: Дніпропетровська область [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.adm.dp.gov.ua/OBLADM/obldp.nsf/index/-FC6B8517A62ED3B4C2257872006852AE/\\$File/%D0%9F%D0%B0%D1%81%D0%BF%D0%BE%D1%80%D1%82%20%D0%94%D0%BD%D1%96%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%BF%D0%B5%D1%82%D1%80%D0%BE%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0%20%D0%BE%D0%B1%D0%BB%D0%B0%D1%81%D1%82%D1%8C.pdf](http://www.adm.dp.gov.ua/OBLADM/obldp.nsf/index/-FC6B8517A62ED3B4C2257872006852AE/$File/%D0%9F%D0%B0%D1%81%D0%BF%D0%BE%D1%80%D1%82%20%D0%94%D0%BD%D1%96%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%BF%D0%B5%D1%82%D1%80%D0%BE%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0%20%D0%BE%D0%B1%D0%BB%D0%B0%D1%81%D1%82%D1%8C.pdf))

Перелік основних політичних акторів був би неповним без найвпливовіших політичних партій регіону. Упродовж 1993–1996 р. в області було зареєстровано 15 парторганізацій, напередодні ж парламентських виборів –1998 р. їх стало 27. У 1997 рр., П. Лазаренко створив перший у країні прецедент регіональної „партії влади” – Політичну партію Всеукраїнське об’єднання „Громада”, яка „змінила політичний ландшафт України” [134], оскільки „в українську політику увійшла організаційно спроможна опозиційна сила, здатна кинути виклик і лівим, і режиму Кучми” [134].

На 1 січня 2001 р. на Дніпропетровщині уже діяли 52 партії, а у червні 2003 р. чисельність політичних партій досягла 99. До найвпливовіших належали: Народно-демократична партія (33 тис. членів), Соціал-демократична партія України (о) (17 тис. членів), Комуністична партія України (6,5 тис. членів), ВО „Батьківщина” (4,7 тис.), Соціалістична партія України (2 тис.), Партія „Реформи і порядок” (700), Українська народна партія (500). Хоча діяльність Політичної партії „Трудова Україна”, Партії промисловців і підприємців України, ПАРТІЇ РЕГІОНІВ, Аграрної партії України, Демократичного союзу була не такою активною, як у Народно-демократичної партії, все ж Політична партія „Трудова Україна”, яка мала підтримку з боку бізнес-групи „Інтерпайп” В. Пінчука, мала вагомий вплив у регіоні [135]. Зазначимо, що у статті О. Варфоломєєва „Ukraine: Regional clans attempt the transition to party politics” („Україна: Регіональні клани намагаються перейти до партійної політики”) зазначалося, що політичні партії поки що відіграли лише невелику роль в українській політиці. Натомість політика зосереджена на особистостях та залежить від особистих зв’язків та спонукань. Домінуючу роль відіграли регіональні „клани”, котрі билися між собою за контроль над регіональними економіками та заради найвищих посад на київському олімпі [136].

Станом на 2007 р. на Дніпропетровщині було зареєстровано уже 103 політичні партії, 1148 громадських організацій і 23 національно-культурних товариств. Здійснювали роботу 196 релігійних громад 29 конфесій. Більшість суспільних, політичних і професійних організацій активно співпрацювали з міською владою. У 2016 р. на Дніпропетровщині було зафіксована 837 осередків парламентських партій [137]. У Переліку обласних

організацій політичних партій, зареєстрованих Головним територіальним управлінням юстиції у Дніпропетровській області, значиться 285 партій, з них 114 зареєстровані упродовж травня 2014 – серпня 2017 рр. [138]. У трактуванні більшості українських партій, які спираються у своїй політичній діяльності на певний регіон, регіоналізм – це лобювання інтересів місцевих бізнес-еліт [139].

Партії, які забезпечували присутність груп інтересу/впливу в парламенті 1998–2002 рр., – це Політична партія Всеукраїнське об'єднання „Громада” П. Лазаренка, Політична партія „Трудова Україна” – саме тут були представлені мезоеліти Дніпропетровської області.

На місцевих виборах 2015 р. про себе заявили нові бізнес-партійні корпорації. Вперше вибори у місцеві органи влади мало чим відрізнялися від парламентських. Адже місцеві вибори в Україні вибудували підконтрольну олігархам вертикаль місцевого самоврядування, визначивши „намісників” у місцевих громадах за принципом подвійної корпоративної лояльності: партійно-корпоративної та бізнесово-корпоративної [140]. „Foreign Policy” зазначав, що місцеві політичні позиції вважаються особистими вотчинами олігархів або політичних босів. Цей статус-кво було посилено місцевими виборами, які були значно потворнішими, ніж у 2014 р. президентські чи парламентські [141]. Значний вплив на політику і далі справляють великі олігархи, їхні капітали дозволяють їм фінансувати відразу декілька партій, які часто мають протилежні ідеології: І. Коломойський – Політична партія „УКРАЇНСЬКЕ ОБ'ЄДНАННЯ ПАТРІОТІВ – УКРОП”, Партія „Відродження”), Р. Ахметов – Політична партія „Опозиційний блок”, в яку входять колишні члени ПАРТІЇ РЕГІОНІВ [142].

Загалом, у партійному будівництві України почали з'являтися нові тенденції. Наприклад, по-перше, відновлення активності колишніх партійних проектів. Так, у зв'язку з 20-річчям заснування Політична партія Всеукраїнське об'єднання „Громада” активізувала свою діяльність, щоправда, у соціальних мережах, заявляючи, що „нині, коли країна після двох революцій знову опинилася в умовах владної кризи, панування тотальної некомпетентності і корупції, настав час саме таких політичних сил, як „Громада”. Час партій, які мають чітке бачення розвитку

країни, які мають свою візію реформування країни і заздалегідь прораховують результати змін. Майбутнє України за нами! Майбутнє з „Громадою”!” [134]. По-друге, перейменування значної кількості, як партійних проєктів з історією, так і зовсім нових. До останніх належить ПОЛІТИЧНА ПАРТІЯ „ЄВРОПЕЙСЬКИЙ КРИВИЙ РІГ”, інформація про яку повністю відсутня.

На утвердження регіонального режиму значний вплив мали неформальні інститути, зокрема, кримінальні угруповання. Не хтували співпрацю з криміналітетом очільники владних структур Дніпропетровщини. Маємо достатньо свідчень про зв'язки П. Лазаренка з кримінальним „господарем” Дніпропетровська О. Мільченком (прізвисько Матрос), О. Налекрешвілі (Петровський) (прізвисько Нарік) та організованим злочинним угрупованням Кушніра [143]. При цьому зазначалося, що „твердою рукою він (П. Лазаренко. – *Т. Б.*) встановлював порядок в області й підпорядковував своєму контролю практично всі кримінальні угруповання Дніпропетровщини” [97]. Згідно з джерелами, лідер найбільшого злочинного угруповання Дніпропетровська – О. Налекрешвілі був лояльний до групи „Приват” [144]. Відзначалося також, що він „відіграв (і відіграє) роль допоміжної служби зі своєю певною специфікацією” [143]. Зокрема, як свідчать джерела, не без участі Наріка завершилася кримінальна війна у Дніпропетровську у 2006 р. між „приватівськими” і угрупованням російського кримінального бізнесмена М. Курочкина (Макс Скажений), який був убитий [145]. Є свідчення й про спільний бізнес О. Петровського з народним депутатом України С. Рибалком [145] та тісну співпрацю з іншим народним депутатом України – А. Павелком [144]. Співпрацю з кримінальними лідерами закидають і О. Вілкулу. Зокрема, за даними SKELET-info, найбільший міський торговий комплекс „Плаза” був побудований в партнерстві з місцевим кримінальним авторитетом – „Тайсоном” [146].

Знаковою подією для Дніпропетровщини був показ у День Незалежності 24 серпня 2017 р. на 5-му каналі 20-хвилинний фільм [147] про те, що бізнесмен і меценат, очільник фонду „Солідарність” (чи випадковим є збіг назв – *Т. Б.*) О. Петровський з соратниками у березні 2014 р. створили „координаційний центр українських патріотів”, не пустили в Дніпропетровськ „русскую

весну” і відстояли Україну. Жодної згадки про роль І. Коломойського та інших його близьких соратників у цій справі в фільмі не показано [144]. Власне, була переписана сучасна історія Дніпропетровська. Зазначений фільм, а також діяльність фонду „Солідарність”, який займався публічно-показовою підтримкою госпіталів, волонтерів, батальйонів, почали формувати „імідж турботливого патріота” [145] О. Петровського і дали старт його політичній кампанії за крісло міського голови та місця у Верховній Раді України.

Формування інституційного дизайну політичного простору регіональних суб’єктів Дніпропетровщини відбувалося під впливом: 1) „радянської спадщини”, що включала, крім формальних інститутів, набір неформальних норм, які поступово склалися за час функціонування партійно-радянської політичної еліти і відігравали значну роль у взаємини між окремими угрупованнями; 2) формування формальних демократичних інститутів: невтручання держави в приватне підприємництво, можливість створювати незалежні від держави громадські та громадсько-політичні організації, формування регіональних органів державної влади за допомогою конкурентних виборів, поділу влади і т. і.).

Міськими головами найбільшого міста, яке не є обласним центром, Кривого Рогу були лише два: Ю. Любоненко* (1992–2012 рр.) та Ю. Вілкул** (2012 р. – по теперішній час). Посаду міського голови Ю. Любоненко поєднував з посадою генерального директора ТОВ „НАРА” (власником якого він є, а також Пежо-

---

* З 1994 по 1999 рр. Ю. Любоненко на громадських засадах був радником Прем’єр-міністрів України: Є. Марчука, П. Лазаренка, В. Пустовойтенка. У жовтні 2009 р. був кандидатом на посаду віце-прем’єр-міністра в уряді Ю. Тимошенко.

** 30.08.2006–03.06.2010 голова Дніпропетровської обласної ради V скликання (за нього проголосували 83 з 94 депутатів – представники ПАРТІЇ РЕГІОНІВ, Блоку Павла Лазаренка і Компартії). Вступив до ПАРТІЇ РЕГІОНІВ менше ніж за місяць до цього. Указом Президента України Віктора Ющенка від 18 лютого 2008 року очільник Дніпропетровської обласної ради Ю. Вілкул включений до складу Національної конституційної ради. Ця рада займалася розробкою нових положень Конституції. Посідав 22-ге місце серед найвпливовіших дніпропетровців у рейтингу журналу „Фокус” (2007. – 19 жовтня) і 9-те місце в рейтингу „Комсомольської правди” (2007. – 30 жовтня).

центру, Рено-центру, готелю „Саксагань” та інших прибуткових об’єктів). На боці Ю. Любоненка був ідеально контрольований і повністю керований апарат. У міській раді працював дозвільний центр „Діалог”, де в прозорих кабінках сиділи представники 22 міських служб й вирішували з підприємцями всі питання. Тут же (в такому самому режимі) працювало муніципальне бюро „Віза” – реєстраційна палата, яка одночасно здійснювала державну реєстрацію суб’єктів господарської діяльності, а також їх облік податковими органами, службою статистики й фондом соціального страхування. Структура міського голови реалізувала програму зі встановлення „енергозберігаючих” вікон і дверей у лікарнях, школах і дитсадках. До збирання сміття в місті були залучені лише дві структури, і обидві – „свої”. Дороги за рахунок бюджету ремонтувала фірма ТОВ „Весташляхбуд”, яку місцеві таксисти однозначно пов’язують з мером. Загалом, побутує думка, що всі комунальні послуги сплачуються через спеціальну муніципальну контору „Новак” [148]. І раптом такий успішний „стабільний” міський голова добровільно відмовився висувати свою кандидатуру на місцевих виборах 2010 р., власне, добровільно поступаючись своїм кріслом Ю. Вілкулу.

Вигідне становище мав і голова міської ради Дніпродзержинська С. Сафронов завдяки підтримці депутатського корпусу міської ради, великого бізнесу міста (йдеться насамперед про керівництво великих промислових підприємств) і підтримці обласної і київської влади (був довіреною особою В. Януковича) [149]. Водночас, був причетний до корупційних скандалів. Схожою є ситуація з міськими головами Павлограда І. Метелицею (1994–2006; 31.10.2010 по 15.11.2015) В. Кукліном* (26.03.2006 – 31.10.2010). Аналогічна ситуація спостерігалася і в інших містах і районних центрах Дніпропетровщини.

Упродовж десяти останніх років рівень довіри до місцевої влади був низьким. Це підтверджують вибіркові соціологічні дослідження. Так, напередодні виборів до місцевих органів влади та Верховної Ради України 2006 р. рівень довіри до органів

---

* За фактом зловживання службовим становищем за ч. 2 ст. 364 КК України було порушено кримінальну справу проти міського голови Павлограда В. Кукліна 29 серпня 2007 р.

місцевої влади на Дніпропетровщині був низьким, а більшість громадян вважали, що вони жодним чином не можуть вплинути на рішення влади будь-якого рівня [150]. Корупція, безробіття, бідність, неспроможність місцевої влади вирішити їх – такі, на думку городян, основні проблеми Дніпропетровська були у 2009 р. Понад 60% дніпропетровців вважали, що корупція – найголовніша проблема міста, а близько 55 % жителів схилилися до того, що саме безробіття та бідність були найбільшим лихом Дніпропетровська [151]. Рівень довіри до місцевої влади і далі падав, це й відобразилося і у зниженні рейтингу мера та інших місцевих представників політичних сил. Натомість, і далі зростав рейтинг керівника програм фонду „Наш дім – Дніпропетровськ” І. Циркіна.

Показовими для Дніпропетровського регіону стали вибори 1998 р., після усунення П. Лазаренка з поста Прем'єр-міністра України, який зайняв вкрай опозиційну позицію щодо Президента. Очолювана ним Політична партія Всеукраїнське об'єднання „Громада” за результатами парламентських виборів вийшла в Дніпропетровській області на перше місце, набравши 35,34% голосів виборців (11 округів із 17-ти), та КПУ (6 округів, північний захід області – міста Кривий Ріг, Жовті Води та Криворізький район), що дозволило їй подолати 4 відсотковий бар'єр (4,68%), необхідний для проходження до парламенту [152]. До Верховної Ради України від Дніпропетровщини було обрано 17 депутатів-мажоритарників, які стали членами фракцій „Громада” (7 депутатів), КПУ (4), НДП (3), ПЗУ (1), „Реформи–Конгрес” (1). Один народний депутат залишився позафракційним.

Успіх на виборах Політичній партії Всеукраїнському об'єднанню „Громада” забезпечила регіональна чинна влада, адже вона в області була створена переважно з людей, серед яких, а їх чимало, були ті, які при П. Лазаренку вийшли на певний рівень, працювали з ним і на нього. У його штабі, в основному, були люди відомі – колишні керівники, яких він свого часу попризначав на високі посади [95]. Власне, перемогу на цих виборах можна розцінювати як утвердження персоніфікованого режиму П. Лазаренка в Дніпропетровській області. Зовсім не випадковими були явища „лазаренківщини”.

На виборах–2002 р. регіональним лідером виборчих партійних перегонів стала КПУ, яка перемогла в 16 округах. СДПУ(о) та

Блок „За Єдину Україну!” відставали від неї з великим відривом. У представницьких органах влади найбільше нараховувалося членів КПУ. Окрім того, комуністи очолювали 22 сільські та селищні і 2 міські ради. Серед провладних партій у місцевих радах та на представницьких посадах перші місця обіймали члени НДП, СДПУ(о) та АПУ, за ними йшли члени Демократичного союзу, „Трудової України” та ВПО „Жінки за майбутнє!”. Останні місця – в опозиційних сил: СПУ, ВО „Батьківщини”, Блоку „Наша Україна”.

Станом на жовтень 2005 р. ВО „Громада” зберегла свої осередки в усіх містах і селах України, діяло 25 обласних та республіканська (Крим) парторганізацій, 652 районні та міські організації, які нараховували 150 тис. членів. У Дніпропетровській області ВО „Громада” нараховувала 80 тис. членів, а очільником Дніпропетровської обласної організації ВО „Громада” була заступник голови обласної ради Т. Полейко [153]. Напередодні парламентської виборчої кампанії зазначалося, що „Блок Лазаренка” „готовий, консолідуючись з іншими політичними силами суспільства, підставити плече чинному Президенту Віктору Ющенку в його прагненні перетворити Україну на економічно розвинену, потужну європейську державу” [153].

За результатами виборів 2006 р. на Дніпропетровщині до обласної ради потрапили 7 політичних сил: ПАРТІЯ РЕГІОНІВ здобула 39 мандатів; БЮТ – 18; Блок Лазаренка – 17; Політична партія „Народний Союз – Наша Україна” – 9; КПУ – 7; Блок Литвина і Блок Вітренко – по 5. У Дніпропетровській міській раді кандидати від ПАРТІЇ РЕГІОНІВ здобули 45 місць; БЮТ – 21; Блоку Лазаренка – 17; Блоку Вітренко – 9; Політичної партії „Народний Союз – Наша Україна” – 8; Партії „Віче” – 7; КПУ – 7; Блоку „Не так” – 6 [154]. На виборах міського голови Дніпропетровська „Громада” підтримувала керівника Амур-Нижньодніпровського району обласного центру А. Біжка*.

---

* Андрій Біжка (1962 р. н.) працював у райвиконкомі з 1989 р., починавши з посади старшого інженера. У 1993 його призначено заступником голови райвиконкому. Наступні п'ять років А. Біжка опікувався комунальною сферою. Депутат райради трьох скликань. З 1998 і понині – голова Амур-Нижньодніпровської районної ради. Позапартійний (Див. детальн.: Кандидат від

Новостворена обласна рада упродовж чотирьох місяців не могла розпочати роботу, сторони конфлікту вдавалися до брудного політиканства та аморальних методів. Чимало депутатів зайняли позиції, які суперечили їхнім передвиборчим обіцянкам. Фракція ВО „Громада” вийшла з депутатського об’єднання, створеного на підтримку М. Швеця, де перебувала разом з БЮТ, Політичною партією „Народний Союз – Наша Україна” та „Народною опозицією” Наталії Вітренко і приєдналася до коаліції ПАРТІЇ РЕГІОНІВ та КПУ [103]. Оцінюючи склад новообраних місцевих рад Дніпропетровської області, слід зазначити, що „переважну більшість голосів набрали кланові олігархічні блоки та партії, нездатні до конструктивної праці” [95].

Важливо також наголосити на тому, що після виборів 2006 р. на Дніпропетровщині кількість новопризначених посадових осіб місцевого самоврядування досягла 60 %, проте далеко не всі з них виявилися спроможними виконувати на належному рівні функції держслужбовців, оскільки раніше ніколи не були зайняті в сфері управління і не мали відповідного досвіду і знань [155].

Попри те, згідно з індексом корумпованості місцевої влади, визначеним кількістю держслужбовців, притягнутих до кримінальної відповідальності за вчинення корупційних діянь Дніпропетровщина була у десятці „лідерів” серед регіонів країни. Найбільше корупціонерів було виявлено у Солонянському та Васильківському районах, а також у Дніпропетровську [155]. Зазначимо також, що проведене опитування серед працівників державних структур показало, що значна частина з них навіть не усвідомлюють, що слід розуміти під терміном „корупція” і „корупційне діяння”, адже це – „не лише отримання хабара, як вони зазвичай відповідали, але й використання свого службового становища для реалізації приватних інтересів, а також з метою певного впливу на ситуацію” [155].

Уже через рік постало питання про дострокові вибори. Обласні організації ВО „Батьківщина”, Політичної партії „Народний Союз – Наша Україна”, Партії „Реформи і порядок”, Конгресу Українських Націоналістів, Української Народної Партії

та Народного Руху України виступили за розпуск парламенту, мотивуючи це тим, що „місцева влада розкрадає комунальну землю, нахабно дерибанить місцеві бюджети, звільняє керівників телерадіокомпаній, газет, при цьому на їхні місця пропонуються люди, які є відвертими ставлениками ПАРТІЇ РЕГІОНІВ” [156]. Наголошувалося, що все вирішується за принципом вірнопідданості і робиться задля того, щоб „демократичні сили стали німими, безправними та оббреданими” [156].

Натомість, депутати Дніпропетровської міської ради ухвалили звернення до Президента з вимогою відкликати Указ про дострокове припинення повноважень Верховної Ради України як такий, що дестабілізує ситуацію, або призупинити його дію до висновку Конституційного Суду. У звернення також увійшла вимога щодо негайного проведення всенародного референдуму стосовно вступу України до НАТО [157]. Розбіжність у позиціях обласних та міських політичних сил і представницьких органів влади була характерною для Дніпропетровщини першого десятиліття XXI століття.

Підтвердженням цього може бути й ситуація із засобами масової інформації, зокрема, у питаннях щодо дотримання прав журналістів та станом свободи слова. Лише за період з осені 2006 по травень 2007 р. застосовувалися різні схеми чинення впливу на ті чи інші ЗМІ. Зокрема, в області мало місце: сумнівне, з погляду законності, призначення на посаду генерального директора ДОДТРК представника більшості, тобто ПАРТІЇ РЕГІОНІВ в обласній раді; гучний скандал навколо зміни керівництва газети „Дніпро вечірній”; незаконне звільнення головного редактора газети обласної ради „Зоря”; спроба здійснення цензури районної газети „Апостолівські новини” органами місцевої влади району (справа дійшла до суду); підпал приміщення редакції газети „Козацька родина” (м. Орджонікідзе); побиття журналіста „9-го каналу” за його професійну діяльність; напад на відомого нікопольського журналіста [158]. Розподіл посад у найбільш рейтингових ЗМІ відбувся між найвпливовішими політичними силами – ПАРТІЄЮ РЕГІОНІВ, Політичною партією Всеукраїнське об’єднання „Громада” та ВО „Батьківщина”^{*}.

---

* ПАРТІЯ РЕГІОНІВ та „Блок Лазаренка”, використовуючи своє монопольне становище в Дніпропетровській обласній раді, призначали на посади

Резонансні події 2007–2008 рр. у Дніпропетровську: пожежа в обласному управлінні земельних ресурсів, яку називали навмисним підпадом; підриг катера відомого бізнесмена; незрозуміла для громадськості ситуація з вибухо-технічною експертизою на місці трагедії 13 жовтня 2007 р. на вул. Мандриківській; довготривалий процес над „дніпропетровськими маніяками”, трагічна загибель прокурора області В. Шуби – викликали недовіру серед громадськості. Навмисна публічність та цинічність цих злочинів наводять на думку про їх заплановано-демонстративний характер, намагання показати, „хто є владою у місті та області” [159]. Провідними настроями населення регіону упродовж 2008 р. стала зневіра, песимізм та апатія щодо дій органів влади всіх рівнів. Про це свідчать результати моніторингу регіональних ЗМІ, де критика влади здебільшого не супроводжувалася вимогами дій, а швидше була констатацією її неспроможності. За результатами різних соціологічних опитувань можна констатувати, що рейтинги всіх провідних політичних сил зазнали втрат. При цьому позиція „не довіряю нікому” або „не можу визначитися” стає провідною (до 30 % за різними опитуваннями). Спостерігалось зростання латентної підтримки політичних сил, що асоціювалося у населення з поняттям патріотизму, націоналізму, рішучості, антикорупційності тощо. Зросла активність партій лівого спрямування – Комуністичної партії України та Соціалістичної партії України, яка виявлялася в організації масових заходів, збору підписів під популістськими зверненнями, розповсюдженні серед мешканців Дніпропетровська провокаційних листівок антинатівського спрямування [159].

Авторитет П. Лазаренка чи, можливо, впливовість його політичної сили ВО „Громада” дали змогу ще упродовж

редакторів газети „Зоря” та гендиректора ДОДТРК представників своїх політичних сил. Другим каналом впливу було використання фінансово-юридичних інструментів (придбання пакетів акцій ЗМІ, зміна у складі засновників, наглядових рад тощо). БЮТ також використовував подібні інструменти, але більш покладався на розміщення платних матеріалів в інших ЗМІ (Див. детальн.: На Дніпропетровщині б’ють журналістів, підпалюють приміщення редакцій, намагаються нав’язати цензуру, свавільно усувають незручних і призначають потрібних керівників ЗМІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://spetskor.dp.ua/art_601.php)

десятиріччя зберігати певний вплив і здобувати підтримку. Під час виборчої кампанії 2010 р. у одномандатних округах Дніпропетровщини перемогло 2 кандидати до Дніпропетровської обласної ради.

Результати місцевих виборів 2010 р. показали, що більшість виборців Дніпропетровської області проголосувала за ПАРТІЮ РЕГІОНІВ. Ця партія здобула перемогу за пропорційною складовою в усіх районах та містах області. Партія мала дієві осередки у всій області. Багато членів інших партій вступило до лав ПАРТІЇ РЕГІОНІВ. Слід зазначити, що партія весь час вела активну діяльність та на 100% використовувала свої адміністративні можливості. Понад те, місця у виборчих списках практично купувалися, як на аукціонах (місце в районній раді коштувало від \$ 10 до \$ 50 тис.; у міській раді – від \$ 50 до \$ 200 тис.; в обласній раді від \$ 100 до \$ 250 тис.) [160].

Аналіз партійності керівників органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування демонструє чітку політичну заангажованість абсолютної більшості посадових осіб. Найбільше керівників органів влади належали до ПАРТІЇ РЕГІОНІВ – 70 осіб. Така партійна монолітність керівників органів влади давала можливість одній партії ієрархічно керувати процесами в області. Щоправда, все управління відбувалося не через партійну організацію, а через обласну державну адміністрацію. Одного посадовця у місцевих органах влади мала партія „Жінки за майбутнє” Всеукраїнське політичне об’єднання, а ще один був позапартійний, обраний як висуванець від ВО „Батьківщина”.

Аналізуючи підсумки виборів і результат ПАРТІЇ РЕГІОНІВ, політологи відзначали, що це було досягнуто завдяки голові Дніпропетровської обласної державної адміністрації О. Вілкулу, який зарекомендував себе як „здібний менеджер і зумів змусити працювати синхронно адмінресурс і ПАРТІЮ РЕГІОНІВ, залагодити конфлікти між групами регіоналів, домовитися з місцевими елітами” [161]. Його також називали „головним політехнологом”, завдяки якому „партійна машина ПАРТІЇ РЕГІОНІВ працювала досить потужно” [161]. Тенденція збільшення впливу провладної партії продовжувалася і в наступні роки.

ПАРТІЯ РЕГІОНІВ практично утвердила свою владу у Дніпропетровському регіоні. Очільники виконавчої і представницької влади на рівні області, міст, селищ, районів та навіть сіл належали до провладної партії, яка утворила, власне, партійний регіональний режим.

Провладні політичні актори активно використовували для агітації під час парламентських виборів 2012 р. підвладні ЗМІ. Експлуатація інформаційних ресурсів сприяла досягненню перемоги як для провладної партії – ПАРТІЇ РЕГІОНІВ, так і для кандидатів у депутати з мажоритарних округів. Найбільш активним був „34-й канал”^{*} (власник – Р. Ахметов), створений на базі заснованої в 1991 р. муніципальної Дніпропетровської міської студії телебачення (ДГСТ) [162].

Не вдаючись у деталі аналізу виборчої кампанії 2012 р., зазначимо, що на початок 2014 р. в Дніпропетровській області понад 90% голів сільських, селищних та міських рад були членами ПАРТІЇ РЕГІОНІВ. У Дніпропетровській обласній раді зі 140 депутатів 89 (65,4%) – члени ПАРТІЇ РЕГІОНІВ, по 12 – від Комуністичної партії України та Політичної партії „Сильна Україна”, 8 – ВО „Батьківщина”, 7 – Політичної партії „Фронт Змін”, по три від Народної партії та Політичної партії „Україна Майбутнього” і 2 – від Політичної партії Всеукраїнського об’єднання „Громада”. У Дніпропетровській міській раді зі 120 депутатів 78 (65%) члени ПАРТІЇ РЕГІОНІВ, 13 – Політичної партії „Сильна Україна”, по 8 від ВО „Батьківщина” та Політичної партії „Фронт Змін”, 6 від Комуністичної партії України, 4 – Політичної партії „Україна майбутнього”, 3 від Народної партії. Такий розклад політичних сил у регіоні був використаний та дозволив ПАРТІЇ РЕГІОНІВ 87 голосами „за” ухвалити Дніпропетровською міською радою 24.01.2014 р. рішення №2/46 „Звернення депутатів Дніпропетровської міської ради VI скликання до Президента

---

^{*} У серпні 2011 р. кіпрська компанія TRK Media Holding Limited, що входить у структуру холдингової компанії СКМ Р. Ахметова, купила 59% акцій ПрАТ „Телевізійна служба Дніпропетровська». Раніше серед акціонерів „34-го каналу” були нардепи: від БЮТ – М. Соколов і від ПАРТІЇ РЕГІОНІВ – О. Царьов (Див. детальн.: Філіппов А. Говорит и показывает Днепропетровск. 30.09.2015 / Антон Филиппов, Елена Гарагуц [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.litsa.com.ua/show/a/25727>)

України, Кабінету Міністрів України та громадян”, яким повністю схвалили дії В. Януковича та закликали до ще більшого придушення протестів.

З початку Революції Гідності і до початку 2014 р. в області понад 90% керівного складу були членами ПАРТІЇ РЕГІОНІВ. У Дніпропетровській обласній раді зі 140 депутатів 89 (65,4%) – члени ПАРТІЇ РЕГІОНІВ, по 12 – від Комуністичної партії України та Політичної партії „Сильна Україна”, 8 – ВО „Батьківщина”, 7 – Політичної партії „Фронт Змін”, по три від Народної партії та Політичної партії „Україна майбутнього” і 2 – від Політичної партії Всеукраїнське об’єднання „Громада”. У Дніпропетровській міській раді зі 120 депутатів 78 (65%) – члени ПАРТІЇ РЕГІОНІВ, 13 – Політичної партії „Сильна Україна”, по 8 від ВО „Батьківщина” та Політичної партії „Фронт Змін”, 6 від Комуністичної партії України, 4 – Політичної партії „Україна Майбутнього”, 3 від Народної партії.

З перемогою Революції Гідності частково змінився склад Дніпропетровської обласної державної адміністрація. Очолив її олігарх І. Коломойський (позапартійний); заступником голови став Г. Корбан (позапартійний); іншим заступником – А. Крупський (ПАРТІЯ РЕГІОНІВ). Обласна рада залишилася під впливом ПАРТІЇ РЕГІОНІВ: голова – Є. Удод (ПАРТІЯ РЕГІОНІВ); перший заступник голови обласної ради А. Адамський (ПАРТІЯ РЕГІОНІВ), як і очільники Дніпропетровська: міський голова – І. Куліченко (ПАРТІЯ РЕГІОНІВ); секретар – М. Романенко* (ПАРТІЯ РЕГІОНІВ) [163]. Простежувався перманентний конфлікт між головою Дніпропетровської обласної державної адміністрація і головою Дніпропетровської обласної ради.

Після Революції Гідності структура власності бізнес-груп не змінилася. Основні власники фінансових активів Р. Ахметов, І. Коломойський та В. Пінчук і надалі контролювали найбільші виробничі ресурси в різних сферах господарства [164]. Частка Дніпропетровської області у всеукраїнських обсягах реалізації промислової продукції за 2014 р. збільшилася, незважаючи на інфляційні процеси, і становила 22,5% [165]. Індекс промислової

---

* Вважається прямою креатурою О. Вілкула.

продукції у Дніпропетровській області за січень–лютий 2015 р. становив 91,1% [165]. Це майже на 14% вище, ніж у середньому в Україні.

У Дніпропетровській області зареєстровано майже 507 тис. суб'єктів господарювання, що є третім показником в Україні (після Києва та Донецької області). За окремими показниками щодо кількості зареєстрованих фізичних осіб-підприємців та юридичних осіб регіон займає друге місце в Україні. Тут зареєстровано 389,7 тис. фізичних осіб-підприємців та 117,2 тис. юридичних осіб [166]. Упродовж квітня–грудня 2014 р. 240 суб'єктів господарювання зі Східного регіону змінили місце ведення власного бізнесу, обравши Дніпропетровську область [166]. Регіон займав друге місце після Києва за цим показником і істотно випереджав Харківську та Запорізьку області.

2 березня 2014 р. в Дніпропетровську було створено Національний штаб захисту регіону, який очолив керівник дніпропетровського осередку руху „ПРАВИЙ СЕКТОР” А. Денисенко. До Штабу увійшли громадські та політичні сили області – „ПРАВИЙ СЕКТОР”, „Сестринська сотня”, ВО „Свобода”, Політична партія „УДАР”, ВО „Батьківщина” та інші організації, що виступили на підтримку Євромайдану [164]. Однак „представники громадянського суспільства так і не змогли конвертувати свій громадянський вплив у політичний” [167]. Дніпропетровщина стала одним із перших регіонів України, де був відпрацьований механізм роботи з переселенцями.

Із усіх представників великих фінансово-промислових груп однозначно на захист держави Україна став лише І. Коломойський. Саме він узяв на себе відповідальність стабілізувати ситуацію на Південному Сході. Під час своєї першої прес-конференції І. Коломойський запевнив, що його робота буде спрямована на повернення життя в регіоні у нормальне русло: „Перш за все, це – боротьба з корупцією та дотримання порядку. Я вважаю, що спочатку потрібно привести в стан законності, спокійного та нормального життя наших громадян, щоб вони відчували себе захищеними та відчували впевненість у завтрашньому дні. Важлива задача: заспокоїти населення, заспокоїти „гарячі голови”, припинити всі непотрібні розмови” [168]. Регіон традиційно відзначився креативністю та силою духу. Вперше в країні при

Дніпропетровській облдержадміністрації створена Рада оборони області [168]. Дніпропетровщина – найбільш мобілізований регіон країни, і це – безсумнівна заслуга команди Коломойського [169].

Новопризначена обласна влада зуміла консолідувати всі сили задля роботи на Дніпропетровщині, суспільно-політичну ситуацію оцінювали як „стабільну” та „керовану” [170]. Дніпропетровська влада відкрито зайняла проукраїнську позицію, об’єднала навколо себе політично активних громадян, вступила у політичний діалог з опонентами (йшлося насамперед про те, щоб пояснювати, що Донбас не годує країну, а країна годує Донбас, що росіян ніхто не ображає, що „ПРАВИЙ СЕКТОР”^{*} не їсть людей), усіма засобами зміцнювала силову вертикаль [169].

Представники обласної влади щодня зустрічалися з активістами та громадськістю, спілкувалися і намагалися дійти консенсусу. Ще 20 березня 2014 р. на Дніпропетровщині був підписаний Меморандум про перемир’я між різними політичними силами. Під документом підписалися представники 7 політичних партій. У рамках Меморандуму політичні сили відмовлялися від силового протистояння під час мітингів, з’ясування стосунків у мережі Інтернет, а також заявляли про неприпустимість наруги над державними символами та пам’ятниками. За рамки діалогу були винесені питання ідеологічної, політичної складової та світогляду. Був побудований діалог між політичними силами протилежних поглядів за принципом того, що Меморандум передбачає виключення всіх можливих форм силового протистояння [170].

На Дніпропетровщині на виконання рішення Міністерства внутрішніх справ України про створення спеціальних підрозділів для подолання загрози терористичної небезпеки і сепаратизму на місцях було сформовано батальйон спецпризначення „Дніпро” із 500 осіб з найсучаснішою військовою амуніцією та технікою [170]. Загалом, Дніпропетровська область створила чотири власні військові формування. Два батальйони спецпризначення „Днепр – 1” і „Днепр – 2”, а також два батальйони територіальної оборони. Зарплата добровольцям становила від \$ 1260 в місяць [171].

---

^{*} При цьому очільники області заявляли, що вони ніколи не співпрацювали з ПРАВИМ СЕКТОРОМ (Див. детальн.: Б. Філатов: С возможностями Рината Ахметова и Сергея Таруты можно было справиться с ситуацией в Донецкой области. Беседовала Юлия Абибок, „ОстроВ”. 10.06.2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ostro.org/general/politics/articles/446664/>)

Щомісячно власник групи „Приват”, член спілки Forbes, губернатор Дніпропетровської області І. Коломойський витрачає близько 10 мільйонів доларів США зі свого статку на заробітну плату 3000 воїнів бойових підрозділів та забезпечення їх харчуванням, обмундируванням та паливом [171]. Кількість добровольців у Дніпропетровській області становить 30% чисельності всієї української армії. На кошти І. Коломойського було закуплено 1856 акумуляторів, вартістю близько 4000 грн одна для 95-ї аеромобільної бригади та декількох підрозділів, які були локалізовані у Херсонській області [171]. Своєрідним кадровим резервом став Полк національного захисту регіону [170].

Значною перемогою „команди І. Коломойського” стало запровадження контролю за всіма фінансовими потоками обласної ради, що, власне, стало першим справжнім кроком у боротьбі з корупцією. І. Коломойський 28 березня 2014 р. підписав розпорядження, яке створило систему моніторингу усіх великих розпорядників обласного бюджету та бюджетів міст регіону. До цього моменту великі розпорядники (міста та райони області) самі відповідали за свої бюджети, розпоряджалися ними, вирішували, куди витратити кошти, проводили тендери. Для того, щоб усунути цю надлишкову „самостійність”, а отже, і запобігти корупційним тендерним схемам, облдержадміністрація взяла під контроль великих розпорядників коштів. Це стосувалося лише великих, потужних міст [170].

Попри зміни, які намагалося робити нове обласне керівництво, в практичній діяльності влада залишалася у руках ПАРТІЇ РЕГІОНІВ. Як підтвердження цьому наведемо різні думки: „Повернення регіоналів можливе – на цій думці сходяться як активісти, так і політики з різних таборів” [172]; „Корупційні схеми, які діяли кілька років тому, наголошують бізнесмени, функціонують досі”; „Ситуація після зміни голови облдержадміністрації не змінилася”; „Власниками великих підприємств, які забезпечують роботою тисячі людей, були й залишаються регіонали”; „Попри великі можливості, Коломойський не змінив системи, що існувала в часи регіоналів. Не так не зміг, як не захотів. Чинovníки від ПАРТІЇ РЕГІОНІВ у більшості випадків лишилися на своїх місцях” [172]. І це яскраво підтвердили результати виборів у 2014 р.

Під час парламентської кампанії – 2014 на Дніпропетровщині Політична партія „Опозиційний блок” виграла у 13 із 17 округів із майже 25% [130]. Понад 5% на Дніпропетровщині здобули комуністи. Такий вибір був зроблений після Іловайського котла та кривавого літа–2014, коли Дніпропетровщина та Запоріжжя мали найбільшу кількість втрат по країні. За результатами позачергових виборів народних депутатів України 26 жовтня 2014 р. від Дніпропетровської області було обрано: 7 депутатів від „БЛОКУ ПЕТРА ПОРОШЕНКА”, 9 самовисуванців та одного депутата від Політичної партії „ПРАВИЙ СЕКТОР” (Д. Ярош). З 9 самовисуванців, яких було обрано в 2014 р., 5 голосували за диктаторські закони 16 січня 2014 р., зокрема: Я. Безбах, А. Мартовичський, К. Павлов, А. Шипко, Д. Шпенюв [173]. У Дніпропетровську було обрано 3 депутати від „БЛОКУ ПЕТРА ПОРОШЕНКА” (М. Курячий (ОВО №25), А. Денисенко (ОВО №26), І. Куліченко (ОВО №28) та два самовисуванці: Я. Безбах (ОВО №24) та Б. Філатов (ОВО №27). Власне, вибори продемонстрували, що зміна назви партії давала можливість колишнім „регіоналам” залишитися при владі. Про це свідчать дані Таблиці 1., згідно з якою 38,33% здобула Політична партія „Опозиційний блок”, яку представляли колишні члени ПАРТІЇ РЕГІОНІВ.

Таблиця 1

Склад Дніпропетровської обласної ради 2014 р.

Суб'єкти висування	%	Осіб
Політична партія „Опозиційний блок”	38,33	46
ПОЛІТИЧНА ПАРТІЯ „УКРАЇНСЬКЕ ОБ'ЄДНАННЯ ПАТРІОТІВ – УКРОП”	20,83	25
„БЛОК ПЕТРА ПОРОШЕНКА”	11,67	14
Партія „Відродження”	8,33	10
Всеукраїнське об'єднання „Батьківщина”	7,50	9
Радикальна Партія Олега Ляшка	6,67	8
Політична партія „Об'єднання „САМОПОМІЧ”	6,67	8
Всього		120

Джерело: Паспорт Дніпропетровської області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://view.officeapps.live.com/op/view.aspx?src=http%3A%2F%2Foblrada.ukr-soft.com%2Fwp-content%2Fuploads%2F2016%2F07%2Fpassport2016.doc>

Зазначимо, що під час виборчої кампанії 2015 р. до місцевих органів влади серед тих, хто хотів потрапити до міської ради Дніпропетровська, було 115 екс-„регіоналів” [174]. Ще більш переконлива ситуація зі складом депутатського корпусу Дніпропетровської області (Див.: Таблиця 2.). Зміна назви на Політичну партію „Опозиційний блок” не змінила склад членів ПАРТІЇ РЕГІОНІВ у регіонах.

Таблиця 2

Депутатський корпус Дніпропетровської області, обраний у 2015 р.

Суб'єкти висування	%	Осіб
Політична партія „Опозиційний блок”	10,2	657
ПОЛІТИЧНА ПАРТІЯ „УКРАЇНСЬКЕ ОБ'ЄДНАННЯ ПАТРІОТІВ – УКРОП”	6,52	422
„БЛОК ПЕТРА ПОРОШЕНКА”	6,24	404
Партія „ВІДРОДЖЕННЯ”	5,7	369
Всеукраїнське об'єднання „Батьківщина”	5,11	331
Радикальна Партія Олега Ляшка	2,7	175
Партія „Громадська сила”	0,71	46
Політична партія „Наш край”	0,51	33
Політична партія „Сила людеі”	0,42	27
Всеукраїнське об'єднання „Свобода”	0,34	22
Політична партія „Об'єднання „САМОПОМІЧ”	0,3	19
ПОЛІТИЧНА ПАРТІЯ „СОЦІАЛІСТИ”	0,26	17
ПОЛІТИЧНА ПАРТІЯ „ГРОМАДСЬКИЙ РУХ „НАРОДНИЙ КОНТРОЛЬ”	0,17	11
Партія „Солідарність жінок України”	0,17	11
Аграрна партія України	0,17	11
Політична партія „Громадянська позиція”	0,08	5
Партія ветеранів Афганістану	0,12	8
Селянська партія України	0,06	4
Партія Зелених України	0,06	4
Політична партія „Воля”	0,03	2
Політична партія „Нова політика”	0,03	2
Партія захисників Вітчизни	0,03	2
Політична партія „Партія місцевого самоврядування”	0,03	2
„Жінки за майбутнє” Всеукраїнське політичне об'єднання	0,03	2
Партія Сергія Тігіпка „Сильна Україна”	0,01	1
Самовисування	60,0	3885
Всього від політичних партій	40,0	2587
Всього депутатів місцевих рад, осіб (без обласної ради)		6472

Джерело: Паспорт Дніпропетровської області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://view.officeapps.live.com/op/view.aspx?src=http%3A%2F%2Foblrada.ukr-soft.com%2Fwp-content%2Fuploads%2F2016%2F07%2Fpassport2016.doc>

Дані Таблиці 2 ще раз підтверджують, що найбільше в органах влади представників Політичної партії „Опозиційний блок”. Отже, всі кадри часів ПАРТІЇ РЕГІОНІВ залишилися на місцях. Ключових постатей, яких можна було швидко замінити – замінили, зокрема, того ж таки голову ОДА. А вже посади на рівень нижчі належали до компетенцій обласного голови. Влада вийшла із цієї ситуації доволі легко, запровадивши інститут радників [172]. Після того, як „команда Коломойського залишила владні кабінети, містом фактично почали правити представники колишньої влади” [175], змінивши партійні квитки, а не переконання.

У березні 2015 р. головою Дніпропетровської обласної державної адміністрації було призначено уродженця Дніпропетровська В. Резніченка, а його заступниками залишилися колишні функціонери з часів В. Януковича О. Кужман та А. Тимчук, яка відповідала за організацію виборчих кампаній. Новообраний міський голова Дніпропетровська – Б. Філатов – призначив своїм заступником С. Спіфанцеву, яка входила до Політичної партії „Опозиційний блок” (основний конкурент ПОЛІТИЧНОЇ ПАРТІЇ „УКРАЇНСЬКЕ ОБ’ЄДНАННЯ ПАТРІОТІВ – УКРОП” на виборах). Також у Політичній партії „Опозиційний блок” з’явилося 9 перебіжчиків, а точніше кажучи, „тушок”, які голосували синхронно з „УКРОПом”. Новий міський голова Б. Філатов публічно захищав радянську назву міста, аргументуючи свою позицію повагою до населення, мовляв, більшість за цю назву, а більшість треба поважати [60]. Попри те, Верховною Радою України 19 травня 2016 р. була затверджена назва „Дніпро” [176], яка й, власне була неофіційною назвою міста. На початку 2018 р. постало питання про перейменування й області.

Новий очільник Дніпропетровської обласної державної адміністрації В. Резніченко не вірить у зміни, оскільки багато політиків „перефарбувалися”. Високий рівень підтримки місцевим населенням новоспечених опозиціонерів він пояснював розчаруванням народу діями влади, за якої відбувається економічний спад. У його команді залишилося досить багато представників команди І. Коломойського, а також колишніх функціонерів з часів В. Януковича. Зокрема, заступниками голови Дніпропетровської ОДА В. Резніченка залишилися працювати О. Кужман та А. Тимчук [177].

З обласною радою, яка складається з колишніх „регіоналів” і комуністів, у В. Резніченка склалися непогані відносини. На його думку, багато з них опинилися в ПАРТІЇ РЕГІОНІВ зовсім не за переконаннями – що називається, „посада” вимагала. Новий очільник області переконує, що вони „точно не сепаратисти, точно не хочуть тут повторення того, що відбувається в Донецьку та Луганську”. Шляхом тривалих і складних переговорів В. Резніченко зумів переконати депутатів, що мир кращий за хорошу сварку. Першим знаковим кроком було голосування за децентралізацію, а потім – обласна рада проголосувала і за визнання Росії агресором [178]. Голова Дніпропетровської облдержадміністрації В. Резніченко підтримує зв’язки з нинішнім лідером Політичної партії „Опозиційний блок” та экс-губернатором Дніпропетровщини О. Вілкулом [179], аргументуючи це тим, що ця політична сила становить більшість в обласній раді.

За розгін мітингу біля будівлі Дніпропетровської обласної державної адміністрації 26 січня 2014 р. на лаві підсудних опинилися чиновники вищої ланки: колишній заступник голови Дніпропетровської обласної ради В. Науменко і колишній заступник голови обласної державної адміністрації Р. Ботвінов [180]. Під час розслідування доведено, що саме ці керівники розмістили в будівлях обласної ради і обласної державної адміністрації „тітушок”, вони забезпечували їх харчуванням, бітами, дерев’яними палицями, металевими прутами, масками і координували їхні дії під час силового розгону мирних протестувальників [180]. Поза увагою слідчих залишилися очільники області О. Вікул і Д. Колесніков, перший заступник голови обласної державної адміністрації А. Крупський та голова обласної ради Є. Удод. Незважаючи на зміну центральної влади, влада на Дніпропетровщині залишається у руках колишніх „регіоналів”. Зміна перших осіб області не вплинула на стійкий партійний регіональний режим Дніпропетровщини.

Особливо яскраво це проявляється у Кривому Розі – другому за потужністю та потенціалом місті області, за яким міцно закріпилася назва „вотчина Вілкулів”. „Криворізька група” завжди була досить незалежною від Дніпропетровська, еліти Кривого Рогу взагалі розглядали своє місто як обласний центр [22], більше того,

висловлюють міркування, що „Кривий Ріг інколи нагадує Північну Корею” [181]. Клан Вілкулів контролює бізнес у місті і фінансові потоки (за даними окремих джерел – монополізували 80% земель Кривого Рогу [182]). У міській раді близько 50 осіб – працівників гірничо-збагачувальних комбінатів, що належать Вілкулам. Ще 30 осіб – це підприємці, які орієнтовані на ці комбінати і залежать від їхніх замовлень [181].

Зазначимо, що з утвердженням ПАРТІЇ РЕГІОНІВ у Дніпропетровському регіоні О. Вілкула було призначено головою обласної державної адміністрації регіону. У цей період Кривий Ріг став „кузнею кадрів” – майже усі заступники голови, керівники ключових відомств в області також були „варягами” з міста металургів [183]. „Криворізька група” поступово обіймає всі посади в регіоні. До неї, наприклад, можна зарахувати голову Дніпропетровської обласної ради Є. Удода. Список кандидатів до обласної ради на виборах 2010 р. чи не на чверть складався з криворізьких, а Ю. Вілкул балотувався в мери Кривого Рогу, прагнучи зайняти місце беззмінного керівника міста Ю. Любоненко [22].

Тому не випадково, що рішення міської ради Кривого Рогу після подій осені 2013 – зими 2014 рр. йдуть у розріз з загальноукраїнськими та обласними рішеннями. Зокрема, у Кривому Розі під час сесії міської ради депутати не підтримали внесення до порядку денного питання про визнання Росії країною-агресором [184]. Єдиним містом Дніпропетровщини, яке не виконує закон про декомунізацію, станом на лютий 2016 р. був Кривий Ріг [185]. Це був такий своєрідний спосіб чи то „консервування простору”, чи то не виконання рішень чинної центральної влади. Тому, згідно з законом, перейменуванням вулиць та демонтажем пам’ятників комуністичного минулого у Кривому Розі зайнялася Дніпропетровська обласна державна адміністрація [186].

Процеси децентралізації, які здійснює сьогодні Україна, наштовхуються на проблеми, які чинять місцеві олігархи, наділені великими владними повноваженнями. Зокрема, народний депутат України (колишній член ПАРТІЇ РЕГІОНІВ, член ПАРТІЇ БЛОК ПЕТРА ПОРОШЕНКА „СОЛІДАРІСТЬ”) В. Нестеренко, який

володіє 23 фірмами (з яких 19 – пов’язані з аграрним сектором), на сесіях Новомосковської районної ради, які більше року проводяться на його приватному хлібозаводі без доступу громадськості, присутній частіше, ніж у Верховній Раді України, де він пропустив більше 70% пленарних засідань. При цьому, законно обраний мер не може приступити до виконання своїх обов’язків. У Новомосковському районі не створено жодної об’єднаної громади. Тобто реформа, ініційована Президентом, блокується представником його ж політичної сили! [187]. В. Нестеренко лобіює створення громади розміром із Київ (66 населених пунктів) для захисту власного бізнесу від децентралізації. Як альтернатива, пропонувалося створити об’єднану територіальну громаду з центром у Піщанці, крім Знаменівської сільської ради до неї повинні увійти Орловська сільська і Меліоративна селищна ради. Через непокірність жителів Піщанки водоканал безпідставно відключив їм питну воду. Звернення до Дніпропетровської обласної ради результатів не дали [188] і Координаційна група зі створення Піщанської об’єднаної територіальної громади, яка складається із активістів Піщанки, Знаменівка і Орловщини, звернулася до комітету Верховної Ради України з пропозицією внести зміни до законодавства, які б виключили з процесу створення ОТГ обласні державні адміністрації [187]. На сьогодні рішення не прийнято. Натомість, є підстави стверджувати, що одна людина поставила свої особисті інтереси вище інтересів держави і всього району. Причиною цього певною мірою є як процеси децентралізації, так і наявність регіонального політичного режиму.

Не випадково до Верховної Ради України у 2016 р. було внесено проект Закону „Про спеціальний економічний статус Дніпропетровської області” [189]. У травні 2016 р. відбулося засідання у Верховній Раді України, присвячене питанням соціально-економічного розвитку Дніпропетровської області. Йшлося про петицію щодо надання Дніпропетровській області спеціального економічного статусу та створення індустріальних парків [190]. У Верховній Раді України було створено Робочу групу з питань надання спеціального економічного статусу Дніпропетровській області з метою розробки Стратегії розвитку області до 2020 року

та розв'язання гострих соціально-економічних проблем регіону [191]. Питання про спеціальний економічний статус є ще одним аргументом на користь того, що саме економічний чинник є домінуючим для формування регіональних політичних режимів Дніпропетровщини.

Основним інструментом регіональної політики майже завжди є програма „інвестицій” або „розвитку”. У зв'язку з російсько-українською війною Дніпропетровська область опинилася в епіцентрі уваги інвесторів і посідає перше місце серед регіонів України за обсягами залучених іноземних капіталів. На початок 2015 р. інвестиції становили майже 8 млрд дол., які надійшли з 62 країн світу. Основним інвестором виступала Німеччина (4394,1 млн дол.) [165].

Кошторис міського бюджету значно зріс у зв'язку з децентралізацією. Якщо у 2014 р. бюджет становив 70 млрд грн, то у 2015 р. зріс на 42% і досяг 100 млрд грн, а у 2016 р. – на 49% і досяг 146,6 млрд, відповідно. Як зазначають експерти, „кошторис перетворився на годинницю для фінансово-промислових груп”. Міська рада завдяки її секретарю В. Мішалову та голові бюджетного комітету А. Хмельникову [192], обидва депутати від Політичної партії „Об'єднання „САМОПОМІЧ”. Про корупційний скандал з фірмами батька секретаря міськради В. Мішалова, які тільки за 2016 р. „освоїли” понад півмільярда гривень з бюджету міста, писали усі ЗМІ [193]. Зазначимо, що міську раду Дніпра називали „закритим акціонерним товариством” [194]. Питання про розкрадання майна та зловживання владою дніпровськими міськими чиновниками неодноразово порушували депутати міської ради. Вони писали й звернення в Національне антикорупційне бюро [193]. Якщо центральні органи влади і правоохоронні органи не будуть займатися контролем і профілактикою подібних прецедентів, це призведе до повної безкарності у місцевих князьків і фактичного створення на мапі країни окремих корупційних республік. „У Дніпрі за останній рік така республіка вже практично створена” [193]. Лише у листопаді 2017 р. після низки гучних скандалів у Дніпрі обрали нового секретаря міськради [195], а міський голова заявив, що він усю владу сконцентрував у своїх руках.

За словами депутата Дніпровської міської ради К. Збарської команда чинного міського голови складається „з колишніх „регіоналів”, зрадників Батьківщини і кримінальників”, метою яких є нажива. Серед членів команди – В. Чорнобук – радник Б. Філатова, який донедавна був головою Апеляційного суду Криму, присягав на вірність Російській Федерації. Або, наприклад, заступник мера з ЖКГ М. Лисенко, судимий і відсидів за розбійний напад, колишній депутат Криму від ПАРТІЇ РЕГІОНІВ [193]. Як зазначалося, „у політиці по-дніпропетровськи важливий лише напрям корупційних потоків” [196]. Зазначимо, що у 2015 р. серед жителів Дніпропетровська і області зафіксоване падіння довіри до всіх органів влади. Найбільш корумпованими галузями жителі Дніпропетровської області вважали ДАІ, міліцію, судову систему, прокуратуру та медицину [197]. Падіння довіри до влади спостерігалось й упродовж 2016–2017 рр. Влада не припиняє активно використовувати нелегітимні методи управління регіоном.

Політика децентралізації створила фінансову основу для розвитку територій сіл, селищ та міст, які об’єдналися. Однак у разі відсутності внутрішніх ресурсів вони перетворюються на суб’єкт регіонального політичного режиму.

****

Основні параметри регіональних політичних режимів багато в чому зумовлені географічним положенням, їхнім місцем у соціально-економічній і територіальній структурі країни, галузевою структурою економіки регіону, нарешті, загальнонаціональним, та й міжнародним, контекстом соціально-економічного розвитку. Є підстави стверджувати, що *домінантним чинником* для формування регіонального політичного режиму Дніпропетровщини упродовж 1991–2017 рр. був *економічний*. Область характеризувалася стабільним розвитком; розгалуженою інфраструктурою; багатофункціональністю міст, диверсифікованою економікою та багатогалузевою промисловістю; значною кількістю підприємств важкої промисловості, пов’язаних з ВПК, що сприяло суттєвому наповненню обласного бюджету; близькістю до сировинної бази для підприємств повного циклу виробництва; розвитком малого та середнього бізнесу (найвищий в Україні

показник кількості підприємців на 10 тис. осіб населення); розвинутим агропромисловим комплексом; високою купівельною спроможністю населення; значною концентрацією потужних фінансових установ та приватних фінансових ресурсів; високим рівнем ринкового попиту на нерухомість; наявністю традицій у науці та наукових шкіл; концентрацією значних інтелектуальних ресурсів (наявність у місті наукових центрів різних галузей господарства, Придніпровського центру НАН України, знаних та високорейтингових ВНЗ); значними міжнародними зв'язками з більш ніж 120 країнами; привабливими умовами для проживання населення; розробкою космічних технологій, які користуються попитом у світі; висококваліфікованою робочою силою; розгалуженою системою соціальної інфраструктури; високим рівнем культури мешканців; безконфліктним співіснуванням багатонаціональної громади та ін. Структура економіки Дніпропетровської області сприяла появі бізнес-інтегрованих груп у рамках окремих великих підприємств або групи підприємств однієї галузевої спрямованості, які були залучені в процес формування регіонального політичного режиму, а також самопозиціонування у системі центр-периферійних відносин. Символічні ресурси регіону сприяють формуванню спільного смислового поля, у якому діють актори регіонального політичного режиму для легітимації політичних практик і консолідації регіональної спільноти. Функціонування регіонального політичного режиму передбачає інституціоналізацію нових структур.

Упродовж 1991–1998 рр. в Дніпропетровській області спостерігалось неефективне використання природного, виробничого та трудового потенціалу, а також відсутність заходів щодо його кількісного та якісного їх відтворення. Відбулося накопичення проблем виробничого, соціального та екологічного характеру. Аналіз кількісних та якісних характеристик (за віковою ознакою) трудового потенціалу області давав песимістичний прогноз. Позитивним фактором залишався високий якісний рівень трудових ресурсів за професійно-освітньою ознакою. Недостатнім був рівень використання економічного потенціалу області. Тенденція посилення майнової та доходної диференціації в суспільстві призвела до критичного зростання соціальної напруженості та

соціальних вибухів. Стан розвитку соціальної сфери в області був досить складним і мав тенденцію до погіршення. Рівень життя був низьким. Демографічні показники та стан здоров'я населення погіршувалися. Фінансування соціальних сфер коригувалося. На тлі цих економічних негараздів зберігалось панування правлячої еліти колишнього режиму без зміни акторів, завдяки її пристосуванню до нових інститутів компромісним шляхом відбувалося *ослаблення колишнього радянського режиму і розпочав формуватися новий регіональний політичний режим у Дніпропетровській області – персоніфікований*, який характеризувався: поєднанням офіційної регіональної влади з неофіційною (бізнес-структурами та злочинними угрупованнями „Матроса”, „Наріка”); використанням влади бізнес-структурами у корпоративних інтересах; зрощуванням великого капіталу й влади; тісною взаємодією і представництвом центральної і регіональної влади (очільник області – представник Президента в регіоні); домінуванням однієї фінансово-промислової групи (групи П. Лазаренка), яка перетворилася на бізнес-корпорацію – систему, конгломерат контрольованих нею корпорацій і компаній, найвідомішою з яких була корпорація „Єдині енергетичні системи України”, охоплював практично всі виробничі сфери і базові галузі Дніпропетровщини; незалежні від П. Лазаренка групи – „Інтерпайп” і „Приватбанку” спочатку працювали в тісному контакті з „господарем” області; зв'язок з криміналом, відстріл донецьких; формування дніпропетровського клану відбувалося завдяки матеріальній базі регіону; діяльність П. Лазаренка у Дніпропетровській області у 1997–1998 рр. стала першим прикладом мобілізації ресурсів регіональних еліт для досягнення певних політичних завдань у Києві; перший прецедент створення „партії влади” – Політичної партії Всеукраїнське об'єднання „Громада”; діяльність більшості бізнес-структур пов'язана з представниками влади на обласному, міському та районному рівнях, оскільки їхня діяльність базувалася на одержанні „тіньової ренти” і не могла здійснюватися без заступництва регіональної влади; зрощування великого приватного капіталу з владою набуло форми спільного управління обраними бізнес-групами і регіональною владою всім бізнесом регіону, що свідчить про „приватизацію влади”.

Другий етап регіонального політичного режиму охоплює період 1998–2005 рр. – перехід до нового етапу регіонального політичного режиму, що супроводжувався наростанням невизначеності і спробами його консолідації, характеризувався: частими змінами управлінської еліти (епопеї з призначенням голови ОДА і, як наслідок, райдержадміністрацій); реприватизаційними процесами щодо низки великих підприємств, які становили опору регіональній економіці; розвиток великого бізнесу залежав від позиції не лише місцевих чиновників, але й центральної влади та її оточення; зростанням могутності політико-фінансових груп і виходом на центральну владу; намаганням забезпечити способи гарантій ведення бізнесу, що виявилось у просуванні представників бізнес-груп у владу: парламент, уряд, інші державні органи влади; політичний ресурс перетворився на ефективний інструмент бізнес-груп у їхніх відносинах з владою; проникненням у регіон донецьких та харківських ФПГ, які захопили важливі економічні позиції; збереженням певної впливовості П. Лазаренка. Регіональний партійний простір був представлений значною кількістю політичних партій, жодна з яких не займала домінуючої позиції у регіоні.

Третій етап регіонального політичного режиму охоплює період 2005–2010 рр. Економічний ресурс залишався домінантним і для цього етапу. Найвпливовішою бізнес-групою у регіоні була група „Приват”, яка демонструвала аполітичність, лобіюючи при цьому свої інтереси через окремих народних депутатів України у парламенті та через неформальні зв’язки в уряді. Під час призначення очільників області відбулися зміни: якщо раніше призначали вихідців з регіону, то за президентства В. Ющенка це були чиновники (за винятком Н. Деевої, яка хоча й не була уродженкою Дніпропетровщини, однак тривалий час працювала у регіоні), які не мали жодного відношення до Дніпропетровської області. Першими заступниками голови, як правило, були чиновники, які раніше обіймали посади в центральних органах влади. Власне, це була спроба очільників центральної влади підпорядкувати собі область. Натомість, регіональна влада намагалася самостверджуватися, створюючи у структурі Дніпропетровської обласної державної адміністрації низку управлінь, які

не були передбачені регламентом, зокрема, управління зовнішніх зносин та зовнішньоекономічної діяльності, що заклало підвалини зовнішньоекономічній діяльності області.

Влада регіону справляла вплив на ЗМІ, застосовуючи сумнівні схеми. Ситуація в області характеризувалася нестабільністю, конфліктами між представницькою та виконавчою владами, резонансними вбивствами, підпалами та іншими трагедіями. Власниками підприємств почали ставати представники донецьких бізнес-груп, а ПАРТІЯ РЕГІОНІВ здобула більшість на виборах 2006 р. і почала поступово утверджуватися в регіональних органах влади.

Упродовж 2010 – початок 2014 рр. тривав *четвертий етап* функціонування регіонального політичного режиму, під час якого відбулося формування консолідованого регіонального режиму партійного типу, у якому ПАРТІЯ РЕГІОНІВ, як „партія влади”, стала його ядром. Для нього характерне зрощення верхівки партійної бюрократії з бізнесовими і адміністративними угрупованнями. Ресурсна самодостатність „партії влади” гарантувала їй електоральний успіх та політичне представництво у регіональних органах влади. Спостерігався домінуючий вплив власників великих підприємств, які забезпечували роботою тисячі людей – здебільшого це були члени ПАРТІЇ РЕГІОНІВ. „Партія влади” перетворилася на закрите акціонерне товариство, де певне коло людей, що належали до керівного партійного органу, узурпували владу, формували порядок денний регіону. Для виборчих кампаній характерними були закритість списків, закритість процедури їх формування, визначення нумерації кандидатів; місця у виборчих списках практично купувалися, як на аукціонах. Унаслідок регіоналізації створювалися нові політико-економічні конструкції управління, в яких потужні олігархічні угруповання відігравали домінуючу роль. Політичні інститути регіонального рівня були „фасадом” для неформальних механізмів узгодження та лобіювання інтересів, кулуарно-корпоративних правил гри (домовленостей), що не перешкоджало уникнути можливих конфліктів між політичними і економічними акторами. Спостерігався баланс між основними акторами й інститутами, який утворився внаслідок їх взаємодії і застосування різних форм політичної боротьби за доступ до розподілу ресурсів і реальних владних повноважень.

Великі /компанії/корпорації як незалежні, так і з державною участю, здатні консолідувати економічний і фінансовий потенціал регіону, ставали самостійними політичними гравцями в регіональному політичному просторі і реально змінювали траєкторію політичного розвитку регіону.

З початку 2014 р. розпочався п'ятий етап функціонування регіонального політичного режиму в умовах російсько-української війни. До здійснення регіональної політики був залучений очільник найбільшої бізнес-структури регіону через офіційне призначення його на посаду голови обласної державної адміністрації. Завдяки керівництву та жителям області Дніпропетровщина стала „форпостом української державності”, „брамою життя для українських воїнів”, яка не допустила „русскую весну” не лише на територію регіону, а й України. Для захисту від ворога регіональна влада активно послуговувалася символічним ресурсом. У зверненнях, виступах, білбордах використовували маркери „козацький край”, „битва за Дніпро”, „плацдарм контрнаступу проти Москви”, „Січеславщина”.

Представники владно-бізнесових структур області здійснили спробу створити регіональну „партію влади” – ПОЛІТИЧНУ ПАРТІЮ „УКРАЇНСЬКЕ ОБ'ЄДНАННЯ ПАТРІОТІВ – УКРОП”, яка виявилася не зовсім вдалою, оскільки партія посіла друге місце до Дніпропетровської обласної ради та місцевих органів влади. Більшість у регіональних органах влади належала представникам Політичної партії „Опозиційний блок”, тобто колишнім представникам ПАРТІЇ РЕГІОНІВ. Використання усіх ресурсів сприяло зміцненню регіонального політичного режиму.

Зі середини 2017 р. спостерігається активізація діяльності неформальних (кримінальних) структур, які починають претендувати на політичну владу у регіоні. Процеси децентралізації активно реалізуються, даючи, з одного боку, фінанси та свободу, з іншого – сприяють подальшій корупції, а ще з іншого – формують регіони в межах області, які не підкоряються ані обласній раді, ані загальноукраїнській владі, утворюючи „удільні вотчини” чи „феодалні князівства”.

Євроінтеграційні устремління регіону підкріплюються участю у значній кількості міжнародних структур та проектів

насамперед через можливості економічного характеру. Зовнішньополітичний вектор діяльності у Дніпропетровському регіоні спрямований на зв'язки з Європейським Союзом та його інституціями, і насамперед, з Асамблеєю європейських регіонів. Певною тенденцією в останні десятиліття стає те, що міжцивілізаційні діалоги як на глобальному, так і регіональному рівні намагаються здійснювати окремі політики, укладаючи одноосібно/персоніфіковано угоди, договори, стаючи членами міжнародних організацій. Завдяки особистим зв'язкам вирішується значна кількість питань міжнародної взаємодії не на загальнодержавному рівні, а на рівні дружніх стосунків, участі, ухвалених рішень та індивідуальних зустрічей, що може слугувати підтвердженням зовнішньополітичної функції регіону чи, швидше, регіонального політичного режиму. Окремі політики і далі залишаються впливовими гравцями у міжнародній політиці, застосовуючи свій вплив для користі насамперед свого регіону, здійснюючи плідний міжцивілізаційний діалог, утверджуючи європейські цінності.

Таким чином, можна стверджувати, що почав складатися регіональний політичний режим, який характеризується такими ознаками як: а) поява домінуючого актора – глави регіональної виконавчої влади; б) наявність інших акторів, які претендують на те, щоб становити конкуренцію голові обласної державної адміністрації (бізнес-структури, організовані злочинні угруповання, депутатські групи, голова обласного центру); в) зміна політичних стратегій з компромісних на силові; г) використання головою обласної державної адміністрації можливостей лобіювання вигідних формальних інститутів; д) „консервація” режиму через окремі особистості у регіональних органах влади. Участь бізнес-структур у процесах регіональної політики є механізмом діяльності регіонального політичного режиму, а ресурси, які контролюються бізнесом, перетворюють економічних суб'єктів на ключових учасників у політичній коаліції.

Завдяки економічному потенціалу регіону, високим показникам конкурентоспроможності, локальній політиці, взаємозв'язкам політичних акторів та бізнесу й влади сформувався регіональний політичний режим, завдяки якому область виступає впливовим політичним гравцем як на рівні держави, так і на міжнародній арені.

1. „Цей рік став найголовнішим у моєму житті”. Інтерв’ю з головою Дніпропетровської облдержадміністрації Олександром Вілкулом // Народний депутат. Спеціальний випуск. – 2011. – №3–4. – С.11.
2. Удод Є. Ми об’єдналися в ім’я Дніпропетровщини / Є. Удод // Народний депутат. Спеціальний випуск. – 2011. – №3–4. – С.16.
3. Ізозімова Н. Майбутнє за кластерами / Н. Ізозімова // Народний депутат. Спеціальний випуск. – 2011. – №3–4. – С.78.
4. Бевз Т. А. Регіональні політичні режими Дніпропетровщини: етапи формування, специфіка функціонування та особливості трансформації / Т. А. Бевз // Наукові записки ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України. – 2017. – Вип.2 (88). – С. 77–112.
5. Кармазіна М. Політичний регіон: підстави формування та функціонування / М. Кармазіна // Наукові записки ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України. – 2016. – №1. – С.4–22.
6. Кармазіна М. С. Підгрунтя формування регіональних політичних режимів в Україні / М. С. Кармазіна // Наукові записки ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України. – 2017. – №2. – С.4–43.
7. Горбатюк М. В. Основні теоретико-методологічні підходи до вивчення влади на місцевому рівні / М. В. Горбатюк // Наукові записки ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України. – 2016. – №1. – С.23–54.
8. Бевз Т. А. Регіональний політичний режим Дніпропетровщини: спроба визначення алгоритму дослідження / Т. А. Бевз // Політичні процеси сучасності: глобальний та регіональні виміри. Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Івано-Франківськ, 12–13 жовтня 2017 р.). – Івано-Франківськ, 2017. – С.255–264.
9. Рибалка С. В. Регіональний політичний режим та регіональна політична еліта: способи взаємодії у транзитивних суспільствах / С. В. Рибалка // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць. – 2013. – Випуск 83. – С.374–377.
10. Ротар Н. Ю. Інституціональний дизайн регіонального політичного режиму у Чернівецькій області / Н. Ю. Ротар // Наукові записки ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України. – 2017. – №2. – С.44–76.
11. Ротар Н. Ю. Символічні ресурси чернівецького регіонального політичного режиму / Н. Ю. Ротар // Наукові записки ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України. – 2016. – Вип.1 (81). – С.55–76.
12. Яремчук В. Д. Специфіка формування та проявів регіонального політичного режиму у Львівській області / В. Д. Яремчук // Наукові записки ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України. – 2017. – №2. – С.112–177.
13. Зорич О. О. Регіональний політичний режим у Полтаві та області: історичні передумови становлення та ключові актори (перша половина 1990-х рр.) // Наукові записки ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України. – 2016. – Вип.1 (81). – С.77–87.
14. Політична еліта Дніпропетровщини: (Довідник): Інформація станом на 1 травня 2001 р. / Уклали: Є. А. Шаройкіна, Є. І. Бородін, С. А. Довгаль, О. І. Гаврюшин, А. С. Колохіна. – Дніпропетровськ: надруковано в типографії ТОВ „Призма”, 2001.– 140 с.

15. Полякова О. Гра престолів” по-дніпропетровськи / О. Полякова, К. Кот і Ю. Крат [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.chesno.org/news/2173/>

16. Казанський Д. Сусідські війни. Чому дніпропетровські програли донецьким і чи є шанси відігратися сьогодні. 11.10.2015 / Д. Казанський [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/Politics/147621>

17. Хом’як А. Дніпропетровськ: регіональна еліта, з якою рахуються. 14.02.2016 / А. Хом’як [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://antikor.com.ua/articles/87483-dnipropetrovskj_regionalna_elita_z_jakoju_rahujutsja

18. Огієнко В. Битва за Дніпро. Чому вибори в Дніпропетровську можуть стати скандальнішими, ніж вибори в Чернігові?. 01.10.2015 / В. Огієнко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nv.ua/ukr/publications/bitva-za-dnipro-chomu-vibori-v-dnipropetrovsku-mozhut-stati-skandalninishimi-nizh-vibori-v-chernigovi-71790.html>

19. Журавлев Д. Есть такая профессия – революцией торговать. 07.03.2014 / Д. Журавлев [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://obkom.net.ua/articles/2014-03/07.1842.shtml>

20. Філіппов А. Генерали дніпропетровських маршрутів. 01.02.2016 / А. Філіппов [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nashigroshi.org/2016/02/01/heneraly-dnipropetrovskyh-marshrutiv/>

21. Днепропетровский депутат от „Батькивщины” был замечен в рейдерстве. 04.03.2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vlasti.net/news/161454>

22. Висоцкий С. Атака кланов. Предвыборный репортаж из Днепропетровска / С. Висоцкий. 10.10.2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://focus.ua/country/149472/>

23. В Днепропетровске землю воруют покруче Киева. 02.03.2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.obozrevatel.com/news/2010/3/1/353736.htm>

24. Бойко З. Суспільно-географічне дослідження особливостей функціонування трудових ресурсів Дніпропетровської області / З. Бойко // Часопис соціально-економічної географії. – 2013. – Випуск 15(2). – С. 64–68.

25. Висоцький О. Дніпропетровська політична ідентичність у контексті політичних подій останнього десятиліття ХХ ст./ О. Висоцький // Наукові записки ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України. – 2013. – Вип.3 (65). – С.107–140.

26. Бевз Т. А. Місцеві вибори як засіб легітимації локального політичного режиму (на прикладі місцевих виборів 2010 та 2015 рр. у Дніпропетровську) / Т. А. Бевз // Наукові записки ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України. – 2016. – Вип.1 (81). – С. 126–149.

27. Чисельність населення (за оцінкою) на 1 жовтня 2017 р. та середня чисельність у січні–вересні 2017 р. // Головне управління статистики у Дніпропетровській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dneprstat.gov.ua/>

28. Техніко-економічне обґрунтування комплексної програми створення спеціальних територій підтримки інновацій в Дніпропетровській області (Резюме) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id...13066

29. Дніпропетровська область: віхи історичного поступу (До 81-річчя створення Дніпропетровської області) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: dniproroda.gov.ua/files/dniprop-obl-81.doc

30. Стратегія розвитку Дніпропетровської області на період до 2020 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.oblrada.dp.ua/user/files/pr_strategija.doc

31. Демографічний прогноз до 2030 року для Дніпропетровської області. – Проект РЕОП, 2013. – С.8.

32. Демографічна ситуація у Дніпропетровській області у січні–вересні 2017 року // Експрес-випуск. – 2017. – 20.11. – № 280. Держстат Головне управління статистики у Дніпропетровській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.dneprstat.gov.ua

33. Політична карта Дніпропетровської області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://oporaua.org/vybory/zvity/124-rehiony/dnipropetrovsk/1443-politychna-karta-dnipropetrovskoji-oblasti>

34. Короткі підсумки соціально-економічного становища Дніпропетровської області. Ринок праці // Головне управління статистики у Дніпропетровській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.dneprstat.gov.ua

35. Кількість, відпрацьований час та середньомісячна заробітна плата штатних працівників по містах і районах Дніпропетровської області у III кварталі 2017 року// Експрес-випуск. – 2017. – 23.11. – № 289. Держстат Головне управління статистики у Дніпропетровській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.dneprstat.gov.ua

36. Про надання населенню Дніпропетровської області субсидій у жовтні 2017 року // Експрес-випуск. – 2017. – 21.11. – № 282. Держстат Головне управління статистики у Дніпропетровській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.dneprstat.gov.ua

37. Віднедавна „помаранчевий” голова облради М. А. Швець демонструє відданість Президенту Ющенку. „Україна – понад усе!”, – цитує Микола Антонович Віктора Андрійовича [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://spetskor.dp.ua/art_352.php

38. Дніпропетровська область [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mfa.gov.ua/ua/about-ukraine/info/regions/23-dnepr>

39. Промислове виробництво у Дніпропетровській області у січні–жовтні 2017 року// Експрес-випуск. – 2017. – 23.11. – № 290. Держстат Головне управління статистики у Дніпропетровській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.dneprstat.gov.ua

40. Короткі підсумки соціально-економічного становища Дніпропетровської області. Промисловість // Головне управління статистики у Дніпропетровській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.dneprstat.gov.ua

41. Паспорт Дніпропетровської області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.adm.dp.gov.ua/OBLADM/obldp.nsf/document.xsp?id=FC6B85-17A62ED3B4C2257872006852AE>

42. Короткі підсумки соціально-економічного становища Дніпропетровської області. Сільське господарство // Головне управління статистики у Дніпропетровській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.dneprstat.gov.ua

43. Виконання будівельних робіт у Дніпропетровській області у січні–жовтні 2017 року // Експрес-випуск. – 2017. – 21.11. – № 284 // Держстат Головне управління статистики у Дніпропетровській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.dnprstat.gov.ua

44. Короткі підсумки соціально-економічного становища Дніпропетровської області. Транспорт // Головне управління статистики у Дніпропетровській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.dnprstat.gov.ua

45. Короткі підсумки соціально-економічного становища Дніпропетровської області. Зовнішньоекономічна діяльність // Головне управління статистики у Дніпропетровській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.dnprstat.gov.ua

46. Короткі підсумки соціально-економічного становища Дніпропетровської області. Роздрібна торгівля // Головне управління статистики у Дніпропетровській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.dnprstat.gov.ua

47. Днепропетровщина – крупная, динамично развивающаяся область в центре Украины. Днепропетровское инвестиционное агентство [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dia.dp.ua/catalog/dnprregion>

48. Дніпропетровщина – регіон-лідер [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://pershschool1.klasna.com/uk/site/do-80-richchya-dnipro Petr.html>

49. Хто й чим володіє в Україні. 17.07.2003 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.pravda.com.ua/news/2003/07/17/2994698>

50. Дніпропетровські ЗМІ стають все більш ангажованими [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://spetskor.dp.ua/art_898.php

51. ЗМІ Дніпропетровська: забагато оціночних суджень. 19.02.2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nf.dp.ua/2016/02/zmi-dnipro petrovsk a-zab ahato-otsino chnykh-sudzhen/>

52. Рейтинг інформаційної відкритості веб-сайтів органів влади України обласного рівня та міста Києва [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://irrp.org.ua/rejtyng-vidkrytosti-oda-oblrady/>

53. Об'єднання громад і перспективний план: від моделювання до реалізації. – Віче. – 2015. – вересень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://veche.kiev.ua/journal/4901/>

54. Валах О. Вілкул вкрав у Дніпропетровщини бренд „Петриківка”, – правозахисники. 27.08.2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dniprograd.org/2015/08/27/vilkul-vkrav-u-dnipro petrovshch ini-brend-petrikivka-pravozakhisniki_32110

55. Символіка області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.adm.dp.gov.ua/OBLADM/obldp.nsf/document.xsp?id=223A045149BC362FC225717A004B2FB8>

56. Участь України у діяльності ЮНЕСКО [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mfа.gov.ua/ua/page/open/id/639>

57. Козацькі організації Дніпропетровська [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://otkozachestvod.jimdo.com/%D0%BA%D0%BE%D0%B7%D0%B0%D1%86%D1%8C%D0%BA%D1%96-%D0%BE%D1%80%D0%B3%D0-%>

V0%D0%BD%D1%96%D0%B7%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%97-%D0%B4%-D0%BD%D1%96%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%BF%D0%B5%D1%82%D1%80%D0%BE%D0%B2%D1%89%D0%B8%D0%BD%D0%B8/

58. Міжнародна згода – запорука стабільності і миру. 06.04.2003 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://courier.com.ua/ukrainskaja_pamorama/mizhnatsionalna_zlagoda-zaporuka_stabilnosti_i_miru_1/

59. Бугай О. Дніпропетровщина. Прагматична область / О. Бугай [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/Society/109391>

60. Архирейський Д. Місто здобутої волі. Кожне місто крім імені повинне мати свій міф, ґрунтований на його історії та характері. 15.12.2015 / Д. Архирейський [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/Society/153566>

61. Патріотична символіка у Дніпропетровську. 04.07.2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.ukrinform.ua/rubric-other_news/1681099-patriotichna_simvolika_u_dnipropetrovsku_1952110.html

62. Саакашвили считает, что в Украине „колорадскую чуму” остановила „линия Коломойского” 16.05.2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://censor.net.ua/news/285527/saakashvili_schitaet_chno_v_ukraine_koloradskuyu_chumu_ostanovila liniya_kolomoyskogo

63. Головка В. Український розлом „русского мира”: донецька та дніпропетровська ідентичності / Володимир Головка // Схід і Південь України: час, простір, соціум: у 2 т. – Т 1. – Колективна монографія / відп. ред. В. А. Смолій; керівник авт. колективу Я. В. Верменич. – К.: Інститут історії України НАН України, 2014. – С.117.

64. Как Днепропетровская область входит в Европу. 21.09.2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://adm.dp.gov.ua/OBLADM-obldp.nsf/document.xsp?id=FAAD6352D3AD1274C22581A2002F0A38>

65. Борис Філатов зустрівся з Послом Європейського Союзу в Україні, головою Представництва ЄС Хюгом Мінареллі. 06.02.2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://dniprorada.gov.ua/uk/articles/item/12934/boris-filatov-zustrivsja-z-poslom-vropejskogo-sojuzu-v-ukraini-golovoju-predstavnictva-s-hjuom-minarelli>

66. Дніпропетровщина – привабливий регіон для інвестування. 17.02.2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://uccr.org.ua/press-center/uccr-news/dnipropietrovshchina-privablivii-riegion-dlia-inviestuvannia>

67. Якою буде Ініціатива „Партнерство „Відкритий Уряд” в регіонах України? 15.02.2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gromko.dp.ua/articles/what-initiative-partnership>

68. Островская Я. Ассамблея европейских регионов поддержит Днепропетровск в реализации лучших проектов развития / Яна Островская [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://iz.com.ua/ukraina/76962-assambleya-evropejskih-regionov-s-ee-bolee-chem-dvumyastami-regionami-chlenami-budut-okazyvat-podderzhku-dnepropetrovsku-v-realizacii-luchshih-evropejskih-proektov-razvitiya.html>

69. Днепропетровск стал полноправным партнером АРЕ – Ассамблеи европейских регионов. 05.08.2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gazeta.dp.ua/9307/%D0%B4%D0%BD%D0%B5%D0%BF%D1%80%D0%BE>

%D0%BF%D0%B5%D1%82%D1%80%D0%BE%D0%B2%D1%81%D0%BA-%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BB-%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D0%BD%D0%BE%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BD%D1%8B%D0%BC-%D0%BF%D0%B0

70. 2013 рік на міжнародній арені Дніпропетровщина розпочинає зі слухань у Європарламенті. 29.01.2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://212.3.96.115/press/news/2013-01/2818>

71. Мураха І. Дніпропетровські буржуї поїхали в Брюссель до європейських комуністів. 29.01.2013 / І. Мураха [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dniprograd.org/2013/01/29/dnipropetrovski-burzhui-poikhali-v-bryusel-do-evropejskikh-komunistiv_22614#sthash.3REyC9o.dpuf

72. Асамблея європейських регіонів // Європейський час. – Дніпропетровськ: Видавець: Товарна біржа „УМТБ”. – 2013. – 10 червня.

73. В Днепропетровске открылось представительство Ассамблеи Европейских регионов. 05.08.2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gorod.dp.ua/news/106874>

74. В Україні відкрили перший офіс Асамблеї європейських регіонів. 05.08.2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/news/27172667.html>

75. Вілкул 2 листопада зустрінеться з экс-президентом Польщі Квасневським. 01.11.2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.rbc.ua/ukr/news/vilkul-2-noyabrya-vstretitsya-eks-prezidentom-1446404766.html>

76. Олександр Вілкул став представником Асамблеї європейських регіонів в Україні. 29.04.2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://opposition.org.ua/uk/news/oleksandr-vilkul-stav-predstavnikom-asamble-evropejskikh-regioniv-v-ukrani.html>

77. Олександр Вілкул: До Асамблеї європейських регіонів приєднається Павлоград. 19.05.2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://opposition.org.ua/uk/news/oleksandr-vilkul-do-asamble-evropejskikh-regioniv-priednaetsya-pavlograd.html>

78. У Кривому Розі відкрили перший в Україні офіс Асамблеї європейських регіонів. 22.05.2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gudana.com.ua/news/u-kryvomu-rozi-vidkryly-pershyu-v-ukrayini-ofis-asambleyi-yevropeyskyh-regioniv>

79. Олександр Вілкул: До Асамблеї європейських регіонів приєднається Павлоград. 19.05.2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://opposition.org.ua/uk/news/oleksandr-vilkul-do-asamble-evropejskikh-regioniv-priednaetsya-pavlograd.html>

80. На запрошення європейських партнерів мер Кривого Рогу Юрій Вілкул бере участь в роботі Генеральної Асамблеї європейських регіонів. 02.06.2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://kr.gov.ua/ua/news/pg/-20617149142067_p/

81. Объединение громад на Днепропетровщине: рост бюджетов, дающий развитие. 14.12.2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://adm.dp.gov.ua/OBLADM/obldp.nsf/document.xsp?id=2438FB828F455DE1C22581F6002EF87F>

82. Голови ОТГ Чернігівщини переймають досвід громад Дніпропетровської області. 17.11.2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://regionet.org.ua/ua/Golovu_OTG_Chernigivschunu_pereymayut_dosvid_gromad_Dnipropetrovs_koyi_oblasti_2633114.html#page_title

83. Наконечна Г. Я. Сучасний стан і перспективи розвитку міжбюджетних відносин в Україні / Г. Я. Наконечна, І. О. Пряміцина // Прикарпатський юридичний вісник. Випуск 1(10). – 2016. – С.175

84. Мережко Є. Дніпропетровська область першою в країні прийняла бюджет на 2017 рік. 02.12.2016 / Єва Мережко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dniprograd.org/2016/12/02/dnipropetrovska-oblast-pershoyu-v-kraini-priynuala-byudzhet-na-2017-rik_51835

85. Дніпропетровщина однією з перших в Україні прийняла бюджет на 2018 рік – Валентин Резніченко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://economics.unian.ua/finance/2273839-dnipropetrovschina-odnieyu-z-pershih-v-ukrajini-priynuala-byudjet-na-2018-rik-valentin-reznichenko.html>

86. Кисельова В. Децентралізація і регіональні ідентичності: парадокси взаємодії / В. Кисельова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ji magazine.lviv.ua/2017/Kyselyova_Decentralizaciya.htm

87. Higley J. Elites and Democratic Consolidation in Latin America and Southern Europe / J. Higley, R. Gunter (eds). – Cambridge, 1992. – P. 10.

88. Matsuzato K. All Kuchma's Men: The Reshuffling of Ukrainian Governors and the Presidential Election of 1999 / K. Matsuzato // Post-Soviet Geography and Economics. – 2001. – Vol. 42. – №6. – P. 421.

89. Верховодова Л. Проблеми розвитку фінансово-промислових груп України / Л. Верховодова // Україна: Формування основи для стабільного зростання. Меморандум про економічний розвиток. Т. 2. Жовтень 2004 р. – К.: Видавничий дім „Козаки”, 2004. – С.386.

90. Онищенко В. Богдана Мацюк: Українська трагедія. Леонід Кучма. Частина II / В. Онищенко. 16.03.2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.volynnews.com/blogs/poblyzu-lutska-rozkopaly-zakhoronennia-pershoyi-svitovoyi-ukrayinska-tragediya-leonid-kuchma-chastina-ii/>

91. Бородин Є. І. Виконавча влада Дніпропетровщини в роки незалежності України (1991–2009 рр.) / Є. І. Бородин // Придніпров'я: історико-краєзнавчі дослідження. – 2009. – Випуск 7. – С.105.

92. Полохало В. Украина: лидерство–элита–власть / В. Полохало // Независимость. – 1994. – 9 сентября.

93. Поцілунок Іуди. Частина друга. 14.04.2004 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2004/04/14/2999232/>

94. Віктор Пінчук: становлення, приватизація, викрадення. 25.06.2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://predprimatel.co.ua/ua/-entrepreneurship/success-stories/victor-pinchuk-standovlenie-privatizaciya-pohishenie>

95. Мазур О. Хто „замовить” Павла Лазаренка? / О. Мазур [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://spetskor.dp.ua/art_442.php

96. Политическая элита украинских регионов. Днепропетровская область. П. Лазаренко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://src-h.slav.-hokudai.ac.jp/ukrregions/index.html>

97. Бондаренко К. Кучма й прем'єрство Лазаренка. 19.08.2006 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://vgolos.ua/articles/kuchma_u_premierstvo_lazarenka_102570.html?print

98. Шульга М. Правляча еліта сучасної України / М. Шульга та ін. – К.: Український центр досліджень миру, конверсії і конфліктів; Фонд Ф. Еберта, 1998. – С. 26–27.

99. „Харківських”, „донецьких” і „дніпропетровських” помирять тільки президентські вибори? 28.07.2003 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2003/07/28/2994814/>

100. Лазаренко Павел Иванович [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://src-h.slav.hokudai.ac.jp/ukregions/data/198.html>

101. Пресняков І. Стратегії регіональних політичних еліт в Україні. 17.12.2003 / І. Пресняков, В. Романова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dialogs.org.ua/ru/project/page407.html>

102. Павло Іванович Юлії Володимирівні не конкурент [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://spetskor.dp.ua/art_371.php

103. Мазур О. Лазаренківці побраталися з янучарами / О. Мазур [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://spetskor.dp.ua/art_436.php

104. Лещенко С. Як соратники Януковича захищали Павла Лазаренка. 14.08.2012 / Сергій Лещенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/articles/2012/08/14/6970832/>

105. Наше місто. – 1999. – 19 травня.

106. Вісті Придніпров'я. – 2000. – 28 листопада.

107. Політика і культура. – 2000. – 04 липня.

108. День. – 2000. – 22 листопада.

109. Днепр вечерний. – 2000. – 14 апреля.

110. Вести Приднепровья. – 2000. – 28 января.

111. Зоря. – 2000. – 15 лютого.

112. В. Бондар звільнений з посади голови Дніпропетровської облдержадміністрації. 04.02.2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://daily.rbc.ua/ukr/show/v_bondar_osvobozhden_ot_dolzhnosti_predsedatelya_dnepropetrovskoy_oblgosadministratsii04022010

113. Указ Президент України В. Ющенко підписав №101/2010 „Про звільнення В. Бондаря з посади голови Дніпропетровської обласної державної адміністрації” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/1012010-10009>

114. Бильцан К. Сьогодні було обрано членів, чергової „кишенькової Громадської ради” при Дніпропетровській обласній державній адміністрації. 15.10.2017 / К. Бильцан [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://patriot.dp.ua/s-ogodni-bulo-obrano-chleniv-chergovoyi-kishenkovoyi-gromadskoyi-radi-pri-dnipropetrovs-kij-oblasnij-derzhavnij-administratsiyi/>

115. Михайлов Ю. У Вилкула появилось свое межфракционное объединение. 14.04.2013 / Юрий Михайлов [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.vv.com.ua/articles/15818>

116. Днепр вечерний. – 2000. – 18 апреля.

117. Днепр вечерний. – 1999. – 10 ноября.

118. Собор. – 1998. – 18 червня.

119. Булавка Г. І. Вікі чиновника [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://chynovnyky.wikiua.org/index.php/%D0%91%D1%83%D0%BB%D0%B0%D0%B2%D0%BA%D0%B0_%D0%93%D0%B0%D0%BB%D0%B8%D0%BD%D0%B0_%D0%86%D0%BB%D0%BB%D1%96%D0%B2%D0%BD%D0%B0

120. Желдак Т. Дніпропетровськ: вибори міського голови, як танці навколо порожнього крісла. 05.08.2015 / Т. Желдак [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.slovoidilo.ua/2015/08/05/stattja/polityka/dnipropetrovsk-vybory-miskoho-holovy-yak-tanczi-navkolo-porozhnoho-krisla>

121. Куліченко І. І. „Досє” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dosye.info/%D0%9A%D1%83%D0%BB%D0%B8%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE,%D0%98%D0%B2%D0%B0%D0%BD_%D0%98%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%87

122. Бевз Т. А. Підстави формування, специфіка функціонування та особливості трансформації регіонального політичного режиму Дніпропетровська (1991–2016 рр.) / Т. А. Бевз // Наукові записки ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України. – 2016. – Вип.1 (81). – С.55–76.

123. Інформація про хід приватизації підприємств державної власності по Дніпропетровській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.horting.org.ua/node/1034>

124. Див. детальн.: Приватизація „Криворіжсталі” – оцінки й перспективи. 24.10.2005 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.radio-svoboda.org/a/936146.html>

125. Див. детальн.: Ар’єв В. „Озерка” – ринок ціною в мільйон доларів. 31.05.2005 / Володимир Ар’єв [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/rus/articles/2005/05/31/4388799/>

126. Див. детальн.: Маскалевич І. Югок почти не виден. 02.11.2001 / Игорь Маскалевич [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zn.ua/ECONOMICS/yugok_pochti_ne_viden.html

127. Детальніше про це: МН: Партія війни. 19.10.2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ua.korrespondent.net/world/worldabus/1272943-mn-partiya-vijni>

128. Секрети групи „Приват” – місця старту кар’єри Тігіпка. 03.08.2004 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/articles/2004/08/3/3001613/>

129. Касьянов Г. Система владних відносин у сучасній Україні: групи інтересу, клани та олігархія. Український історичний журнал. –2009. – №1. – С.169.

130. Буткевич Б. Контр-Донбас. Чим пояснити різні електоральні симпатії в межах одного макрорегіону. 10.10.2015 / Б. Буткевич [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/Society/147670>

131. Мазур О. Тіньюики, начуйтеся! / О. Мазур [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://spetskor.dp.ua/art_414.php

132. Дніпропетровська область [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.adm.dp.gov.ua/OBLADM/obl.dp.nsf/index/FC6B8517A62ED3B4C2257872006852AE/\\$File/%D0%9F%D0%B0%D1%81%D0%BF%D0%BE%D1%80%D1%82%20%D0%94%D0%BD%D1%96%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%BF%D0%B5](http://www.adm.dp.gov.ua/OBLADM/obl.dp.nsf/index/FC6B8517A62ED3B4C2257872006852AE/$File/%D0%9F%D0%B0%D1%81%D0%BF%D0%BE%D1%80%D1%82%20%D0%94%D0%BD%D1%96%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%BF%D0%B5)

%D1%82%D1%80%D0%BE%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0%20%D0%BE%D0%B1%D0%BB%D0%B0%D1%81%D1%82%D1%8C.pdf

133. Крамар О. Випробовування на міцність 08.10.2015 / О. Крамар [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/Economics/147668>

134. Політична партія Всеукраїнське об'єднання „Громада”. 27.09.2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.facebook.com/hromadaparty/posts/1029346250460269>

135. Дніпропетровська область [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.referatcentral.org.ua/placement_productive_forces_load.php?id=531&startext=3

136. Varfolomeyev O. Ukraine: Regional clans attempt the transition to party politics. 06.03.1998 / Oleg Varfolomeyev [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://jamestown.org/program/ukraine-regional-clans-attempt-the-transition-to-party-politics/>

137. Політичні партії в Україні. Дніпропетровська область. 2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.slideshare.net/lysenkofri/2016-62433455>

138. Головне територіальне управління юстиції у Дніпропетровській області. Реєстр структурних утворень політичних партій [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.obljust.gov.ua/index.php?page_name=171.html

139. Пархоменко С. Регіональні партії: чи є загроза національній безпеці. Небезпека регіональних партій. Хто з них є прихованими сепаратистами, а хто – нормальним політичним об'єднанням. 27.07.2017 / Сергій Пархоменко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://petrimazepa.com/hiddenthreat.html>

140. Шеляженко Ю. Фейкова політика: вибори намісників та цапів-відбувайл. 04.11.2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://blog.liga.net/user/sheliazhenko/article/19810.aspx>

141. Hannah Thoburn. Revenge of the Oligarchs [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://foreignpolicy.com/2015/10/27/revenge-of-the-oligarchs-ukraine-elections/>

142. Foreign Policy: выборы в Украине – это противостояние не партий, а олигархов. 02.11.2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rian.com.ua/analytics/20151102/376202214.html>

143. Варис С. Александр Петровский (Налекрешвили): криминальная „крыша” днепропетровских олигархов. Часть 1 / Сергей Варис [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://antikor.com.ua/articles/199146-aleksandr-petrovskij_nalekreshvili_kriminalnaja_krysha_dnepropetrovskih_oligarhov_chastj_1

144. Иванцов И. Король днепропетровской преступности „Нарик” готовится идти в большую политику / Игорь Иванцов [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ord-ua.com/2017/08/29/ugolovnyj-avtoritet-metit-v-bolshuyu-politiku-ili-korol-dneprovskoj-prestupnosti-narik-gotovitsya-idti-v-bolshuyu-politiku/?page=3>

145. Див. детальн.: Варис С. Александр Петровский (Налекрешвили): криминальная „крыша” днепропетровских олигархов. Часть 2 / Сергей Варис [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://antikor.com.ua/articles/199554-aleksandr-petrovskij_nalekreshvili_kriminalnaja_krysha_dnepropetrovskih_oligarhov_chastj_2

146. Александр Вилкул. Забытое прошлое кандидата в мэры Днепропетровска. 15.09.2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://skelet-info.org/aleksandr-vilkul-zabytoe-proshloe-kandidata-v-mery-dnepropetrovska/>

147. Дніпро – 2014. 23.08.2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=PLLKOs1Tr68&feature=youtu.be>

148. Див. детальн: Акімова Г. Юрій Любоненко і влада Кривого Рогу. Як вони? / Г. Акімова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://pprosvita.at.ua/publ/7-1-0-33>

149. Пшеничний С. „Три кита” Станислава Сафронова. 31.08.2014 / С. Пшеничний [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kstaty.dp.ua/content/tri-kita-stanislava-safronova>

150. Відбудеться засідання „круглого столу” на тему: „Мешканці Дніпропетровщини не довіряють місцевій владі” 17.05.2006 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gorod.dp.ua/news/3759>

151. Дніпропетровці визначились із головними проблемами та потребами. 04.09.2009 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.11channel.dp.ua/news/dp/2009/09/04/16898.html>

152. Центральна виборча комісія. Парламентські вибори 1998 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vd2002/webproc0v?-kodvib=1&rejim=0>

153. „Громада” піде на вибори під назвою „Блок Лазаренка”. 11.10.2005 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://vgolos.com.ua/news/gromada_pide_na_vybory_pid_nazvoyu_blok_lazarenka_23833.html?print

154. Перший крок зробили добре, на другому – спотикнулися, на третьому – „розтягнулися”. Експерти обговорюють результати виборів–2006 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://spetskor.dp.ua/art_390.php

155. Дніпропетровщина в першій десятці найкорумпованіших регіонів країни [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://spetskor.dp.ua/art_655.php

156. „Пане Президенте, рятуймо Україну!”. Дніпропетровські обласні організації БЮТ, НСНУ, ПРП, УНП, НРУ, КУН закликають Президента розпустити Верховну Раду [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://spetskor.dp.ua/art_545.php

157. Депутати Дніпропетровської міськради вимагають від Президента Ющенка відкликати Указ про розпуск ВР, а також негайно провести всенародний референдум щодо вступу України до НАТО [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://spetskor.dp.ua/art_549.php

158. На Дніпропетровщині б'ють журналістів, підпалюють приміщення редакцій, намагаються нав'язати цензуру, свавільно усувають незручних і призначають потрібних керівників ЗМІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://spetskor.dp.ua/art_601.php

159. Кузнецов А. Суспільно-політична ситуація в Дніпропетровському регіоні (жовтень–грудень 2008 р.) /А. Кузнецов, В. Романов [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://old.niss.gov.ua/monitor/januar2009/32.htm>

160. Партії перетворилися на закриті акціонерні товариства [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://spetskor.dp.ua/art_375.php

161. Тищенко Е. Большинство горожан проигнорировали выборы из-за разочарования в политиках / Е. Тищенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gorod.dp.ua/news/58455>

162. Филиппов А. Говорит и показывает Днепропетровск / А. Филиппов, О. Гарагуц. 30.09.2015 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.litsa.com.ua/show/a/25727>

163. Літвінов О. Дніпропетровська область // Регіони України – 2014 / О. Літвінов [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.fes-kiev.ua/new/wb/media/publikationen/25-06-print.pdf>

164. Політична карта Дніпропетровської області. Інформація станом на 10 березня 2014 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://oporadp.org/politichna-karta-dnpropetrovsko-oblast2.html>

165. Минаева В. Украина в регионах: Днепропетровская область набирает обороты / В. Минаева [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://112.ua/statji/ukraina-v-regionah-dnpropetrovskaya-oblast-nabiraet-oboroty-214281.html>

166. Минаева В. Україна в регіонах: Як Дніпропетровськ справляється з безробіттям і переселенцями / В. Минаева [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ua.112.ua/statji/ukraina-v-rehionakh-uk-dniproperetrovsk-spravliaietsia-z-bezrobittiam-i-pereselentsiamy-217507.html>

167. Боротьба за Дніпропетровськ, Одесу і Харків // Inside Ukraine. – 2015. – 10 липня. – № 49. – С.9.

168. На Дніпропетровщину повертається мир та стабільність // Дніпровська зоря. – 2014. – 28 березня.

169. Б. Филатов: С возможностями Рината Ахметова и Сергея Таруты можно было справиться с ситуацией в Донецкой области. Беседовала Юлия Абибок, „Остров”. 10.06.2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ostro.org/general/politics/articles/446664/>

170. Суспільно-політична ситуація в Дніпропетровській області. За матеріалами департаменту інформаційної діяльності та комунікацій з громадськістю Дніпропетровської облдержадміністрації 18.04.2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://vilnogirskrada.gov.ua/actual/ukraine_today/1556-susplno-poltichna-situacya-v-dnpropetrovsky-oblast.html

171. Жигулев И. Приваттанк: миллиардер Коломойский ведет частную войну за единство Украины. 27.05.2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.forbes.ru/sobytiya/obshchestvo/258279-privattank-milliarder-kolomoiskii-vedet-chastnuyu-voynu-za-edinstvo-ukra>

172. Козлюк С. Недоперемога. Придніпров'я, попри модний там показовий патріотизм, залишається вотчиною регіоналів та олігархів / С. Козлюк [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/Society/147672>

173. Хто голосував за диктаторські закони і досі сидить у владі (СПИСОК). 17.01.2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://pidubny.com/hto-holosuvav-za-dyktatorski-zakony-i-dosi-sydyt-u-vladi-spysok/>

174. Валах О. Соратники Наливайченка під міськрадою закликали не дати обдурити виборця. 23.10.2015 / О. Валах [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

http://dniprograd.org/2015/10/23/soratniki-nalivaychenka-pid-miskradoyu-zaklikali-nedati-obduriti-vibortsya_33538#sthash.j7h4GZpp.dpuf

175. Калініченко Р. Дніпропетровськ без господаря: хто насправді керує мільйонним містом? 02.07.2015. / Р. Калініченко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.slovoidilo.ua/2015/07/02/statija/polityka/dnipropetrovsk-bez-hospodarya-xto-naspravdi-keruye-miljonnum-mistom>

176. Постанова Верховної Ради України „Про перейменування міста Дніпропетровськ Дніпропетровської області”. 19.05.2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1375-viii>

177. Дніпропетровськ, Одеса і Харків – форпости старої влади. 15.07.2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.slovoidilo.ua/2015/07/27/novyna/polityka/dnipropetrovsk-odesa-i-xarkiv-forposty-staroyi-vlady>

178. Резніченко чекає, коли в Дніпропетровську нарешті з'явиться мер. 25.08.2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.slovoidilo.ua/2015/08/25/novyna/polityka/reznichenko-chekaye-koly-v-dnipropetrovsku-nareshiti-zyavytsya-mer>

179. Новий очільник Дніпропетровської області зізнався, про що домовився з Вілкулом. 28.08.2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.depo.ua/rus/dnipro/noviy-ochilnik-dnipropetrovskoyi-oblasti-ziznavsya-pro-28042015170100>

180. Акуленко П. „Титушек” вооружали замы губернатора и председателя облсовета. 11.03.2017 / П. Акуленко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nashemisto.dp.ua/2017/03/11/%D1%82%D0%B8%D1%82%D1%83%D1%88%D0%B5%D0%BA-%D0%B2%D0%BE%D0%BE%D1%80%D1%83%D0%B6-D0%B0%D0%BB%D0%B8-%D0%B7%D0%B0%D0%BC%D1%8B-%D0%B3--D1-%83%D0%B1%D0%B5%D1%80%D0%BD%D0%B0%D1%82%D0%BE%D1%80/>

181. Капсамун І. Коли чекати „очної ставки” олігархів? Борис ФІЛАТОВ: „Вони всі сиділи і намагалися приготувати собі „шашлик”, а в результаті – спалили „власний будинок / Іван Капсамун, Алла Дубровик-Рохова, Наталія Білоусова, Дмитро Кривцун [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://day.kyiv.ua/uk/article/podrobyci/koly-chekaty-ochnoyi-stavky-oligarhiv>

182. Александр Вилкул. Забытое прошлое кандидата в мэры Днепропетровска. 15.09.2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://skelet-info.org/aleksandr-vilkul-zabytoe-proshloe-kandidata-v-mery-dnepropetrovsk/>

183. Кривой Рог – последний рубеж борьбы за демократию в Украине. 01.12.15 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rian.com.ua/story/20151201/-1001300958.html>

184. Кривий Ріг не схотів визнавати Росію агресором. 31.01.2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.pravda.com.ua/news/2015/01/31/7057002/>

185. Кривий Ріг відмовився декомунізувати місто. 25.02.2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2016/02/25/7100237/>

186. Кривий Ріг повністю проігнорував декомунізацію. 25.02.2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nv.ua/ukr/ukraine/politics/krivij-rig-povnistju-proignoruvav-dekomunizatsiju-99742.html>

187. Активисти с Днепропетровщины рассказали в Верховной Раде о беззаконии в Новомосковском районе. 19.10.2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.litsa.com.ua/show/a/38601>

188. ДнепрОГА незаконно вернула Песчанке документи по громаде. 29.05.2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.litsa.com.ua/show/a/36238>

189. Прийняти закон про посилення повноважень дніпропетровської громади і зміцнення системи державного управління в Україні. №22/023977-еп. 18.05.2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://petition.president.gov.ua/petition/23977>

190. У Раді обговорюють прийняття законопроекту про спеціальний економічний статус Дніпропетровщини. 19.05.2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukranews.com/ua/news/429185-u-radi-obgovoryuyut-pryuyatyu-zakonoproektu-pro-specialnyu-ekonomichnyu-status-dnipropetrovshhynu>

191. Жителі Дніпропетровщини проголосували за петицію до Президента про економічну автономію регіону. 22.08.2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukranews.com/ua/news/445280-zhyteli-dnipropetrovshhynu-progolosuvay-za-petyciyu-do-prezydenta-pro-ekonomichnu-avtonomiyu-regionu>

192. Вячеслав Мишалов и его аферы: группировка Мишаловых ударными темпами „осваивает” Днепр . 15.03.2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://skelet-info.org/vyacheslav-mishalov-i-ego-afery-gruppirovka-mishalovyx-udarnymi-tempami-osvaivaet-dnepr/>

193. В Днепре за последний год практически создана коррупционная республика – депутат горсовета [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gordonua.com/news/politics/v-dnepre-za-posledniy-god-praktichieski-sozdana-korrupcionnaya-respublika-deputat-gorsoveta-189780.htm>

194. Корупція в міській раді Дніпра. Розслідування Особливого погляду (5-й канал). 12.04.2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=pLe-j06qszy>

195. Після низки гучних скандалів у Дніпрі обрали нового секретаря міськради. 15.11.2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/2344817-pisla-nizki-gucnih-skandaliv-u-dnipri-obrali-novogo-sekretara-miskradi.html>

196. Хозин Д. Передел власти по-днепропетровски / Д. Хозин // Дніпроград. Вісник небайдужих громадян. 04.03.2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dniprograd.org/blogs/258>

197. Стан корупції в Україні. Дніпропетровська область. Порівняльний аналіз загальнонаціональних досліджень, 2007, 2009, 2011 та 2015 рр., листопад 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://kiis.com.ua/-materials/pr/20161602_corruption/regions/06_C_Dnipro2015.pdf

б) Чернівецький регіон

Процеси децентралізації влади в Україні, які відбуваються сьогодні в її політичному просторі, актуалізують проблему, яка залишається за межами дискурсу реформи. Маємо на увазі, що будь-які спроби формування нової моделі співвідношення повноважень та відповідальності влади на місцевому рівні приречені на невдачу, якщо не буде змінено їх клановий характер. Одним з апробованих західними демократіями механізмів участі бізнес-структур у процесах регіональної та місцевої політики є політичні режими локального чи регіонального рівнів, які сьогодні потребують предметного вивчення.

Науковий дискурс регіонального політичного режиму у Чернівецькій області має сформовану дослідницьку традицію, особливість якої визначається чітким окресленням двох площин вимірювання та оцінки політичних режимів, які формуються і функціонують на іншому, ніж національний, рівні політичних відносин – локальному [1–6] та регіональному [7–15]. Актуальність чіткого розмежування локального та регіонального рівнів політики визначається для України її адміністративно-територіальним поділом, який і після проведення реформи децентралізації влади передбачає збереження регіонального рівня. У визначенні суті локального (міського) політичного режиму більшість чернівецьких науковців схиляється до стоунівського розуміння цього явища. Методологічні принципи концепції локального політичного режиму С. Стоуна, сформульовані в руслі політичної економії, яка заперечує як ідеї прихильників плюралістичної теорії демократії стосовно здатності локальної влади самостійно виробляти та здійснювати політику, так і ідеї структуралістів щодо можливості економічних суб'єктів домінувати у виробленні політичного курсу в локальних спільнотах, є предметом регулярного обговорення в рамках щорічної міжнародної наукової конференції „Муниципальні читання імені Антона Кохановського”, започаткованої у 2015 р. [16]. Для оцінки сучасних політичних процесів у регіонах України особливо важливими є ідеї чернівецьких науковців, відповідно до яких політичний режим на локальному рівні не може існувати та виконувати свої функції в ситуації відсутності консенсусу щодо

існуючої структури економічних ресурсів [2; 6]. Саме ресурси, які контролюються бізнесом, перетворюють економічних суб'єктів на ключових учасників у політичній коаліції [11; 15].

Актуальними проблемами наукового дискурсу регіонального політичного режиму у Чернівецькій області є, по-перше, прив'язка його потенціалу до рамок „історичної території”, збереженої та відтворюваної соціальною пам'яттю не тільки як факт, а й на рівні соціальних практик, що знаходять відображення в політичних практиках населення регіону [1; 2; 7; 9; 11; 13]; по-друге, взаємозалежність прикордонного розташування Чернівецької області та темпів виникнення регіонального політичного режиму [4; 8; 14]; по-третє, послуговуючись визначенням політичного режиму як сукупності явних і прихованих моделей, що визначають форми і канали доступу до провідних політичних посад, характеристики акторів та стратегії, що використовуються ними, чернівецькі науковці спрямовують дослідницький інтерес на вивчення сукупності ресурсів не окремих суб'єктів регіонального політичного режиму, а режиму в цілому [7; 12].

Вивчення існуючого комплексу досліджень регіонального політичного режиму у Чернівецькій області дозволяє стверджувати, що попри сформовану дослідницьку традицію, здійснення комплексного політологічного аналізу цього явища є перспективним завданням сучасної політичної науки. Ми пропонуємо здійснити вивчення регіонального політичного режиму у Чернівецькій області на основі методологічної моделі С. Скаанінга, який на основі порівняння десяти визначень політичних режимів виокремив стосовно нього чотири принципові характеристики, що дозволяють здійснювати дослідження конкретного політичного режиму національного чи регіонального рівнів: (1) доступ групи до політичної влади (інституціональний дизайн), (2) структурування взаємодії в політичному центрі влади (горизонтальні зв'язки); (3) взаємодія режиму з суспільством (вертикальні зв'язки); (4) характер функціонування політичних акторів (вказує на різницю між автократичними і демократичними режимами) [17, р. 13–14]. Спираючись на наведені характеристики політичного режиму, С. Скаанінг запропонував його метавизначення: „Політичний режим означає інституційний набір фундаментальних формальних

та неформальних правил, що визначають коло політичних суб'єктів, які регулюють призначення на основні політичні посади, вертикальні ... і горизонтальні обмеження на здійснення політичної влади..." [17, р. 15].

Використання методологічної моделі С. Скаанінга потребувало залучення певної сукупності джерел, утворених: (1) матеріалами офіційної статистики, використання яких дозволило визначити ресурсну базу регіонального політичного режиму у Чернівецькій області, їх співвідношення та вагу; (2) даними електоральної статистики, які сприяли визначенню основних політичних акторів регіонального політичного режиму у Чернівецькій області, їх динаміки та співвідношення в умовах президентських та парламентських електоральних циклів; (3) указами Президента України та постановами Кабінету Міністрів України, які забезпечили визначення інституціонального каркасу регіонального політичного режиму у Чернівецькій області; (4) офіційними матеріалами, у яких відображено процес функціонування та процедуру ухвалення рішень у Чернівецькій обласній державній адміністрації та Чернівецькій обласній раді; (5) матеріали періодичних видань уможливили визначення особливостей системи горизонтальних та вертикальних зв'язків регіонального політичного режиму у Чернівецькій області.

Основою функціонування регіонального політичного режиму є наявність комплексу ресурсів, які дозволяють йому (1) стверджувати та підтримувати свою суб'єктність у взаємодії з політичним центром; (2) впливати на суспільну матрицю регіону з метою досягнення бажаного результату у політичній сфері; (3) застосовувати технології авторитарної та змагальної мобілізації для досягнення поставлених цілей. Наголосимо, що кожен із проаналізованих нижче ресурсів регіонального політичного режиму у Чернівецькій області може бути використаний з тією чи іншою метою, актуальною на конкретний момент.

Адміністративно-територіальні ресурси регіонального політичного режиму визначаються специфікою адміністративно-територіального устрою Чернівецької області та його динамікою, пов'язаною з процесами децентралізації влади, розпочатими у 2015 р. Чернівецька область була утворена 7 серпня 1940 р. та у

1940–1941, 1944–1991 рр. перебувала у складі СРСР як одна з областей УРСР. З 1991 р. Чернівецька область є територіально-адміністративною одиницею незалежної України. Починаючи з 1991 р. і до сьогодні Чернівецька область поділена на 11 адміністративних районів, у її складі є 11 міст, з яких 2 – міста обласного значення (Чернівці та Новодністровськ), 8 селищ міського типу та 398 сільських населених пунктів [18, с. 30]. У період 1991 – 2017 рр. загальна кількість населених пунктів в області залишалася незмінною (417 населених пунктів), проте деякі з них змінили свій статус, зокрема, Новодністровськ набув статусу міста обласного значення, яким не володів у 1991 р. [19, с. 16]. Принагідно зазначимо, що один з районів області – Герцаївський* – був утворений у складі Чернівецької області 1 жовтня 1940 р., у 1962 р. – ліквідований, а його територія увійшла до складу Глибоцького району [21]. У грудні 1991 р. Герцаївський район було відновлено в складі Чернівецької області відповідною постановою Верховною Радою України [22]. Специфікою району є те, що він єдиний на території Чернівецької області, який не межує з сільськими адміністративними одиницями, що мають інший етнічний склад (на заході район межує з Глибоцьким районом; на півночі і північному сході вздовж р. Прут з Новоселицьким районом та м. Чернівці; на півдні – з Румунією) [22].

Процес утворення об'єднаних територіальних громад (ОТГ), яких станом на 1 січня 2018 р. у Чернівецькій області створено 28 (10 – у 2015 р., 6 – у 2016 р., 12 – у 2017 р.) і які об'єднали 100 місцевих рад [розраховано за: 23], у короткостроковій перспективі суттєво змінить характер адміністративно-територіального ресурсу регіонального політичного режиму у Чернівецькій області, насамперед через набуття певної фінансової незалежності від перерозподілу фінансових інвестицій, що відбувається на обласному рівні. Утворення об'єднаних територіальних громад триває. Згідно з „Перспективним планом формування територій громад Чернівецької області” їх в області має бути 35 [24].

---

* У Герцаївському районі частка румунів та тих, хто визнає румунську мову рідною, становить 92,22 %, причому в адміністративному центрі району – м. Герца чисельно румун менше, ніж у цілому в районі – 68,98 % [20].

Одним з найбільш важливих ресурсів чернівецького регіонального режиму є географічне положення Чернівецької області, яке залишається незмінним з моменту проголошення незалежності України у 1991 р. Територія області, яка є Південно-Західним регіоном України, становить 8,1 тис. кв. км, що є 1,3 % від території усєї України. На заході область межує з Івано-Франківською областю, на півночі – з Тернопільською, на північному сході – з Хмельницькою та Вінницькою областями, на півдні – з Румунією, на південному сході – з Республікою Молдова. Територією Чернівецької області проходить державний кордон протяжністю 404,4 км, зокрема, з Румунією (226,4 км) та Республікою Молдова (178 км), на якому здійснюється митний контроль у пунктах пропуску Вадул-Сіретської і Кельменецької митниць. Територія області чітко поділяється на три частини: північна частина (між ріками Дністер і Прут) – лісостепова рівнина з середньою абсолютною висотою близько 230 м н. р. м. – середня частина (між рікою Прут і краєм Карпат) – передгір'я з висотою майже 350 м н. р. м. – гірська частина – Буковинські Карпати з середньою висотою приблизно 900 м н. р. м. Територією області протікає 4240 річок загальною довжиною 8966 км. Найбільші серед них – Дністер (290 км у межах області), Прут (108 км), Сірет (100 км) та Черемош (80 км). На північному сході області розташоване глибоководне Дністровське водосховище [18, с. 28–29]. Саме прикордонний статус Чернівецької області сприяє позиціонуванню регіонального режиму як активного суб'єкта транскордонної співпраці та євроінтеграційних процесів. Сприяє цьому і те, що територію області перетинають залізничні магістралі, що забезпечують пасажирські та транспортні перевезення у напрямку сполучення України з Південною Європою (Румунія, Болгарія).

Важливим структурним ресурсом регіонального політичного режиму, який водночас є відображенням ефективності його політики, є демографічний ресурс. За результатами Всеукраїнського перепису населення 1989 р. на території Чернівецької області проживало 938029 осіб [25]. Позитивна динаміка кількісного збільшення демографічного ресурсу спостерігалася до кінця 1995 р.: 1991 р. – 938,6 тис., 1995 р. – 945,4 тис., однак

починаючи з 1996 р. відчутною стає тенденція до зменшення кількості постійного населення на території області. Зокрема, у 2001 р. вона зменшилася до 927,9 тис, 2006 р. – до 908,2 тис, 2011 р. – до 904,3 тис. [18, с. 335]. У період 2012 – 2015 рр. кількість населення області зростає до 910,0 тис. осіб [18, с. 42], однак з 2016 р. знову починає зменшуватися. На 1 січня 2017 р. кількість населення Чернівецької області становила 908,1 тис. осіб [26, с. 42], а на 1 жовтня 2017 р. в області проживало вже тільки 906,8 тис. осіб, з яких 389,9 тисяч осіб мешкало в міських поселеннях, а 516,9 тис. осіб – у сільській місцевості [27, с. 3, 7]. Постійною особливістю населення Чернівецької області є перевага сільського населення (56,9 %) в структурі загальної кількості населення [28, с. 3].

Характеризуючи соціально-економічні ресурси регіонального політичного режиму у Чернівецькій області, наголосимо, що вони є достатньо варіативними та об'єднують показники динаміки ринку праці, доходів населення, промисловості, сільського господарства, будівництва, внутрішньої торгівлі, зовнішньоекономічної та інвестиційної діяльності. Для оцінки ринку праці як елементу соціально-економічних ресурсів регіонального політичного режиму найбільш показовим вважаємо динаміку кількості зареєстрованих безробітних. Актуалізація безробіття на території Чернівецької області розпочалася у 1995 р. та була пов'язана зі структурними змінами в економіці регіону, зокрема, процесами приватизації, зупиненням підприємств військово-промислового комплексу та загальним зменшенням обсягів виробництва. Наприкінці 1995 р. кількість безробітних становила 21,4 тис. осіб (2, 3 тис. – зареєстровані) та у 2001 р. досягла свого піку – 69,6 тис. осіб, серед яких тільки 23,1 тис. осіб були зареєстрованими безробітними [29, с. 32]. З 2005 р. кількість безробітних суттєво зменшилася і становила: у 2005 р. – 39,5 тис. осіб, 2013 р. – 31,4 тис. осіб, 2015 р. – 37,7 тис. осіб, 2016 – 35,7 тис. осіб (з них тільки 6,3 тис. були зареєстровані офіційно) [18, с. 73]. Кількість зареєстрованих безробітних на кінець жовтня 2017 р. становила 5,5 тис. осіб, що на 16,4 % менше, ніж на кінець вересня того самого року та дорівнювала 1,0 % від кількості населення Чернівецької області працездатного віку (за методикою МОП цей вік

визначається від 15 до 70 років) [18, с. 3]. Але вже наприкінці листопада 2017 р. показники офіційно зареєстрованого безробіття зростають і фіксують 5,9 тис. осіб, що на 7,6 % більше, ніж у жовтні того самого року [30]. Суттєвий розрив між кількістю офіційно зареєстрованих та незареєстрованих безробітних є відображенням поширення процесу неформальної зайнятості. Приміром, у 2015 р. частка неформально зайнятих у відсотках від чисельності зайнятого населення у Чернівецькій області становила 49,8 (це показник вищий тільки у Івано-Франківській області – 53,8) [31, с. 116]. До початку січня 2017 р. він зріс до 49,9, тоді як у Івано-Франківській області знизився до 53,2 [32, с. 114].

Здійснити оцінку динаміки доходів населення Чернівецької області у період 1991 – 2017 рр. достатньо складно, оскільки за цей період у грошовий обіг була введена національна валюта, відбувалися суттєві коливання курсу національної валюти, інфляційні процеси, змінювалася методика обрахунку структури доходів населення тощо. Тому для оцінки динаміки доходів населення пропонуємо звернутися до визначення структури доходів населення Чернівецької області (Див. Таблиця 1, Таблиця 2) та співвідношення доходів і витрат у розрахунку на одну особу, що проживає на території області.

Таблиця 1

Структура грошових доходів населення Чернівецької області, 1995–2001 (%)*

Грошові доходи	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Оплата праці та доходи від підприємницької діяльності	56,7	59,4	50,6	50,1	51,4	49,6	54,2
Надходження від продажу продуктів сільського господарства	2,9	3,0	2,9	1,8	4,1	5,4	4,9
Пенсії, допомоги та стипендії	25,1	27,6	31,4	34,8	37,6	32,3	33,5
Доходи від продажу іноземної валюти	15,3	10,0	15,1	13,3	6,9	12,7	7,4

* *Складено на основі:* Статистичний щорічник Чернівецької області за 2001 рік. – Чернівці: Головне управління статистики у Чернівецькій області, 2002. – С. 319.

Таблиця 2

**Структура доходів населення Чернівецької області,
2001–2016 (%)***

Доходи	2001	2005	2010	2013	2014	2015	2016
Заробітна плата	35,1	31,2	29,3	28,6	29,2	27,9	30,4
Прибуток та змішаний дохід	27,7	19,5	20,2	21,4	23,6	26,1	25,2
Доходи від власності (одержані)	1,4	1,4	5,2	3,5	3,7	3,0	2,7
Соціальні допомоги та інші одержані поточні трансфери	35,8	47,9	45,3	46,5	43,5	43,0	41,7

* *Складено на основі:* Статистичний щорічник Чернівецької області за 2016 рік. – Чернівці: Головне управління статистики у Чернівецькій області, 2017. – С. 97.

Дані, наведені у Таблицях 1 та 2, дозволяють стверджувати, що попри несуттєві коливання відсотка заробітної плати в структурі доходів населення Чернівецької області, який має постійну тенденцію до зниження, починаючи з 1995 р. спостерігається тенденція до суттєвого збільшення частки соціальної допомоги. У цьому контексті варто наголосити, що станом на 29 вересня 2017 р. 137 192 сім'ї у Чернівецькій області отримують субсидію для відшкодування витрат на оплату житлово-комунальних послуг, придбання скрапленого газу, твердого та рідкого пічного побутового палива, що становить 44,5 % від загальної кількості домогосподарств області [33]. Таким чином, близько половини мешканців Чернівецької області є залежними від держави, а у політичному вимірі зорієнтовані на підтримку статус-кво як на регіональному, так і національному рівнях політики. З іншого боку, якщо взяти до уваги співвідношення доходів та витрат у розрахунку на одну особу, що проживає на території області, то за даними офіційної статистики у 2016 р. наявний дохід на одну особу становив 26838 грн, тоді як витрати у розрахунку на одну особу – 38057 грн [18, с. 533–534]. Означений розрив між доходами та витратами вказує на: (1) існування тіньових доходів; (2) використання населенням власних заощад-

жень; (3) надходження необлікованих інвестицій від трудових мігрантів, що в сукупності забезпечує регіональний режим від соціального вибуху.

Характер та потужність економічних ресурсів регіонального політичного режиму у Чернівецькій області, пов'язаних з виробництвом товарів та послуг, на нашу думку, варто оцінювати за параметрами, які визначають динаміку характеру власності засобів виробництва та структури суб'єктів господарювання за основними видами діяльності. У 1991 р. в Чернівецькій області домінувала державна форма власності на засоби виробництва, однак починаючи з 1992 р. ця ситуація починає радикально змінюватися. Найбільш повно динаміка характеру власності засобів виробництва відображена у кількості підприємств та організацій, занесених до Єдиного державного реєстру підприємств та організацій України: 1992 р. – 1031 суб'єкт господарської діяльності, 1997 р. – 8894, 1998 р. – 9746, 1999 р. – 10220, 2000 р. – 10679, 2001 р. – 11380, 2002 р. – 11754, 2011 р. – 13317, 2014 р. – 14018, 2015 – 14177, 2016 р. – 14709, 2017 р. – 15143 [29, с. 72; 18, с. 258]. Паралельно зі збільшенням загальної кількості підприємств та організацій зменшувалася частка державних підприємств, яка у 2011 р. становила 13,3 % (173 підприємства) [26, с. 71], а у 2017 р. – 0,45 % (69 підприємств) [27, с. 258]. Однак така тенденція не вказує на збільшення частки приватних підприємств у структурі підприємств та організацій, занесених до Єдиного державного реєстру підприємств та організацій України, навпаки, їх частка у 2017 р. зменшилася до 17,3 % (у 2011 р. 19,9 %) [розраховано за: 18, с. 258].

Важливим аспектом економічних ресурсів Чернівецького регіонального політичного режиму є інституціональна структура підприємництва регіону. Починаючи з 1991 р. для області була характерна тенденція до зростання кількості малих підприємств. У 1991 р. їх кількість сягала 827, 1996 р. – 1333, 1997 р. – 2170, 1998 – 2445, 1999 – 2747, 2000 – 2975, 2001 – 3569, 2010 – 5085, 3013 – 3968, 2014 – 3897, 2015 – 3903 [29, с. 250; 18, с. 459]. З 3500 підприємств, які діяли на території області упродовж 2016 – 2017 рр., 1 було великим (яке у відсотковому відношенні становить 0,0 %), 154 – середніми (4,4 %) та 3354 – малими

підприємствами (95, 6 %). При чому в структурі малих підприємств 2663 належали до мікропідприємств, що становило 78,9 % до загальної кількості підприємств регіону [34]. Відображенням такої ситуації є те, що за обсягом реалізованої промислової продукції у січні – листопаді 2017 р. Чернівецька область перебувала на останньому місці серед усіх регіонів України: частка реалізованої промислової продукції становила 0,5 %, що у грошовому еквіваленті дорівнювало 9170,4 млн грн (приміром, частка реалізованої промислової продукції Тернопільської області, яка є передостанньою серед усіх регіонів України, була майже вдвічі більшою – 0,9 % (17162,6 млн грн) [35].

За перше десятиліття незалежності України чітко окреслилися ті види економічної діяльності, які стали пріоритетними для населення Чернівецької області, свідченням чого є структура суб'єктів господарювання за основними видами діяльності у 2011 р. У сільському господарстві, мисливстві та лісовому господарстві працювали 11,0 % суб'єктів господарювання (у 2016 р. – 7,4 %), у промисловості – 13,2 % (у 2016 р. – 4,9 %), будівництві – 4,5 % (у 2016 р. – 3,2 %), оптовій та роздрібній торгівлі (включаючи торгівлю транспортними засобами та послугами з їх ремонту) – 20,1 % (у 2016 р. – 7,8 %), операціях з нерухомістю, надаванні під найм та послуги юридичними особами – 7,9 % (у 2016 р. – 4,1 %*) [розраховано за: 29, с. 75; 36].

У цій структурі найбільш потужним ресурсним потенціалом, на нашу думку, володіють лісові господарства, які перебувають у власності держави (у період 1991–2017 рр. площа рубок лісу в Чернівецькій області коливалася в межах 11,8 – 15,7 тис. га на рік [37]). Зокрема, реагуючи на офіційно оприлюднену у липні 2017 р. пропозицію Мінекономрозвитку щодо передачі державних лісгосподарських підприємств у концесію, у листопаді 2017 р. Чернівецька обласна рада ухвалила рішення про звернення депутатів до Президента України, Верховної Ради України і Кабінету Міністрів України щодо недопущення передачі державних лісгосподарських підприємств у концесію, мотивуючи це численними зверненнями трудових колективів таких

---

* За 2016 р. дані наведені щодо активних підприємств.

підприємств щодо недоцільності застосування концесійної моделі управління в лісовому господарстві області та України: „у гірських районах області лісгоспи є основними працедавцями та бюджетоутворюючими суб'єктами, забезпечуючи матеріальним достатком значну частину мешканців. Крім того із поданого звернення маємо інформацію, що лісгосподарські підприємства області 150 млн грн власних коштів спрямували на забезпечення заходів з ведення лісового господарства, близько 190 млн грн спрямували до різних бюджетів та фондів (у тому числі й до місцевих – близько 50 млн грн). Немає жодних гарантій, що приватний власник після взяття у концесію буде продовжувати вести відповідальне господарювання з державницьким підходом та постійними контактами з місцевими мешканцями та органами місцевого самоврядування” [38].

Зважаючи на прикордонний статус, одним з потенційних ресурсів регіонального політичного режиму у Чернівецькій області є зовнішньоекономічна діяльність з позицій співвідношення імпорту та експорту товарів та послуг (Див. Рисунок 1. *Складено на основі: [29, с. 194; 39–54]*).

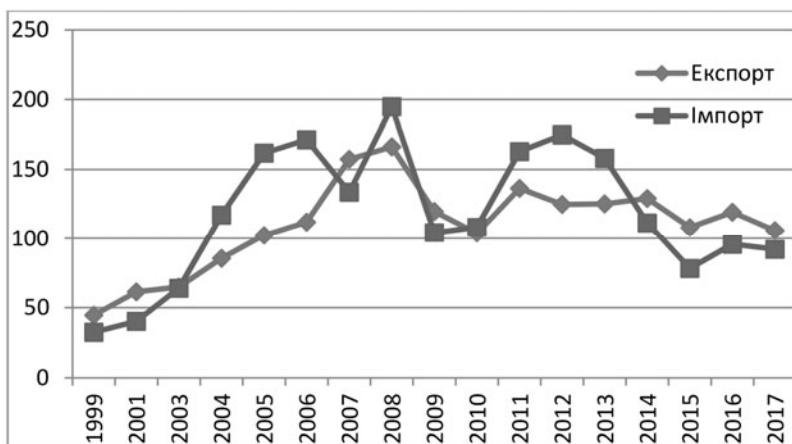

Рисунок 1. Співвідношення обсягу експорту та імпорту товарів, Чернівецька область, млн дол. США

Дані, наведені на Рисунку 1, вказують на безпосередню залежність обсягу та імпорту товарів від світових економічних процесів, насамперед світової фінансової кризи 2008–2009 рр. Водночас, варто наголосити і на впливі економічних та політичних процесів в Україні на тенденції коливання експорту та імпорту товарів на території Чернівецької області. По-перше, суттєве зростання обсягів зовнішньоекономічної діяльності у 1999 – 2001 рр. пов'язано зі зміною структури економічного простору регіону, насамперед ствердженням кола конкурентоздатних суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності. По-друге, зростання обсягів імпорту товарів у 2004 – 2006 рр. пояснюється легалізацією тіньових суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності, спричиненої урядовою політикою. По-третє, зниження обсягів експорту та імпорту товарів у 2015 р. поряд з кризовими явищами пояснюється обмеженнями зовнішньоекономічної діяльності з Російською Федерацією. Станом на листопад 2017 р. обсяг експорту товарів у доларах США відповідав рівню 2006 р., обсяг імпорту товарів – 2003 р.

У 2017 р. зовнішньоторговельні операції проводились із партнерами з 82 країн світу. Обсяг експорту товарів до країн Європейського Союзу становив 60,9 млн дол. США (64,3% від загального обсягу експорту) та збільшився, порівняно з 2016 р., на 11,5 млн дол. (23,2 %), імпорт товарів із країн Європейського Союзу – 46,4 млн дол. (56,5 % від загального обсягу, у 2016 р. – 38,9 %) [27, с. 53]. Найбільшим торговим партнером Чернівецької області була Румунія, частка якої в структурі експорту становила 28,97 %, імпорту – 11,08 % [27, с. 53] (у 2005 р. – 0,3 %, у 2015 – 2016 рр. дані не оприлюднювалися з метою забезпечення виконання вимог Закону України „Про „Державну статистику” щодо конфіденційності статистичної інформації” [18, с. 428]). До прикладу, на другому місці у переліку торгових партнерів є Польща, частка імпорту якої становила 6,88 %, імпорту – 8,32 % [розраховано за: 27, с. 53].

Найбільші обсяги експорту до країн ЄС становили деревина і вироби з деревини – 33,3% від загального обсягу експорту до цих країн, текстильні матеріали та текстильні вироби – 22,4%, механічні та електричні машини – 12,7%, продукти рослинного

походження – 11,0%, меблі – 10,6% [27, с. 54]. Попри те, що Україною з 2015 р. встановлені обмежувальні заходи щодо експорту лісу-кругляка, Румунія на державному рівні підтримує придбання української деревини, надаючи дотації фірмам, які поставляють необроблену деревину, від 25 євро за кубометр [55], адже 9 січня 2016 р. президент Румунії К. Йоханніс підписав закон, за яким незаконна вирубка площі лісів більшої, ніж 1 га, вважається загрозою національній безпеці [56]. Цей фактор, поряд із підприємницькою діяльністю громадян України, які мають паралельно паспорт громадянина Румунії та здійснюють за ним підприємницьку діяльність, стимулює зростання частки імпорту деревини з території Чернівецької області.

Попри те, що соціально-економічні ресурси чернівецького регіонального політичного режиму є доволі скромними, за Індексом регіонального людського розвитку, який обраховувався Інститутом демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України упродовж 2004–2014 рр.*, Чернівецька область у рейтингу областей України займала лідерські позиції: у 2004 р. вона посідала 5-ту сходинку рейтингу, 2005 р. – 6-ту, 2006 р. – 9-ту, 2007 р. та 2008 р. – 5-ту, 2009 р. – 1-шу, 2010 р. та 2011 р. – 2-гу, 2012 р. – 3-тю, 2013 р. та 2014 р. – 2-гу [58]. На нашу думку, багато в чому це пояснюється поширенням явища трудової міграції, яке за рахунок грошових надходжень утворює свого роду „подушку безпеки” для регіонального політичного режиму, насамперед у ситуації коливань на валютному ринку. Для Чернівецької області у сфері зовнішньої трудової міграції характерними є тенденції, кількісно відображені для Західного регіону України. З 1303,3 тис. зовнішніх трудових мігрантів в Україні у 2015–2017 рр. 903,6 тис. припадають саме на Західний регіон [59, с. 8].

Важливий комплекс ресурсів регіонального політичного режиму утворюється системою освіти та науки. Домінування державної форми власності в цій сфері перетворює освітні та наукові установи на достатньо дієвий ресурс такого політичного

---

* До розрахунку регіонального індексу людського розвитку включено 33 показники, об'єднані у 6 блоків відповідно до основних аспектів людського розвитку: відтворення населення; соціальне становище; комфортне життя; добробут; гідна праця; освіта [57].

актора, як інститут обласної державної адміністрації. Кількісна динаміка інституційної структури цього ресурсу, зважаючи на зменшення кількості населення області, у період 1991–2017 рр. була несуттєвою. Зокрема, порівняно з 1990/91 навчальним роком кількість дошкільних закладів у Чернівецькій області збільшилася у 2016/17 навчальному році з 368 до 379, загальноосвітніх навчальних закладів зменшилася з 453 до 428, професійно-технічних навчальних закладів зменшилася з 20 до 16, вищих навчальних закладів I–II рівнів акредитації зменшилася з 18 до 13, вищих навчальних закладів III–IV рівнів акредитації збільшилася з 2 до 3 (у період 2000–2016 рр. їх кількість дорівнювала 4) [18, с. 137]. Достатньо стабільним було й співвідношення трьох мов навчання, тією чи іншою мірою поширених на території області (Див. Рисунок 2 [Складено на основі: 29, с. 361; 18, с. 152–154]).

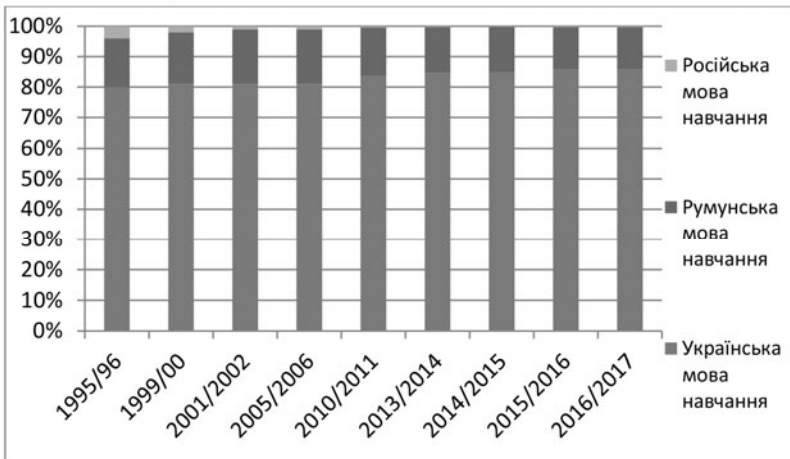

Рисунок 2. Розподіл учнів загальноосвітніх навчальних закладів за мовами навчання у Чернівецькій області, %

Дані, наведені на Рисунку 2, засвідчують, що у період 1995–2017 рр. відбулося збільшення кількості учнів загальноосвітніх закладів області, які навчалися українською мовою, з 80 % до 86 %; кількість учнів загальноосвітніх закладів області, які навчалися румунською мовою, коливалася: найнижчою їх кількість була у 2015/16 та 2016/17 навчальному роках (14 %),

найвищою – у 2005/06 навчальному році (18 %); кількість учнів загальноосвітніх закладів області, які навчалися російською мовою, зменшилася з 4 % у 1995/96 навчальному році до 0,3 % у 2016/17 (у 2014/15 навчальному році їх кількість становила 0,2 %). Зазначино, що у 2017 р. румунською мовою навчалося тільки 2 % учнів загальноосвітніх шкіл обласного центру, але 92 % учнів Герцаївського району, 42 % – Новоселицького району, 31 % – Глибоцького району та 25 % – Сторожинецького району; російською мовою навчалися 1 % учнів м. Чернівців та 3 % учнів Сокирянського району [18, с. 153–154].

У 2017 р. надійність освітнього ресурсу достатньо суттєво змінилася, що пов'язано з активним обговоренням на території Чернівецької області норми Ст. 7 Закону „Про освіту”, відповідно до якої мовою освітнього процесу в Україні є державна мова – українська. Це дозволяє розширити сферу вживання державної мови нацменшинами у закладах, зокрема, з румунською мовою навчання. Однак початкова і дошкільна освіта у цих навчальних закладах буде проводитися рідною мовою, а з п'ятого класу більшість предметів викладатимуться державною мовою. Для Чернівецької області такі зміни мали принциповий характер, оскільки відповідно до результатів ЗНО у 2017 р. 67 % випускників румуномовних класів не склали іспит з історії України, 60 % – української мови [60].

На тлі достатньо позитивних і важливих тенденцій у сфері освіти починаючи з 1991 р. у Чернівецькій області суттєво змінюється структура наукової діяльності, що пов'язано зі зміною структури промислового виробництва. Зокрема, у період 1990–2001 рр. кількість науково-дослідних та конструкторських підрозділів на промислових підприємствах зменшилася з 5 до 1, кількість спеціалістів, які виконували науково-технічні роботи за основним місцем роботи, – відповідно, з 2416 до 702, але сумарна кількість спеціалістів, які виконували науково-технічні роботи за основним місцем роботи та за сумісництвом, навіть несуттєво зростає: з 2993 у 1990 р. до 2078 у 2001 р. [29, с. 268]. У 2013 р. кількість спеціалістів, які виконували науково-технічні роботи за основним місцем роботи, становила 451 особу, за сумісництвом –

1952 (разом – 2403), але у 2017 р. сумарна кількість працівників, задіяних у виконанні наукових досліджень і розробок, з урахуванням сумісників становила тільки 837 працівників, з яких тільки 620 – дослідники. Отже, у період 1990–2017 рр. відбулося скорочення науковців, які беруть участь у виконанні наукових робіт, у 4,8 раза, що мало безпосередній вплив на інноваційну діяльність.

Формування інформаційного ресурсу регіонального політичного режиму відбулося у період 1991–1995 рр. і згодом зазнавало тільки динамічних змін. Станом на 1 липня 1996 р. у Чернівецькій області було зареєстровано 14 місцевих періодичних видань [61], а вже через два роки, у 1998 р., відбулося суттєве збільшення частки місцевих друкованих ЗМІ до 85 періодичних друкованих видань (15 – з державною участю), з яких 76 газет і 9 журналів з місцевою сферою поширення. З цього часу відбувалося постійне зменшення кількості періодичних друкованих ЗМІ, зокрема, кількість газет у 2000 р. становила 56, 2010 р. – 38, 2015 р. – 31, 2016 р. – 29 [18, с. 193]. Темпи поширення інформації та оперативний доступ до рішень регіональної влади у 2017 р. залежав від кількості абонентів Інтернету, яких у Чернівецькій області було всього 137,5 тис., з них домашніх користувачів – 100,5 тис., серед яких у сільській місцевості – тільки 19,6 тис. (19,2 тис – домашні) [62].

На початок 1996 р. сформувалася й структура ефірного телерадіомовлення, коли в загальному обсязі телерадіомовлення в Чернівецькій області власне мовлення становило 365 годин, з яких 10 годин відведено на висвітлення діяльності місцевих органів влади, 260 – на інформаційні програми, 140 – на суспільно-політичні програми, 340 – на художні програми, 40 годин – становили програми для дітей та юнацтва і 305 – інші програми [63]. У 2016–2017 рр. у Чернівецькій області на підставі ліцензій Національної ради діяли 34 регіональні та місцеві телерадіоорганізації: 3 – цифрові ефірні телекомпанії, 3 – аналогові ефірні телекомпанії, 3 – телекомпанії, що ведуть мовлення в кабельній мережі, 6 ефірних радіокомпаній, 11 редакцій проводового радіомовлення та 14 провайдерів програмної послуги. Жоден із загальнонаціональних

та регіональних мовників не має 100 % покриття сигналом території області [64]. Саме цим фактором пояснюється наявність інформаційних „білих плям” на мапі телевізійного мовлення Буковини. Зонами низької інформаційної насиченості є Путильський, Герцаївський, Глибоцький, Новоселицький райони. Охоплення населення області аналоговим телевізійним сигналом НТКУ становило 94,15 %, 1+1 – 90,14 %, ІНТЕР – 75,15 %, проте аналоговий сигнал був припинений з 1 січня 2017 р. Цифрове мовлення взагалі відсутнє в Путильському районі, а у Вижницькому, Сторожинецькому, Герцаївському, Глибоцькому, Новоселицькому, Заставнівському, Хотинському, Сокирянському недостатній прийом цифрового ефірного телебачення. У таких зонах низької інформаційної насиченості ефірним наземним мовленням спостерігається масове використання місцевими мешканцями супутникового телебачення, відповідно, у прикордонних районах на 28 частотах мешканці мали можливість слухати 17 румунських та молдовських радіостанцій, а на 9 телевізійних каналах переглядати 4 програми цих держав. Серед телепрограм, які транслюються з передавачів, розмішених у Румунії та Молдові, на території Кельменецького й Герцаївського районів на 31-му телевізійному каналі фіксуються російськомовні програми з логотипом „Першого каналу Росії”, який є в переліку обмежених для ретрансляції на території України [64].

Особливого значення для ствердження та відтворення регіонального політичного режиму набуває сукупність суспільно-політичних ресурсів Чернівецької області, яка відображена у динаміці осередків політичних партій, громадських організацій та релігійних громад. Важливість цього ресурсу для регіонального політичного режиму починає постійно зростати з 2002 р., коли політичні партії за виборчим законодавством визначаються як основний суб’єкт виборчого та електорального процесів (див. Рисунок 3).

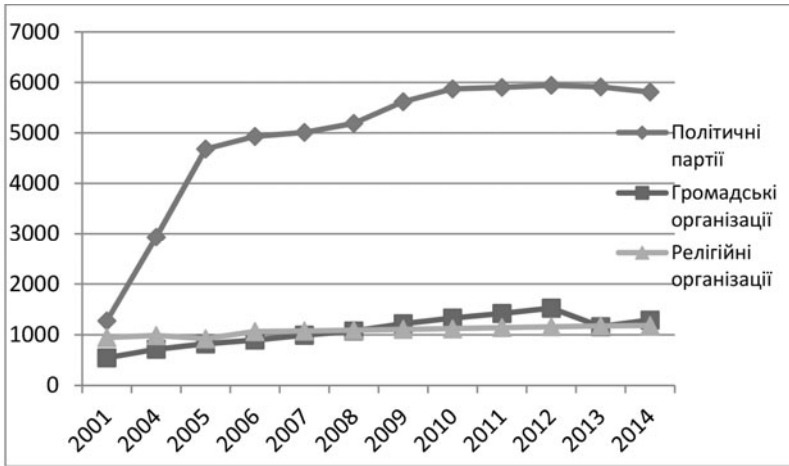

Рисунок 3. Динаміка та співвідношення кількості осередків політичних партій, громадських організацій та релігійних громад на території Чернівецької області

Дані, наведені на Рисунку 3, вказують на те, що між інститутами артикуляції інтересів (громадські організації) та інститутами агрегування інтересів (політичні партії) у Чернівецькій області сформувався суттєвий розрив, який до певної міри сприяв перетворенню політичних партій на інститути, які не артикулюють, а нав'язують інтереси своїм виборцям. До певної міри це відповідає інтересам політичних акторів регіональних політичних режимів.

Зважаючи на те, що комплекс соціально-економічних ресурсів регіонального політичного режиму у Чернівецькій області був і залишається недостатнім для здійснення ефективного менеджменту на рівні регіону, особливого значення набула система символічних ресурсів, які виконали роль консолідуючого чинника. Символічні ресурси регіональних політичних режимів функціонально застосовуються ними у площині ідентифікації/самоідентифікації режиму та у площині самопозиціонування в системі центр-периферійних відносин. Символічні ресурси, функціонально пов'язані з ідентифікацією, покликані консолідувати регіональну спільноту та легітимізувати політичні практики й

взаємодію між його основними суб'єктами в масовій політичній свідомості. Символічні ресурси, які є відображенням зв'язку між регіональною спільнотою та національним політичним простором, формуються в процесі осмислення зв'язку між ними в історичному, культурному та політичному аспектах. Сформовані таким чином символічні ресурси регіональних політичних режимів дозволяють їм маркувати свої просторові межі, створювати певний образ та позиціонувати регіональний політичний режим у хронополітичному сенсі (минуле – теперішнє – майбутнє). У цьому контексті важливо відокремлювати регіональні політичні символи та символи локального політичного режиму, основна різниця між якими полягає в тому, що останні є більш динамічно утворюваними та більшою мірою зорієнтованими на встановлення емоційного зв'язку з теперішнім та майбутнім локальної спільноти, тоді як регіональні політичні символи однаковою мірою актуалізують минуле, теперішнє та майбутнє.

Чернівецький регіональний політичний режим у процесах самоідентифікації та самопозиціонування доволі активно використовує власні символічні ресурси, серед усього комплексу яких варто виокремити декілька найважливіших: історична назва Чернівецької області (Буковина); міжетнічна толерантність; європейськість регіону. Проте детальний аналіз цих символічних ресурсів вказує на їх суперечливий характер. Не йдеться про те, що вони не виконують функцій легітимації та ідентифікації регіонального політичного режиму, маємо на увазі те, що в смисловій структурі кожного з них закладені потенційні ризики, що мають нівелюватися, стосовно них мають обиратися такі „стратегії зображення, обґрунтування та виправдання”, які сприйматимуться як „специфічна політична реальність у сенсі її функціонального значення для політичної легітимації” [65, s. 88].

В офіційному паспорті Чернівецької області зафіксовано, що вона була утворена 7 серпня 1940 р. шляхом об'єднання північної частини Буковини і Хотинського повіту Бессарабії [66]. На офіційному сайті Хотинської РДА під офіційною назвою району та його гербом записано „Буковина” [67], а у паспорті Хотинського району Хотинщина взагалі не позиціонувалася як частина історичної Бессарабії [68], так само, як в офіційному регіональному дискурсі

не вживається цей топонім. В офіційному дискурсі Чернівецька ОДА здебільшого послуговуються історичною назвою більшої частини Чернівецької області – „Буковина”, яке позиціонується як тотожне назві області та активно використовується в офіційних документах. За даними офіційного сайту Чернівецької ОДА у 2012 – 2016 рр. використання історичної назви більшої частини Чернівецької області в офіційній інформації становило 3432 рази. Наприклад, у тексті „Регіональної угоди між Чернівецькою обласною державною адміністрацією, Чернівецькою обласною радою, Федерацією роботодавців Чернівецької області та Чернівецькою обласною радою профспілок на 2011–12” йдеться про необхідність участі підприємств та організацій у регіональних, всеукраїнських і національних, міжнародних презентаційно-виставкових заходах „з метою популяризації іміджу Буковини” [69]. Наголосимо, що в ситуаціях транскордонної взаємодії Чернівецька область здебільшого окреслюється географічно більш точною назвою „Північна Буковина”: „У ході перемовин обговорювалися питання покращення співпраці між Чернівецькою областю та Румунією щодо промоції туристичних можливостей Північної та Південної Буковини” [70]. Сила впливу символічного ресурсу „Буковина” підсилюється його активним використанням у соціальному просторі регіону, адже ця назва широко використовується в назвах періодичних видань („Буковина”, „Буковинське віче”, „Букінфо”, „Букньз”), торгових марок („Буковина продукт”, „Буковинка”), спортивних клубів (футбольний клуб „Буковина”), закладів освіти (Буковинський медичний університет). Отже, Чернівецький регіональний політичний режим, попри певні нюанси, ототожнює назви „Чернівецька область” та „Буковина”, що дозволяє більш вільно оперувати іншими символічними ресурсами, насамперед пов’язаними з історичним минулим.

До потужних символічних ресурсів чернівецького регіонального політичного режиму належить концепт „міжетнічна толерантність”. Традиційним для офіційного дискурсу є позиціонування Буковини як регіону, де панує міжнаціональна толерантність та міжетнічна злагода. У комунікативному просторі цей символічний ресурс наділяється функціями вироблення і реалізації ефективної регіональної політики („широко відома буковинська

толерантність дозволить нам і надалі знаходити компроміси і приймати ефективні рішення” [71]) та окреслення перспектив розвитку регіону („значний потенціал, працьовитість мешканців краю, притаманна їм толерантність і громадська злагода відкривають великі перспективи для Буковини” [72]). Джерела символізації міжетнічної толерантності лежать в історичній ретроспективі австро-угорського періоду, який позиціонується як ситуація „політичного компромісу (т. зв. „рівноваги протиріч”) та добросусідства на побутовому рівні” [73, с. 6].

Сучасна міжетнічна толерантність відтворюється на рівні взаємодії 75 % українців, 12,5 % румунів, 7,3 % молдован та 5,2 % представників інших національностей, що проживають на території Чернівецької області [74]. Характеризуючи румунську етнічну меншину в структурі адміністративного поділу Чернівецької області, зазначимо, що частка румунів як найбільшої етнічної меншини в області в адміністративному регіональному центрі (м. Чернівці) є незначною та становить 3,26 % від загальної кількості мешканців міста [20]. Румунська меншина сконцентрована у чотирьох районах області. По-перше, у Герцаївському районі частка румунів та тих, хто визнає румунську мову рідною, становить 92,22 %, при чому в адміністративному центрі району – м. Герца чисельно румунів менше, ніж загалом у районі – 68,98 % [75]. Принагідно зазначимо, що Герцаївський район був утворений у складі Чернівецької області 1 жовтня 1940 р., у 1962 р. – ліквідований, а його територія увійшла до складу Глибоцького району [21]. У грудні 1991 р. Герцаївський район було відновлено в складі Чернівецької області відповідною постановою Верховної Ради України [22]. Специфікою району є те, що він єдиний на території Чернівецької області, який не межує з сільськими адміністративними одиницями, що мають інший етнічний склад (на заході район межує з Глибоцьким районом; на півночі і північному сході вздовж р. Прут з Новоселицьким районом та м. Чернівці; на півдні – з Румунією). По-друге, у Глибоцькому районі частка румун становить 40,10 %, однак у шести сільських радах етнічні румуни становлять понад 90 % населення (Багринівська, Волоківська, Йорданештська, Карапчівська, Купська, Синьовецька) [20; 75]. Специфікою позначений

етнічний склад у межах Опришенської сільради, в якій проживає 8,63 % румунів, проте в с. Опришени – 94,93 %, а в с. Слобідка – 6,26 %. По-третє, у Новоселицькому районі проживає 9,3 % румунів, переважно в Боянівській (60,97 %) та Магальській (40,57 %) сільрадах; 54,70 % мешканців Новоселицького району позиціонують себе як молдовани та рідною мовою визнають молдовську [20; 76]. Зауважимо, що специфікою Новоселицького району є поєднання моноетнічних українських та моноетнічних молдовських сіл. По-четверте, у Сторожинецькому районі проживає 35,40 % румунів, які сконцентровані у смт Красноільська та 6 сільрадах (Верхньопетрівецька, Їжівська, Чудейська, Нижньопетрівецька, Ропчанська, Черешська), в яких кількісно румунська етнічна група становить від 71,25 % до 97,59 % [75].

Концентрація румунської національної меншини в Герцаївському районі, населення якого не комунікує на рівні сільських громад з українськими за етнічним складом громадами, відображає потенційні ризики концепту „міжетнічна толерантність”, оскільки, по-перше, така ситуація „консервує” етнічну структуру населення району та орієнтує на розвиток усього комплексу соціально-економічних (насамперед, торговельні контакти), побутових (шлюби), культурних зв’язків (фестивалі, навчання, інформаційний простір) з громадами сусідньої Румунії; по-друге, сприяє етнізації місцевого бізнесу, який подекуди набуває напівлегальних форм. Так, спроби перешкодити ввезенню автомобілів з іноземними номерами реєстрації особами, які мають громадянство України та Румунії (автомобіль завозиться нерезидентом – за румунським паспортом, а його використання здійснюється тією самою особою, але вже у статусі резидента – за паспортом громадянина України), спровокували формування у румунської спільноти оцінок регіонального політичного режиму як антирумунського. Найбільш повно позиція румунської громади сконцентрована у позиції очільника ГО „Патріотична громада Буковини” І. Жижицяна, який на своїй сторінці у соціальній мережі написав: „Щурі тікають із тонучого корабля. Патріотично налаштовані правоохоронці повідомили, що голова облради Іван Мунтян, який вчора засудив нашу сьогоднішню акцію, поїхав у „термінове відрядження”. Перший заступник губернатора

Володимир Куліш намагався „злягти на лікарняний”, вожді кулявлобів не відпустили. Тому довелося НАПИСАТИ ЗАЯВУ НА ЗВІЛЬНЕННЯ (враховуючи хворе серце – мудрий вчинок). Володимире Івановичу, румуни Буковини кажуть, що у даній ситуації цей “копняк під зад – це крок вперед”. Губернатор біткається, ще не готовий капіталювати – дождем!!! Начальник митниці Микола Салагор підготував на нашу акцію провокації. ... У зв’язку із вищенаведеним, враховуючи, що із губернатором ми і так не збирались зустрічатись, пропоную учасникам акції із сільських районів прямувати прямо до КПП „Порубне”, а тим, хто проживає у м. Чернівцях, – зібратися на Театральній площі і колоною автомобілів вирушити до митного пункту. Для правоохоронців додатково інформую – члени ГО „Патріотичної Громади Буковини” не збираються перекривати міжнародну трасу, у ГО „Автомайдану” можуть раптово зламатись одразу усі автомобілі!!! Шановні кулявлоби, на КПП „Порубне” попереду нас – буде ваша відставка, позаду – Румунія. Вибір за вами...” [77]. Тож регіональний політичний режим вимушений був реагувати на таке „не толерантне” ставлення до румунської громади краю, обираючи між status quo в питанні завезення автомобілів та знищенням символічного ресурсу регіонального політичного режиму, відображеного у концепті „міжетнічної толерантності”. Вибір був зроблений на користь збереження в структурі символічних ресурсів режиму концепту „міжетнічна толерантність”.

Підтримка міжетнічної толерантності як символічного ресурсу чернівецького локального політичного режиму здійснюється на інституціональному рівні. Зокрема, у структурі управління культури Чернівецької обласної державної адміністрації функціонує відділ з питань охорони культурної спадщини, національностей та релігії з однією посадою головного спеціаліста в справах національностей (для прикладу, відділ планування, фінансово-господарського забезпечення, бухгалтерського обліку цього самого управління передбачає 4 штатні одиниці) [78].

Сьогодні одним з найбільш динамічно утворюваних та вживаних символів чернівецького регіонального політичного режиму є символи євроінтеграційного шереху, які поширюються в регіональній політичній свідомості за допомогою низки ідеологем.

По-перше, в офіційному медійному дискурсі наголошується, що регіон не тільки історично й географічно є європейським, він ментально – європейський, адже „протягом 143-х років австрійської доби розвиток Чернівців і Буковини ... здійснювався ... з використанням кращого в Європі досвіду розбудови та облаштування багатонаціональної імперії Габсбургів. Цей підхід до створення на Буковині міні-моделі Європи був сто років тому талановито втілений на фронтоні Чернівецької філії австрійського Ерсте Банку – алегоричні фігури римських богів уособлювали поліетнічні території імперії. Зауважу, що Буковині вже тоді було відведено одну з центральних, ключових позицій” [79]; „Ми відчуваємо себе частиною Європи не лише географічно, а й ментально”, засвідчуємо „спільність європейських цінностей” [80]; „Чернівецька область – екологічно чиста область, Європа в мініатюрі” [81]. По-друге, вказується, що саме Чернівецька область як регіон України „відновлює історичну роль Буковини (і Південної, і Північної) як регіонального інтегратора ідей та реальних механізмів продуктивної транскордонної співпраці на користь наших громад” [79]. У промовах офіційних осіб наголошується, що Буковина є надзвичайно важливим регіоном промислового, транскордонного і туристичного потенціалу, що „має свою школу із транскордонного співробітництва, тому заслуговує на те, щоб її проблеми були почутими” [82]. По-третє, обґрунтовується, що Чернівецька область – це регіон з особливим статусом, що актуалізується та посилюється євроінтеграційними процесами. Геополітичне значення Чернівецької області для України визначається тим, що Чернівці і Буковина завжди були місцем діалогу між українським та європейськими народами, „тут творилася європейська політика, творилася нова Європа”, Буковині „час повернути колишній статус. У цьому я бачу історичну місію нашого краю” [83]. Саме така інтерпретація змісту історичної місії краю дозволяла офіційно заявляти, що Буковина „сьогодні має всі підстави знову стати своєрідним взірцем розбудови регіональної складової європейської інтеграції” [79]. По-четверте, Чернівецький регіон на рівні офіційного дискурсу позиціонується як „більш проєвропейський”, ніж інші регіони України, адже „нині тільки Буковина за рівнем свідомості, толерантності здатна очолити європейську ходу регіонів України

до Європи, демонструючи приклад міжконфесійної злагоди та міжнаціонального спокою і терпимості” [83].

Отже, аналіз офіційного дискурсу засвідчує, що символи євроінтеграційного шерегу зорієнтовані на внутрішні особливості регіону з одночасним стимулюванням обговорення „*Хто ми в Європі?*”. Офіційний дискурс чернівецької регіональної влади достатньо чітко визначає найважливіші для регіонального політичного режиму маркери, які активно використовуються і відтворюються масовою свідомістю. Отже, *Ми* (Чернівецька область) в Європі – це *раціоналісти* („Буковина намагається використати всі переваги, які надає сьогодні транскордонне співробітництво” [84]); *об’єкт для інвестицій* („Чернівецька область планує залучити кошти Єврокомісії для розвитку прикордонної інфраструктури” [84]); *потерпаємо від ...* („українські експортери мають не вигідні умови експорту на зовнішні ринки, особливо у країни ЄС”, але „крайова влада знає проблеми експортерів, пропонує звертатися до нас. Ми вживатимемо усіх заходів для оптимізації вашої роботи” [85]); *зорієнтовані на співпрацю з країнами-сусідами, членами ЄС* („Наші спільні (між Україною та Румунією – *Н.Р.*) першочергові завдання – це використання потенціалу співпраці в економічній площині, соціальній та освітньо-культурній” [79]).

Для позиціонування „*Ми в Європі*”, в офіційному регіональному медійному дискурсі використовується багатофакторна модель, для якої характерними є актуалізація подієвих маркерів, пов’язаних з процесами реалізації великих регіональних проєктів, та акцентування на стратегічному і геополітичному статусах чернівецького регіону. Слід вказати на те, що в офіційному регіональному євроінтеграційному дискурсі у Чернівецькій області образ Європейського Союзу конкретизується насамперед через можливості економічного характеру: „відкриваються нові можливості для залучення коштів на розвиток найрізноманітніших галузей” [84], тоді як усі інші характеристики ЄС як нового типу соціальності для України взагалі не згадуються.

Отже, символічні ресурси активно використовуються чернівецьким регіональним політичним режимом з метою його ідентифікації у внутрішньополітичному та зовнішньополітичному просторі. Тією чи іншою мірою усі три проаналізовані символічні

ресурси: Буковина як історична назва регіону, концепт „міжетнічна толерантність” та європейськість – виконували функції консолідації регіональної спільноти та легітимації режиму.

Саме комплекс ресурсів, доступних політичному режиму для утвердження, ствердження та відтворення, визначає його (1) інституціональний дизайн; (2) характер вертикальних зв’язків, відображених у взаємодії з національним центром влади; (3) систему горизонтальних відносин та зв’язків, що відображає взаємодію регіонального режиму з соціальним полем регіону; (4) характер застосування технології авторитарної та змагальної мобілізації для досягнення поставлених цілей. Проаналізуємо кожен з окреслених індикаторів вимірювання регіонального політичного режиму у Чернівецькій області з огляду на проаналізований вище комплекс ресурсів.

Інституціональний дизайн регіонального політичного режиму – набір політичних інститутів, які визначають його нормативний та функціональний каркаси – означається в контексті низки параметрів, які пов’язані з політичними процесами загальнодержавного рівня. На нашу думку, такими параметрами є, по-перше, президентський дискурс, який концептуалізує та інтерпретаційно наповнює категорію „регіон”. Президентський дискурс періоду незалежності України позиціонував регіони України як фактор політичних та економічних ризиків, актуалізуючи потребу вироблення регіональної політики, проте не наголошуючи на необхідності їх формалізації. Для регіонів така ситуація означала політичну невизначеність у сфері компетенцій та повноважень, тож кожен регіон України, спираючись на увесь доступний комплекс ресурсів влади, вимушений був формалізувати офіційний та неформальний рівні взаємодії у вигляді регіонального політичного режиму [*детальніше див.: 7*].

Другим параметром інституціонального дизайну, пов’язаного з політичними процесами загальнодержавного рівня, є виборче законодавство, за допомогою якого відбувається формування та легітимація сукупності суб’єктів регіонального політичного режиму. Оцінюючи виборче законодавство як механізм формування та легітимації сукупності суб’єктів регіонального політичного режиму, слід наголосити на тому, що упродовж 1994–

2017 рр. в Україні було апробовано декілька типів виборчих систем. Так, вибори 1994, 1998 і 2002 рр. відбувалися за мажоритарною системою, місцеві вибори 2006 р. – за пропорційною, 2010 р. – за змішаною, а вибори 2014 р. відбувалися на засадах поєднання базових принципів пропорційної та мажоритарної виборчих систем. На місцевих виборах 1994, 1998 та 2002 рр. основна конкуренція відбувалася між кандидатами, які не посилалися на партійну належність як маркер електоральної ідентифікації з виборцем, що призвело до недостатнього структування політичного простору регіонів та підвищення потенціалу неформальних мереж у структурі регіональних політичних відносин. Домінування, починаючи з 2006 р., принципів пропорційного представництва сприяло політизації органів місцевого самоврядування та прискорило формування регіональних політичних режимів, у яких інститути місцевого самоврядування набули ознак політичного суб'єкта. Проте місцеві вибори, насамперед до обласних та районних рад, не пов'язувалися політичним центром з можливістю формування сукупності політичних акторів регіонального рівня, що пояснюється, насамперед, закладеним на рівні президентського дискурсу розумінням регіону як залежної від центру території, яка є адміністративним регіоном, але не політичним. З іншого боку, саме місцеві вибори, починаючи з 2006 р., прискорили процес формування регіональних політичних режимів, риси яких чітко фіксуються на рівні регіонального політичного процесу, тоді як на рівні відносин центр – регіони не унаочнюються, продовжуючи транслювати „підкорений” стан.

Третім параметром інституціонального дизайну, пов'язаного з політичними процесами загальнодержавного рівня, є особливості вироблення принципів регіональної політики. Наголосимо, що у своїй роботі профільний комітет Верховної Ради України під регіональною політикою має на увазі політику центру щодо регіонів України, залишаючи осторонь регіональну політику як процес, що набуває певного інституціонального оформлення у вигляді регіонального політичного режиму. Свідченням цього є визначення регіональної політики у Законі України „Про засади державної регіональної політики”, де державна регіональна політика визначається як „система цілей, заходів, засобів та

узгоджених дій центральних і місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб для забезпечення високого рівня якості життя людей на всій території України з урахуванням природних, історичних, екологічних, економічних, географічних, демографічних та інших особливостей регіонів, їх етнічної і культурної самобутності” [86].

І останнім визначеним параметром інституціонального дизайну, пов’язаного з політичними процесами загальнодержавного рівня, є реалізація регіональної політики, що відображається в урядовій політиці, зокрема, діяльності Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України, яке є „головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну регіональну політику...” [87], та Державного фонду регіонального розвитку (ДФРР) у складі загального фонду державного бюджету, що дозволяє започаткувати в Україні фінансування проєктів регіонального розвитку на конкурсній основі та відповідно до регіональних стратегій розвитку і планів заходів з їх реалізації. У Чернівецькій області було реалізовано та реалізується 128 проєктів за кошти ДФРР, що дозволяє Чернівецькій ОДА демонструвати свою ефективність [88].

Змодельований на державному рівні інституціональний дизайн регіонального політичного режиму відображається, насамперед, в особливостях функціонування інституту голови обласної державної адміністрації (ОДА). Саме він в умовах функціонуючої системи розподілу владних повноважень в Україні є тим інститутом, навколо якого відбувається процес формування регіонального політичного режиму. Це пов’язано з колом повноважень голови ОДА, який очолює обласну державну адміністрацію, здійснює керівництво її діяльністю, несе відповідальність за виконання покладених на неї завдань і за здійснення обласною державною адміністрацією її повноважень відповідно до Конституції України, Закону України „Про місцеві державні адміністрації”, інших законів України. Саме голова ОДА представляє Чернівецьку обласну державну адміністрацію у відносинах з іншими державними органами та органами місцевого самоврядування, політичними партіями, громадськими і релігійними організаціями, підприємствами, установами та організаціями,

громадянами та іншими особами як в Україні, так і за її межами, регулярно інформує населення про стан виконання повноважень, покладених на обласну державну адміністрацію. Голова Чернівецької ОДА визначає структуру обласної державної адміністрації, затверджує штатні розписи апарату та структурних підрозділів обласної державної адміністрації, затверджує положення про апарат обласної державної адміністрації та положення про її структурні підрозділи, спрямовує і координує діяльність першого заступника, заступника голови, заступника голови – керівника апарату обласної державної адміністрації, керівників структурних підрозділів обласної державної адміністрації, спрямовує діяльність голів районних державних адміністрацій та здійснює контроль за їх діяльністю.

На користь твердження, що саме інститут голови ОДА є основним у структурі регіонального політичного режиму, є те, що саме голова виступає розпорядником коштів обласної державної адміністрації в межах затверджених бюджетів та має право розпорядження рахунками та право підпису платіжних, розрахункових, інших фінансових і банківських документів. Голова ОДА у межах своїх повноважень координує діяльність Головного управління Державної казначейської служби України, Державної фінансової інспекції, Головного управління Міністерства внутрішніх справ України, Управління Служби безпеки України, підрозділів Збройних сил України, Головного управління Міндоходів, прокуратури на території Чернівецької області. Отже, голова ОДА контролює увесь комплекс ресурсів влади, сконцентрованих на території Чернівецької області.

Динаміка призначення голів Чернівецької ОДА повністю корелює з електоральними процесами та результатами президентських виборів національного рівня: І. Гнатишин (1995 – 1996); Г. Філіпчук (1996 – 1998); Т. Бауер (1998 – 2003); М. Романів (2003 – 2005); М. Ткач (2005 – 2006); В. Куліш (2006 – 2010); М. Папієв (2010 – 2014); Р. Ванзуряк (2014 – 2015); О. Фишук (2015 – до сьогодні). Оцінюючи голів Чернівецької ОДА з позицій виконання ним функцій центрального інституту регіонального політичного режиму, зазначимо, що (1) за винятком М. Романіва, В. Куліша та М. Папієва, усі інші голови Чернівецької ОДА є уродженцями Чернівецької області, що забезпечило їх інтеграцію у систему формальних та неформальних

мереж регіонального простору; (2) окрім Р. Ванзуряка та М. Ткача, процес інкорпорації до політичної еліти був розпочатий головами Чернівецької ОДА у радянський період, що до певної міри сприяло трансляції звичних моделей управління та ухвалення політичних рішень, зорієнтованих на використання неформальних домовленостей та механізмів комунікації між зацікавленими суб'єктами; (3) за винятком М. Ткача, для усіх голів Чернівецької ОДА характерною є міжпартійна міграція, вектор якої залежав від політичних процесів загальнодержавного рівня; (4) будучи політичним продуктом президентського регіонального дискурсу, у якому регіони є територіями, підпорядкованими центру, голови Чернівецької ОДА вимушені діяти у системі центр – регіони, побудованої за принципом патрон-клієнтальних відносин, функціонально виступаючи для центру як „клієнти”, а для регіону як „патрони”. До того ж, не маючи потужних соціально-економічних ресурсів, чернівецький регіональний політичний режим повністю залежний від характеру та каналів взаємодії в системі патрон-клієнтальних зв'язків.

Важливим аспектом функціонування призначених голів Чернівецької ОДА у період 1995–2017 рр. є те, що двічі у шести випадках їх призначав Президент України, який у Чернівецькій області набирив меншу кількість голосів, ніж інший кандидат [89–94] (Див. Таблицю 3).

Таблиця 3

Результати виборів Президента України у Чернівецькій області, 1991–2017*

№	Рік виборів	ПІБ	% „ЗА” в області	% „ЗА” в Україні	Ким висунений
1.	1991	Кравчук Л.	43,6	61,59	Збори виборців
		Чорновол В.	42,7	23,27	Збори виборців
2.	1994	Кучма Л.	35,3	52,14	Збори виборців
		Кравчук Л.	61,8	45,0	Збори виборців
3.	1999	Кучма Л. Д.	73,25	56,25	Збори виборців м. Києва
		Симоненко П.	26,4	37,80	Комуністична партія України
4.	2004	Ющенко В.	79,75	51,99	Самовисування
		Янукович В.	16,46	44,20	ПАРТІЯ РЕГІОНІВ

Продовження таблиці 3

5.	2010	Янукович В.	29,42	48,95	ПАРТІЯ РЕГІОНІВ
		Тимошенко Ю.	66,47	45,47	Політична партія Всеукраїнське об'єднання „Батьківщина”
6.	2014	Порошенко П. О.	56,72	54,70	Самовисування
		Тимошенко Ю.В.	18,84	12,81	Політична партія Всеукраїнське об'єднання „Батьківщина”

* *Складено на основі:* Складено за: Офіційні результати виборів Президента України 1 грудня 1991 р. // Урядовий кур'єр. – 1991. – 14 грудня. – № 38–39. – С. 1; Офіційні результати виборів Президента України 26 червня 1994 року // Урядовий кур'єр. – 1994. – 30 червня. – С. 1; Вибори президента 99. Підсумки голосування [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vp1999/WEBPROC0>; Вибори Президента України 2004. Результати голосування [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vp2004/WP0011>; Вибори Президента України 2010. Результати голосування [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vp2010/WP0011>; Вибори Президента України 2014. Результати голосування [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vp2014/wp001>

Дані, наведені у Таблиці 3, засвідчують, що на виборах Президента України 1994 р. та 2010 р. виборці Чернівецької області віддали перевагу іншим, ніж переможці, кандидатам. Зокрема, у 1994 р. за Л. Кравчука проголосували 61,8 % виборців (загалом в Україні – 45,0 %), тоді як за переможця Л. Кучму – 35,3 % виборців (загалом в Україні – 52,14 %); у 2010 р. За переможця В. Януковича проголосували у Чернівецькій області 29,42 % виборців (загалом в Україні – 48,95 %), за Ю Тимошенко – 66,47 % (загалом в Україні – 45,47 %). Однак після перемоги на президентських виборах Л. Кучми питання відповідності голови ОДА інтересам регіону та його електорального вибору не стояло так гостро, оскільки Президент призначив на цю посаду І. Гнатишина, який, з одного боку, виконував обов'язки представника Президента у області з 1992 р., з іншого – мав близьке і зрозуміле для Л. Кучми минуле, пов'язане з активним членством у КПУ (з 1990 – член бюро Чернівецького обкому КПУ) та був добре

інтегрованим у систему управління, сформовану у регіоні (працював заступником голови обласної планової комісії, першим заступником облвиконкому, начальником головного планово-економічного управління Чернівецького облвиконкому, одночасно обирався головою Чернівецької обласної ради та обласного виконкому). Проблема невідповідності ідеалів Президента України, виразником яких на території області став голова ЧОДА М. Папієв (2010 – 2014)*, електоральному вибору населення Чернівецької області загострилася після президентських виборів 2010 р. Упродовж виконання повноважень Чернівецької ОДА М. Папієв насамперед асоціювався з прагненнями більш активної інкорпорації у структуру регіонального бізнесу за допомогою дружини Л. Папієвої та пасинка А. Скменюка. Згідно з матеріалами журналістських розслідувань, у с. Драчинці родина Папієвих має котельню (197 м²), пташники (7 тисяч м²), майстерні (808 м²), склади (400 м²), водоцех (551 м²), зерносклади (800 м²), автогаражі (690 м²), зернові споруди (1400 м²), свердловину мінеральної води, їдальню, АЗС. Також вона має корпоративні права у науково-виробничому приватному підприємстві „Полімермаш” вартістю 1,5 мільйона (100 %), товаристві з обмеженою відповідальністю „Драчинецьке-1” вартістю 7 мільйонів (99,98 %), товаристві з обмеженою відповідальністю „Драчинецьке” (74 %), 51% у товаристві з обмеженою відповідальністю „Редакція газети „Свобода слова”, 51 % у приватному підприємстві „Редакція газети „Свобода слова – мінус”, 19,86 % у товаристві з обмеженою відповідальністю „Керамік”, 80% у товаристві з обмеженою відповідальністю виробничо-комерційний центр „Альянс”, 100% у виробничому об’єднанні „Альянс” [95].

Зазначимо, що жоден інший голова Чернівецької ОДА (маємо на увазі саме голову ОДА, а не інститут голови ОДА), насамперед

---

* 1997–2000 рр. – заступник голови Чернівецької обласної державної адміністрації; 2000–2002 рр. – секретар Чернівецького обласного комітету Соціал-демократичної партії України (об’єднаної); 2002–2003 рр. – народний депутат України за партійним списком СДПУ(о); 2002–2005 рр. та 2006–2007 рр. – міністр праці та соціальної політики України; 2007–2010 рр. – народний депутат України за партійним списком ПАРТІЇ РЕГІОНІВ.

через брак ресурсної бази, по-перше, не зміг асоціюватися з основним актором регіонального політичного режиму, по-друге, не був зорієнтований на формування простору публічної політики в Чернівецькій області, для якої характерним є: поліцентризм влади; послаблення традиційних бар'єрів між публічною та приватною (маємо на увазі і приватний бізнес) сферами регіонального простору; переговорна процедура ухвалення рішень та узгоджених дій; інтеграція акторів навколо фінансових, експертних, політичних ресурсів регіону, які підтримують ідентичність не тільки за допомогою символічного ряду. На користь такого висновку свідчить і той факт, що Чернівецька область за рейтингом відкритості для малого та середнього бізнесу*, складеного на основі даних ProZoggo, перебуває на останніх позиціях: якщо у Дніпропетровській ОДА за 2016 р. було здійснено 16944 закупівлі за процедурою конкуренції пропозицій, то у Чернівецькій ОДА – 124, причому тільки 12,05 % торгів є конкурентними, а більшість переможців торгів визначається у ручному режимі [96]. Реагуючи на таку інформацію, голова Чернівецької ОДА О. Фишук зазначив, що „це, мабуть, якась диверсія. Навпаки, Чернівецька область приваблива для бізнесу. Влада всіх рівнів допомагає підприємцям і готова й надалі допомагати. Ми спільно вирішуємо всі проблеми” [97]. На нашу думку, голова ОДА, з позицій сукупності його характеристик, не може позиціонуватися як критерій визначення етапів формування та динаміки регіонального політичного режиму у Чернівецькій області, хоча його виникнення чітко корелюється зі створенням посади представника Президента в Чернівецькій області, навколо якої утворився інститут голови ОДА.

Потенційним джерелом формування акторів регіонального політичного режиму у Чернівецькій області можна вважати народних депутатів України, які обиралися в одномандатному чи багатомандатному виборчих округах (Див. Таблиця 4 та Таблиця 5).

---

* Рейтинг складався як співвідношення середньої ціни одного тендера у конкурентних торгах та кількості конкурентних торгів за 2016 рік.

Таблиця 4

**Результати виборів до Верховної Ради України
в одномандатних виборчих округах Чернівецької області,
1994–2014 рр.***

№	ШБ (виборчий округ)	Процедура висування	% голосів, поданих „ЗА”	Посада	Членство в партії
Вибори до Верховної Ради України 1994 р.					
1.	Буздуган Ю. (Новоселицький, № 438)	Висунутий виборцями	52,4	Начальник підвідділу міжнародної торгівлі та іноземних інвестицій Антимонопольного комітету України	СДПУ
2.	Довганич Г. (Кельменецький, № 436)	Висунутий виборцями	51,8	Голова селянської спілки „Бузовицька” Кельменецького району Чернівецької області	Безпартійний
3.	Іщенко О. (Першотравневий, № 432)	Висунутий виборцями	55,8	Голова правління транснаціональної корпорації „Російсько-українське нафтове товариство”	Безпартійний
4.	Кияк Т. (Ленінський, № 431)	Демократична партія України	62,7	Завідувач кафедри Чернівецького державного університету	Демократична партія України
5.	Луपाков Е. (Вижицький, № 433)	Висунутий виборцями	51,9	Заступник начальника тилу ВМС України	Безпартійний
6.	Манчуленко Г. (Заставнівський, № 434)	Народний Рух України	52,3	Завідувач відділу Чернівецької обласної державної адміністрації	Народний Рух України
7.	Попеску І. (Глибоцький, № 434)	Висунутий виборцями	55,3	Асистент кафедри російської мови Чернівецького державного університету імені Ю. Федьковича	Безпартійний
8.	Філіпчук Г. (Кіцманський, № 437)	Висунутий виборцями	56,2	Начальник управління освіти Чернівецької обласної державної адміністрації	Безпартійний

Продовження таблиці 4

Вибори до Верховної Ради України 1998 р.					
9.	Король В. (№ 202)	Само- висування	24,08	Перший заступник голови Державної податкової адміністрації України	Безпартійний
10.	Філіпчук Г. (№ 203)	Народний Рух України	40,68	Народний депутат України	Народний Рух України
11.	Попеску І. (№ 204)	Само- висування	27,11	Народний депутат України	ПАРТІЯ РЕГІОНІВ
12.	Корчин- ський І. (№ 205)	Само- висування	18,45	Голова Хотинської районної державної адміністрації Чернівецької області	Безпартійний
Вибори до Верховної Ради України 2002 р.					
13.	Король В.	Виборчий блок політичних партій „Блок Віктора Ющенка „Наша Україна”	26,35	Народний депутат України	Безпартійний
14.	Манчуленко Г.	Виборчий блок полі- тичних пар- тій „Блок Віктора Ющенка „Наша Україна”	24,61	Народний депутат України	Українська Народна партія
15.	Бауер М.	Само- висування	37,89	Начальник управління освіти і науки Чернівецької обласної державної адміністрації	Безпартійний
16.	Каденюк Л.	Само- висування	35,33	Помічник Президента України	Безпартійний
Вибори до Верховної Ради України 2012 р.					
17.	Федорук М. (№ 201)	Політична партія Всеукраїнське об'єднання „Батьківщина”	52,04	Тимчасово не працює	Безпартійний

Продовження таблиці 4

18.	Фішук О. (№ 202)	Політична партія Всеукраїнське об'єднання „Батьківщина”	40,31	Заступник голови Чернівецького обласного осередку Громадської організації „ФРОНТ ЗМІН”	Безпартійний
19.	Федоряк Г. (№ 203)	ПАРТІЯ РЕГІОНІВ	51,73	Голова правління ПАТ „Чернівцігаз”	ПАРТІЯ РЕГІОНІВ
20.	Семенюк А. (№ 204)	ПАРТІЯ РЕГІОНІВ	57,5	Директор НВП „Полімермаш”	ПАРТІЯ РЕГІОНІВ
Вибори до Верховної Ради України 2014 р.					
21.	Федорук М. (№ 201)	Політична партія „НАРОДНИЙ ФРОНТ”	34,86	Народний депутат України	Політична партія „НАРОДНИЙ ФРОНТ”
22.	Рибак І. (№ 202)	ПАРТІЯ „БЛОК ПЕТРА ПОРОШЕНКА”	21,28	Перший заступник голови Чернівецької ОДА	Безпартійний
23.	Тіміш Г. (№ 203)	ПАРТІЯ „БЛОК ПЕТРА ПОРОШЕНКА”	28,74	Заступник голови Глибоцької РДА	Безпартійний
24.	Бурбак М. (№ 204)	Політична партія „НАРОДНИЙ ФРОНТ”	24,22	Міністр інфраструктури України	Політична партія „НАРОДНИЙ ФРОНТ”

* Складено на основі: Народні депутати України 2-го скликання (1994 – 1998) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/radan_gs09/d_index_arh?skl=2; 29.03.1998. Чергові вибори. Чернівецька область [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vd2002/webproc0v?kodvib=1&rejim=0>; Основні відомості. Результати голосування. 29.03.1998. Чергові вибори. Король Віктор Миколайович [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vd2002/webproc0v?kodvib=1&rejim=0>; Основні відомості. Результати голосування. 29.03.1998. Чергові вибори. Філіпчук Георгій Георгійович [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vd2002/webproc0v?kodvib=1&rejim=0>; Основні відомості. Результати голосування. 29.03.1998. Чергові вибори. Попеску Іван Васильович [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vd2002/webproc0v?kodvib=1&rejim=0>; Основні відомості. Результати голосування. 29.03.1998.

Чергові вибори. Корчинський Анатолій Іванович [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vd2002/webproc0v?kodvib=1&rejim=0>; Результати голосування по регіону в одномандатних виборчих округах 31.03.2002. Чергові вибори. Чернівецька область. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vd2002/WEBPROC0V>; Основні відомості. 31.03.2002. Чергові вибори. Результати голосування. Король Віктор Миколайович [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vd2002/-WEBPROC0V>; Основні відомості. 31.03.2002. Чергові вибори. Результати голосування. Манчуленко Георгій Манолійович [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vd2002/WEBPROC0V>; Основні відомості. 31.03.2002. Чергові вибори. Результати голосування. Бауер Михайло Йозефович [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vd2002/-WEBPROC0V>; Основні відомості. 31.03.2002. Чергові вибори. Результати голосування. Каденюк Леонід Костянтинівич [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vd2002/WEBPROC0V>; Вибори народних депутатів 2012. Відомості про підрахунок голосів виборців в одномандатному виборчому окрузі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2012/WP040?PT001F01=900&pf7331=201>; Позачергові вибори народних депутатів України 2014. Відомості про підрахунок голосів виборців в межах одномандатних виборчих округів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2014/wp039?PT001F01=910>

Дані, наведені у Таблиці 4, засвідчують, що, по-перше, з 24 обраних в одномандатному виборчому окрузі народних депутатів України у Чернівецькій області тільки 9 були членами політичних партій (Соціал-демократична партія України, Народний Рух України, Демократична партія України, Українська народна партія, ПАРТІЯ РЕГІОНІВ, Політична партія „НАРОДНИЙ ФРОНТ”), але 13 висувалися кандидатами саме політичними партіями [98–110]. На виборах 2012 та 2014 р. в одномандатних виборчих округах Чернівецької області перемогли висуванці чотирьох політичних партій: у 2012 р. – по два кандидати від Політичної партії Всеукраїнське об’єднання „Батьківщина” (обидва безпартійні) та ПАРТІЇ РЕГІОНІВ (обидва члени цієї партії); у 2014 р. – по два кандидати від ПАРТІЇ „БЛОК ПЕТРА ПОРОШЕНКА” (обидва безпартійні) та Політичної партії „НАРОДНИЙ ФРОНТ” (обидва члени цієї партії). По-друге, четверо народних депутатів обиралися до Верховної Ради України декілька разів в одномандатних виборчих округах: Г. Манчуленко (1994 р., 2002 р.), І. Попеску (1994, 1998 р.), В. Король (1998 р., 2002 р.) та М. Федорук (2012 р., 2014 р.). Г. Манчуленко та І. Попеску обиралися у багатомандатному виборчому окрузі, відповідно, перший – у 1998 р. та другий – у 2006 р. і 2007 р. По-

третє, з 24 депутатів, обраних у одномандатних виборчих округах у Чернівецькій області, 11 були представниками системи державного управління України національного та регіонального рівнів, 5 обиралися в статусі народного депутата, 1 – партійний функціонер, 2 – представники вищих навчальних закладів, 1 – непрацюючий (колишній мер міста Чернівці), 4 – представники бізнес-структур (двоє з них обралися депутатами у 1994 р.).

Таким чином, на рівні депутатів Верховної Ради України, обраних в одномандатних виборчих округах Чернівецької області, до сьогодні не сформувалися такі канали взаємодії між регіональним та національними просторами, які б сприяли трансформації існуючої системи патрон-клієнтальних відносин між ними на більш демократичну модель. До певної міри чіткий асоціативний зв'язок між чернівецьким регіональним політичним режимом та депутатами, обраними в одномандатних виборчих округах, почав встановлюватися з публічним позиціонуванням своїх бізнес-інтересів на території області М. Бурбака (будівельний, ринковий, кримський [111]). З листопада 2016 р. М. Бурбак став власником чернівецького місцевого телеканалу ТВА (оформлений на його однопартійця М. Прозоровського), що спричинило обмеження контенту та фактичне виключення з нього актуальних політичних новин. Телеканал стали називати „Бурбак-нюс”, оскільки вихваляння „НАРОДНОГО ФРОНТУ” присвячено більшість ефірного часу. Інновацією стало те, що з грудня 2016 р. Чернівецька ОДА перерахувала телеканалу ТВА за надання ефірного часу 37 тис. грн бюджетних коштів для можливості голові ОДА здійснювати інформування мешканців регіону [112].

Таблиця 5

Результати виборів до Верховної Ради України в багатомандатних виборчих округах Чернівецької області, 1998–2014*

		% „ЗА” в області	% „ЗА” в Україні	Депутати від Чернівецької області
Вибори до Верховної Ради України 1998 р.				
1.	Комуністична партія України	20,18	24,65	Кирил В.
2.	Народний Рух України	15,29	9,40	Манчуленко Г.
3.	Соціал-демократична партія (об'єднана)	9,04		Не представлені

Продовження таблиці 5

4.	Виборчий блок Соціалістичної партії України та Селянської партії України „За правду, за народ, за Україну!”	6,64	8,55	Не представлені
5.	Народно-демократична партія	9,99	5,01	Не представлені
6.	ПАРТІЯ РЕГІОНІВ	4,57	0,90	Не представлені
7.	Партія Зелених України	3,40	5,43	Гуцол М.
8.	Всеукраїнське об'єднання „Громада”	1,41	4,67	Не представлені
9.	Прогресивна соціалістична партія України	1,59	4,04	Не представлені
Вибори до Верховної Ради України 2002 р.				
1.	Виборчий блок політичних партій „Блок Віктора Ющенка „Наша Україна”	46,27	23,57	Не представлені
2.	Соціал-демократична партія України (об'єднана)	10,10	6,27	Папів М.
3.	Комуністична партія України	8,17	19,98	Жук В.
4.	Виборчий блок політичних партій „Виборчий блок Юлії Тимошенко”	7,25	7,26	Не представлені
5.	Виборчий блок політичних партій "За Єдину Україну!"	5,51	11,77	Не представлені
6.	Соціалістична партія України	0	6,86	Мельник М.
Вибори до Верховної Ради України 2006 р.				
1.	„Блок Юлії Тимошенко”	30,34	22,29	Гасюк П.
2.	Блок „Наша Україна”	27,04	13,95	Не представлені
3.	ПАРТІЯ РЕГІОНІВ	12,72	32,14	Попеску І. Романюк М. Шкіра І.
4.	Соціалістична партія України	4,48	5,69	Не представлені
5.	Комуністична партія України	1,79	3,66	Не представлені
Вибори до Верховної Ради України 2007 р.				
1.	„Блок Юлії Тимошенко”	46,17	30,37	Гасюк П.
2.	Блок „НАША УКРАЇНА – НАРОДНА САМОБОРОНА”	20,32	14,15	Не представлені
3.	ПАРТІЯ РЕГІОНІВ	16,79	34,37	Попеску І. Романюк М.
4.	Комуністична партія України	2,29	5,39	Не представлені
5.	„Блок Литвина”	2,54	3,96	Не представлені
6.	Соціалістична партія України	3,76	2,86	-
Вибори до Верховної Ради України 2012 р.				
1.	Політична партія Всеукраїнське об'єднання „Батьківщина”	39,60	25,54	Бурбак М. Москаль Г.
2.	ПАРТІЯ РЕГІОНІВ	20,77	30,00	Попеску І.

Продовження таблиці 5

3.	Політична партія „УДАР” (Український Демократичний Альянс за Реформи Віталія Кличка)	19,13	13,96	Продан О.
4.	Комуністична партія України	5,46	13,18	Не представлені
5.	Політична партія Всеукраїнське об’єднання „Свобода”	8,71	10,44	Не представлені
Вибори до Верховної Ради України 2014 р.				
1.	Політична партія „НАРОДНИЙ ФРОНТ”	32,39	22,14	Дроздик О.
2.	ПАРТІЯ „БЛОК ПЕТРА ПОРОШЕНКА”	21,20	21,82	Продан О. Онуфрик Б. Севрюков В.
3.	Радикальна Партія Олега Ляшка	8,79	7,44	Не представлені
4.	Політична партія „Об’єднання „САМОПОМІЧ”	8,56	10,97	Не представлені
5.	Політична партія „Всеукраїнське об’єднання „Батьківщина”	7,45	5,68	Не представлені
6.	Політична партія „Опозиційний блок”	2,85	9,43	Папів М.

* Складено на основі: Вибори до Верховної Ради України 1998. Результати голосування: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vd2002/webproc0v?kodvib=1&rejm=0>; Партії, які за підсумками голосування набрали 4% та більше у регіоні. 31.03.2002. Чергові вибори [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vd2002/WEBPROC0V>; Списки депутатів від партій (блоків). Вибори народних депутатів України 26 березня 2006 року. вибори [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2006/w6p001>; Відомості про підрахунок голосів виборців в межах України. Позачергові вибори народних депутатів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: 30 вересня 2007 року. <http://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2007/w6p001>; Списки депутатів від партій (блоків). Позачергові вибори народних депутатів України 30 вересня 2007 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2007/w6p001>; Вибори народних депутатів 2012. Відомості про підрахунок голосів виборців по загальнодержавному багатомандатному виборчому округу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2012/wp300?PT001F01=900>; Позачергові вибори народних депутатів України 2014. Обрані народними депутатами України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2014/wp611?PT001F01=910>; Позачергові вибори народних депутатів України 2014. Відомості про підрахунок голосів виборців по загальнодержавному багатомандатному виборчому округу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2014/wp300?PT001F01=910>.

Дані, наведені у Таблиці 5, засвідчують, що, по-перше, за винятком результатів виборів до Верховної Ради України у

багатомандатному виборчому округу, представники політичної еліти Чернівецької області завжди були представлені у парламенті за списком партії-переможця [113–121]. По-друге, за результатами виборів 2002 р. СПУ не пододала прохідний бар'єр у Чернівецькій області, але за результатами по Україні до Верховної Ради України за списками партії було обрано народного депутата М. Мельника, натомість у 2006 р. у багатомандатному виборчому округу СПУ набрала прохідну кількість голосів у Чернівецькій області, але її результат по Україні не дозволив їй стати парламентською партією. По-третє, за результатами виборів 2006 р. парламентська КПУ не набрала у Чернівецькій області необхідної кількості голосів, подібна ситуація склалася на виборах 2007 р. для КПУ та „Блоку Литвина”, у 2014 р. – для Політичної партії „Опозиційний блок”. По-четверте, з часу запровадження системи багатомандатного виборчого округу кількість депутатів, які обиралися до Верховної Ради України за партійними списками від Чернівецької області, збільшилася з 3 до 5. Проте жодна з політичних сил за увесь період існування виборів за партійними списками не перетворилася на домінуючого актора в структурі регіонального політичного режиму у Чернівецькій області.

Водночас, можна чітко встановити зв'язок між політичними акторами та бізнес-інтересами на території Чернівецької області: (1) агро-сектор, банкінг, експорт/імпорт, митниця („група Фірташа”), (2) найбільші торговельні об'єкти та ринки Чернівців (предмет конфлікту „групи Фірташа” і „групи Яценюка”), (3) комунальні підприємства, земля, будівництво і нерухомість в обласному центрі („група Яценюка”), (4) надра та деревообробна галузь (предмет конфлікту „групи Порошенка” і „групи Яценюка”), (4) контроль над силовими структурами, бюджетом, державними проектами (предмет конфлікту „групи Порошенка” і „групи Яценюка”).

Політичне представництво „групи Яценюка” на регіональному рівні формується призначеною посадою голови Чернівецької ОДА (колишній нардеп О. Фищук від Політичної партія „НАРОДНИЙ ФРОНТ”), обраною посадою чернівецького міського голови (О. Каспрук), народними депутатами від Політичної партія „НАРОДНИЙ ФРОНТ”, обраними у 2014 р. (М. Федорук, М. Бурбак – в одномандатних виборчих округах, О. Дроздик – у багатомандатному округу), у період 2010–2015 рр.

15 депутатами Чернівецької міської ради та 21 депутатом Чернівецької обласної ради (Див. Таблицю 6). Медійна підтримка „групи Яценюка” забезпечується найбільшою в області газетою „Молодий буковинець” та Інтернет-порталом Букінфо і телеканалом ТВА, що належить М. Бурбаку.

Таблиця 6

Порівняльний аналіз представництва політичних партій у Чернівецькій міській раді та Чернівецькій обласній раді за результатами виборів 2010 р. та 2015 р.*

Назва політичної партії	Партійна структура Чернівецької міської ради		Партійна структура Чернівецької обласної ради	
	2010	1015	2010	2015
1. ПАРТІЯ РЕГІОНІВ	16	-	50	-
2. Політична партія „Всеукраїнське об'єднання „Батьківщина”	17	7	17	12
3. Політична партія Всеукраїнське об'єднання „Свобода”	3	5	3	4
4. Політична партія „Наша Україна”	6	-	9	-
5. Політична партія „Третя сила”	1	-	-	-
6. Політична партія „Фронт Змін”	15	-	21	-
7. Республіканська партія України	1	-	-	-
8. Політична партія „Рідне місто”	-	10	1	-
9. Самовисування	1	-	-	-
10. Народна партія	-	-	1	-
11. Соціалістична партія	-	-	1	-
12. Політична партія „Громадянська позиція”	-	-	1	-
13. ПАРТІЯ „БЛОК ПЕТРА ПОРОШЕНКА „СОЛІДАРНІСТЬ”	-	9	-	15
14. Аграрна партія	-	-	-	7
15. Радикальна Партія Олега Ляшка	-	-	-	5
16. Політична партія „Об'єднання „Самопоміч”	-	6	-	5
17. Політична партія „Наш край”	-	-	-	4
18. ПОЛІТИЧНА ПАРТІЯ „ГРОМАДСЬКИЙ РУХ „НАРОДНИЙ КОНТРОЛЬ”	-	5	-	4
19. Політична партія „Опозиційний блок”	-	-	-	4
20. ПОЛІТИЧНА ПАРТІЯ „УКРАЇНСЬКЕ ОБ'ЄДНАННЯ ПАТРІОТІВ – УКРОП”	-	-	-	4

* Складено на основі: Місцеві вибори. Україна, 2010. Результати виборів депутатів ради. Чернівецька міська рада [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vm2010/wp001>; Місцеві вибори. Україна, 2010.

Результати виборів депутатів ради. Чернівецька обласна рада [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vm2010/wp001>; Місцеві вибори. Україна, 2015. Чернівецька міська рада. Обрані депутати у виборчому окрузі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.cvk.gov.ua/pls/vm2015/PVM058?PID112=30&PID102=1848&PF7691=1848&PT001F01=100&rej=0&pt00_t001f01=100; Місцеві вибори. Україна, 2015. Чернівецька обласна рада. Обрані депутати у виборчому окрузі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.cvk.gov.ua/pls/vm2015/PVM058?PID112=12&PID102=-1569&PF7691=1569&PT001F01=100&rej=0&pt00_t001f01=100

Політичне представництво „групи Фірташа”, головного конкурента „групи Яценюка” на регіональному рівні, пов’язане з діяльністю колишнього голови Чернівецької ОДА М. Папієва (з 2014 р. – народного депутата від „Опозиційного блоку”) та виконувачем обов’язки міського голови, секретаря Чернівецької міської ради В. Михайлішина, які спільними зусиллями розкололи опозиційні фракції „Батьківщини”, „Нашої України” і „Фронту Змін” у міській та обласній радах й здобули ситуативну більшість у 2010–2014 рр. та усунули з посади мера Чернівців М. Федорука [3, с. 120–122]. Сьогодні політичне представництво інтересів „групи Фірташа” не має чітких контурів, перебуває на етапі реінновації та потенційно діє через секретаря Чернівецької міської ради В. Продана (чоловіка народного депутата О. Продан від ПАРТІЇ „БЛОК ПЕТРА ПОРОШЕНКА „СОЛІДАРНІСТЬ”) та очолювану ним фракцію Політичної партії „Рідне місто”, яка за результатами виборів 2015 р. має 10 депутатських місць [121–124]. Медіа-супровід представництва бізнес-інтересів „групи Фірташа” здійснюється через телеканал „Чернівецький промінь”, придністровське „Місто” і радіостанцію „Буковинська хвиля”, які прямо пов’язуються з подружжям Проданів.

Політичне представництво „групи Порошенка” на регіональному рівні формується на базі команди колишніх функціонерів „Нашої України”, умовно очолюваної В. Кулішем (голова Чернівецької ОДА у 2006–2010 рр.) та фракціями у Чернівецькій міській (9 місць) та обласній (15) радах (Див. Табл. 6). Не маючи глибокої економічної бази в регіоні, „група Порошенко” може діяти тільки використовуючи інституціоналізований формат центр-периферійних відносин.

Депутати, обрані до Верховної Ради України, досить активно послуговуються практикою встановлення асоціативного зв’язку

між ними та розподілом субвенцій державного бюджету України місцевим бюджетам, намагаючись таким чином конкурувати з бізнес-групами до домінування в структурі акторів регіонального політичного режиму. Наприклад, Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 11 травня 2017 р. було визначено суми субвенцій місцевим бюджетам та бюджетам ОТГ на 2017 р. [125]. Варто наголосити, що така процедура не прописана в Законі про бюджет та Бюджетному кодексі, а Розпорядженням не згаданий механізм виділення та розподілу коштів, проте визначено, на які заходи та об'єкти можуть спрямовуватися субвенції, що провокує наділення механізму розподілу коштів ознаками непрозорості та невизначеності. У 2017 р. Чернівецька область отримала 223 млн 447 тис. грн субвенцій, з яких 60 % коштів субвенції отримали округи народних депутатів від Політичної партії „НАРОДНИЙ ФРОНТ”, 40% – ПАРТІЇ „БЛОК ПЕТРА ПОРОШЕНКА „СОЛІДАРНІСТЬ”. Розподіл коштів субвенції у виборчих округах Чернівецької області має такий вигляд: № 201 (М. Федорук) – 33,5 млн грн (23 %); № 202 (І. Рибак) – 34,7 млн грн (23 %); № 203 (Г. Тіміш) – 24 млн грн (16 %); № 204 (М. Бурбак) – 55,9 млн грн (38 %) [125]. Зважаючи на непрозорий розподіл субвенції, в рамках одного виборчого округу фіксуються суттєві диспропорції у розподілі коштів. Зокрема, У 204-му виборчому окрузі частка субвенції для Хотинського району становила 26,8 млн грн, Сокирянського – 1,4 млн грн; у 202-му виборчому окрузі частка субвенції для Вижницького району становила 12 млн грн, а Сторожинецького – 3,4 млн грн; у 203-му виборчому окрузі частка субвенції для Глибоцького р-ну становила 11,9 млн грн, Новоселицького району – 3,8 млн грн.

Поряд з апробованими інститутами, що утворюють інституціональний дизайн регіонального політичного режиму у Чернівецькій області, варто вести мову принаймні ще про два інститути, функціонування яких пов'язане з процесом ухвалення рішень на тлі недостатньої визначеності їх компетенцій – об'єднаних територіальних громад як продуктів процесу децентралізації влади в Україні та Агенцій регіонального розвитку.

У 2016 р. об'єднаним територіальним громадам було надано 10 висновків на відповідність проектів рішень про об'єднання Конституції та законам України, з них: 7 ОТГ прийняли остаточне

рішення про об'єднання. Відповідно, Центральною виборчою комісією на грудень 2016 р. були призначені перші вибори голів та депутатів сільських, селищних та міських ОТГ в 6 громадах, одній громаді відмовлено у призначенні виборів, оскільки на законодавчому рівні відсутній механізм об'єднання територіальних громад, розташованих на території суміжних районів або району і міста обласного значення. На сьогодні 3 ОТГ перебувають на етапі прийняття остаточного рішення про об'єднання. Відхилених проектів рішень про об'єднання не було.

Фінансовий аналіз виконання показників доходів місцевих бюджетів ОТГ за 2017 р. показує, що бюджетна децентралізація створила надійну фінансову основу для розвитку територій сіл, селищ та міст, які об'єдналися. У процесі об'єднання територіальних громад виникла низка проблемних питань, вирішення яких перебуває у компетенції центральних органів виконавчої влади. По-перше, це питання, які стосуються процедури утворення ОТГ, для вирішення яких необхідно забезпечити супроводження законопроектів та пришвидшити їх розгляд у Верховній Раді України, зокрема: про визначення порядку добровільного приєднання територіальних громад до вже створених ОТГ; питання законодавчого врегулювання послідовності дій у процесі утворення об'єднаних територіальних громад у разі розташування територіальних громад, що об'єдналися, на території суміжних районів або міста обласного значення та району (внесення змін до Закону України „Про об'єднання територіальних громад”); питання щодо передачі повноважень розпорядження землями, що знаходяться за межами населених пунктів, органам місцевого самоврядування ОТГ; необхідність чіткого визначення статусу та кола повноважень старост. По-друге – питання, які є важливими для організації ефективного функціонування ОТГ, зокрема, дублювання повноважень районних державних адміністрацій та виконавчих комітетів ОТГ (особливо, де ОТГ утворилася навколо районного центру); не визначена чітка процедура передачі установ та майна зі спільної комунальної власності у власність ОТГ; відсутність чіткого правового розмежування повноважень у системі органів місцевого самоврядування та виконавчої влади на різних рівнях адміністративно-територіального устрою, зокрема,

на рівні територіальних громад районів, областей; відсутність законодавчого забезпечення організації первинного рівня медичного обслуговування в ОТГ; необхідність встановлення законодавчої підстави для сплати суб'єктами господарювання, які здійснюють підприємницьку діяльність через структурні або відокремлені підрозділи, податку на доходи фізичних осіб не за місцем розташування центральних офісів таких юридичних осіб, а до відповідних місцевих бюджетів за фактичним місцем роботи найманих працівників таких підрозділів.

На перший погляд, перспективи створення та функціонування об'єднаних громад є доволі оптимістичними, однак ознайомлення з їх бюджетом розвитку спонукає до обережного прогнозування перспектив їхньої ефективності в контексті покращення життя членів громади. Наприклад, серед уже створених об'єднаних громад Чернівецької області, принаймні у двох (Великокучурівська та Мамалигівська) бюджет розвитку становить 0,0 грн, а серед проєктованих – подібна ситуація закладена в Великокучурівській та Кострижівській об'єднаних громадах (300 грн у бюджеті розвитку Герцаївської об'єднаної громади та 295 грн – у Заставнівській також не є обнадійливими). Зауважимо, що жодна з наведених існуючих та проєктованих громад не відрховує реверсної дотації [126]. Тобто, об'єднані територіальні громади за відсутності внутрішніх ресурсів для розвитку опиняються у ролі тільки потенційного суб'єкта регіонального політичного режиму.

Щодо агенції регіонального розвитку, що є неприбутковою установою, яка утворюється з метою ефективної реалізації державної регіональної політики, то в Україні процес її утворення розпочався з законодавчого унормування, коли 2001 р. була затверджена Концепція державної регіональної політики України, якою передбачалося формування мережі АРР як „необхідного елемента розбудови інфраструктури регіону” [127]. Розгортаючи ідею доцільності АРР як інституціоналізованого посередника процесу узгодження інтересів держави, бізнесу та громадськості на регіональному рівні, Українська держава ініціювала створення Асоціації агенцій регіонального розвитку України, яка у рік створення об'єднала 17 агенцій регіонального розвитку з усіх регіонів України, що позиціонували себе в статусі АРР, через три

роки – 43 [128]. Наприклад, у 2005 р. у довіднику АРР було вказано про функціонування на території Чернівецької області двох громадських організацій, що позиціонували себе як АРР: Буковинський центр реконструкції і розвитку, очолюваний Я. Кирпушко, та Центр економічного розвитку міста, на чолі з Н. Філатовою.

Проте тільки у 2015 р. було ухвалено Закон України, який визначив правові межі діяльності АРР як елементу державної регіональної політики, тобто як „системи цілей, заходів, засобів та узгоджених дій центральних і місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб для забезпечення високого рівня якості життя людей на всій території України з урахуванням природних, історичних, екологічних, економічних, географічних, демографічних та інших особливостей регіонів, їх етнічної і культурної самобутності” [129].

Для ефективної реалізації державної регіональної політики Чернівецька ОДА може створювати агенцію регіонального розвитку, співзасновниками якої „можуть бути регіональні торгово-промислові палати, регіональні асоціації підприємців, регіональні представництва всеукраїнських асоціацій органів місцевого самоврядування чи асоціації органів місцевого самоврядування регіону, вищі навчальні заклади, наукові установи, профільні громадські об'єднання регіону” [129]. АРР визначалася як неприбуткова установа, що утворюється на засадах партнерства між державним, приватним та громадським секторами, організаціями роботодавців та їх об'єднаннями та не може бути бюджетною установою. Основними функціями АРР є: проведення аналізу соціально-економічної ситуації, проблем розвитку відповідного регіону, подання обласним держадміністраціям пропозицій щодо шляхів їх розв'язання; вивчення досвіду інших держав щодо реалізації регіональної політики та підготовка пропозицій щодо використання позитивного досвіду в регіоні; сприяння, у тому числі шляхом організації та проведення консультаційної роботи, у реалізації суб'єктами регіонального розвитку регіональної стратегії розвитку, програм і проектів регіонального розвитку, у підвищенні інвестиційної привабливості регіону, залученні інвестиційних та кредитних ресурсів,

міжнародної технічної допомоги, у створенні умов для інституційного та інфраструктурного розвитку регіону [130].

Таке нормативно-правове регулювання процесу створення та діяльності АРР дозволяє ставити питання (1) про те, наскільки функціонуючі регіональні політичні режими в Україні, які до сьогодні відтворюють неформальні практики узгодження інтересів у трикутнику влада – бізнес – громадський сектор, зацікавлені у створенні АРР як публічних просторів артикуляції та узгодження інтересів; (2) чи готові регіональні органи державної влади та місцевого самоврядування виступити в ролі агентів публічної політики, а не домінуючих політичних акторів під час взаємодії з іншими агентами, як того вимагають принципи функціонування публічної політики? У пошуках відповіді на окреслені питання доволі показовим є приклад стратегії діяльності регіонального політичного режиму у Чернівецькій області. Насамперед маємо на увазі те, що ЧОДА скористалася правовою нормою щодо необов'язкового, а можливого створення АРР на території області та не ініціювала її створення до сьогодні. Про АРР згадується тільки в одному офіційному документі „Стратегія розвитку Чернівецької області на період до 2020 року”, і то тільки у переліку скорочень [131]. Фактично ЧОДА як суб'єкт регіонального політичного режиму продемонструвала власну зацікавленість у темпоральній трансляції сформованого та апробованого досвіду непублічного узгодження інтересів, закріпивши за собою право здійснювати контроль за процесом проектного наповнення регіонального розвитку.

Ситуація невизначеності з агенцією регіонального розвитку посилюється після ухвалення рішення Чернівецької обласної ради від 14 листопада 2017 р., згідно до якого, враховуючи звернення Чернівецької ОДА ще від 28 квітня 2016 р., обласна рада ухвалює „Надати згоду на вступ Чернівецької обласної державної адміністрації до складу співзасновників Установи „Агенція регіонального розвитку Чернівецької області” (ідент. код 40485019)” та надати згоду на вступ громадської спілки „Сучасні інноваційні стратегії” громадської організації „Інвестиції Буковини”, громадської організації „Туристичний розвиток Карпат”, громадської організації „Асоціація аграрників” до складу співзасновників

Установи „Агенція регіонального розвитку Чернівецької області” [132]. На нашу думку, той факт, що жодна з трьох громадських організацій, які тривалий час позиціонують себе як агенти регіонального розвитку (Буковинський центр реконструкції і розвитку; Буковинська агенція регіонального розвитку; Центр економічного розвитку міста), не були запропоновані як співзасновники агенції регіонального розвитку Чернівецької області через відсутність консолідації зусиль та координації проектів у рамках публічного простору узгодження інтересів.

Отже, інституціональний дизайн регіонального політичного режиму у Чернівецькій області формується під впливом чинників двох рівнів – зовнішніх стосовно регіонального політичного режиму, які визначають його потенційний каркас та формують смислові рамки (президентський дискурс, виборче законодавство, парламентська діяльність, урядова політика), та внутрішніх, які відображені на рівні функціональних особливостей інститутів голови ОДА, політичних партій, місцевого самоврядування, об’єднаних громад тощо.

Важливим аспектом функціонування регіонального політичного режиму є характер його взаємодії з політичним центром влади, у якому відображено вертикальні зв’язки. Спробою переведення комунікативної категорії „регіон” у площину політичних відносин в Україні можна вважати формалізацію відносин *центр – регіони* за допомогою утворення консультативно-дорадчих органів при Президентові України, які послідовно змінювали один одного: Рада регіонів (1994–2000); Національна рада з узгодження діяльності загальнодержавних та регіональних органів та місцевого самоврядування (2000–2005); Національна рада з питань державного управління та місцевого самоврядування (2005–2008); Національна рада з питань взаємодії органів державної влади та органів місцевого самоврядування” (2008–2010); Рада регіонів (2010–2015); Рада регіонального розвитку (2015–) [133, с. 9–16]. Ці інституції створювалися з метою вирішення питань реалізації державної регіональної політики, проте їх функціональна спроможність обмежувалася та обмежується існуючим сприйняттям регіонів як залежних від центру територій. Саме тому регіональний політичний режим у Чернівецькій області зорієнтований на використання сукупності

ресурсів, які підвищуватимуть його статус як політичного актора у центр-периферійній взаємодії. Найбільш потужним ресурсом є прикордонний статус Чернівецької області, який дозволив їй бути активним суб'єктом транскордонного співробітництва.

Транскордонне співробітництво є інституціоналізованим інструментом регіонального політичного режиму, за допомогою якого здійснюється його зовнішнє самопозиціонування. Формалізації розуміння суті єврорегіону та транскордонного співробітництва мав сприяти Закон України „Про транскордонне співробітництво”, ухвалений 24 червня 2004 р. [134], згідно з яким транскордонне співробітництво визначається спільними діями, спрямованими на встановлення і поглиблення економічних, соціальних, науково-технічних, екологічних, культурних та інших відносин між територіальними громадами, їх представницькими органами, місцевими органами виконавчої влади України та відповідними органами влади інших держав у межах компетенції, визначеної їх національним законодавством. У свою чергу, єврорегіон – це організаційна форма співробітництва адміністративно-територіальних одиниць європейських держав, що здійснюється відповідно до дво- або багатосторонніх угод про транскордонне співробітництво.

Становлення двосторонніх та транскордонних відносин між Чернівецькою областю та прикордонними повітами Румунії як основного партнера з транскордонної взаємодії відбувалося складно й суперечливо. На початковому етапі вихідним посилом румунських властей була теза про те, що східний кордон країни відсутній, оскільки кордон по Дністру був визначений СРСР в односторонньому порядку і нав'язаний під тиском зброї. Крім того, висловлювалася думка, що румунсько-українські кордони не гарантовані міжнародними договорами, тому можуть бути переглянуті, оскільки на момент підписання документів Україна не була суб'єктом міжнародного права і не брала участі в їх підписанні. Зрештою, це призвело до відтермінування підписання будь-яких договорів про двосторонні відносини, який Україна та Румунія підписали у м. Констанці 2 червня 1997 р.

До Договору про відносини добросусідства і співробітництва між Україною та Румунією, який став результатом тривалих і бурхливих дискусій політиків двох сторін, були внесені по-

ложення про розвиток співробітництва, зокрема і у його транскордонних формах. Так, згідно зі статтею 5 договірні сторони визнавали необхідність зміцнення та розширення співробітництва в рамках міжнародних організацій, включаючи регіональні та субрегіональні, а стаття 8 констатує, що „Договірні Сторони відповідно до положень Європейської Рамкової Конвенції про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або властями заохочуватимуть і підтримуватимуть безпосередні контакти та взаємовигідне співробітництво між адміністративно-територіальними одиницями України і Румунії, зокрема у прикордонних зонах. Вони також сприятимуть співробітництву між адміністративно-територіальними одиницями обох держав у рамках існуючих, а також новостворюваних єврорегіонів „Верхній Прут” і „Нижній Дунай”, до участі в яких можуть запрошуватися адміністративно-територіальні одиниці інших зацікавлених держав. Договірні Сторони діятимуть у напрямі включення цього співробітництва в рамки відповідної діяльності європейських інституцій” [135].

Чернівецька область є суб'єктом Карпатського єврорегіону (1993 р.), який об'єднав прикордонні території України (Закарпатська, Івано-Франківська, Чернівецька області), Польщі, Угорщини, Словаччини. З 1997 р. до складу Карпатського єврорегіону увійшли прикордонні повіти Румунії. Правовими підставами для оформлення діяльності Карпатського єврорегіону є *Угода між органами державної влади та місцевого самоврядування „Про створення міжрегіональної асоціації Карпатський єврорегіон”* та *Статут асоціації*, ухвалені 14 лютого 1993 р. у м. Дебрецені. Потенційними напрямками діяльності Карпатського єврорегіону визначалися спільне використання енергетичних ресурсів; вироблення спеціальної політики щодо охорони довкілля; збільшення притоку іноземного капіталу; вироблення програм регіонального розвитку; виробництво конкурентноздатної продукції; сприяння практичному запровадженню місцевих ініціатив; розвиток транспортного зв'язку на території Карпатського єврорегіону, подолання проблеми недостатньо розвинутої інфраструктури; розвиток сучасної економічної структури регіону; гармонійний розвиток людської

інфраструктури; розвиток системи охорони здоров'я, соціального та культурного захисту; різнобічний розвиток туризму; зміцнення європейського та атлантичного співробітництва [136]. Однак аналіз реальних досягнень засвідчує концентрацію зусиль на проведенні міжнародних ярмарок та виставок у містах регіону; інтенсифікації зовнішньоекономічних контактів між територіями; організації конференцій для обговорення спільних проблем п'яти країн; підтримці транскордонних ініціатив вищих навчальних закладів, зокрема утворенні Асоціації університетів Карпатського єврорегіону; сприянні налагодженню комерційних зв'язків між підприємствами країн Карпатського єврорегіону (заснування Асоціації карпатських торгово-промислових палат); налагодженні діяльності прикордонних переходів, будівництво моста через Тису на українсько-угорському кордоні; співробітництві з міжнародними структурами, зокрема, з Комітетом економіки Європи при ООН, єврорегіоном „Maas-Rijn”; організації спортивних змагань.

Єврорегіоном, у межах якого найбільш активно відбувається транскордонне співробітництво між Чернівецькою областю та прикордонними повітами Румунії, є єврорегіон „Верхній Прут”, створений 22 вересня 2000 р. в м. Ботошань (Румунія). Установчими документами єврорегіону є *Угода про утворення єврорегіону „Верхній Прут” та Статут єврорегіону*. Засновниками єврорегіону виступили Чернівецька область (Україна), Ботошанський повіт (Румунія), Сучавський повіт (Румунія), Белцький повіт (Молдова), Єдинецький повіт (Молдова). Починаючи з 15 жовтня 2003 р. до складу єврорегіону „Верхній Прут” входять Чернівецька та Івано-Франківська області з боку України, Ботошанський та Сучавський повіти з боку Румунії, Фалештський, Єдинецький, Глоденський, Окницький, Ришканський та Бриченський райони з боку Республіки Молдова. Європейським асоційованим партнером єврорегіону є федеральна земля Карінтія (Австрія). Згідно з установчими документами, діяльність єврорегіону „Верхній Прут” розгортається за такими напрямками, як: розвиток і гармонізація торговельних і економічних відносин; розробка нових проектів співробітництва; розвиток і впровадження передових технологій; екологічна безпека, запобігання забрудненню басейнів Дунаю, Пруту, Сірету, Дністра і Чорного моря, запобігання та ліквідація

наслідків промислових аварій і стихійних лих, збільшення кількості екологічно чистих виробництв; гармонізація розвитку інфраструктур, енергетичних систем, транспортних та комунікаційних мереж; розширення співробітництва у сферах нормативно-правового забезпечення, науки, освіти, культури, спорту та молоді; охорона здоров'я населення, розвиток туризму і рекреаційної діяльності; забезпечення повної та справжньої рівності осіб, які належать до національних меншин [137].

Аналізуючи процес створення єврорегіонів із залученням Чернівецької області та Румунії, варто наголосити на декількох моментах. По-перше, ініціатива їх створення походила не від регіональних органів державної влади чи органів місцевого самоврядування, а від центральних інститутів влади, що пояснюється політичним значенням територій (і для Києва, і для Бухареста), які увійшли до єврорегіонів на момент їх створення. По-друге, імплементація у Договір про відносини добросусідства і співробітництва між Україною та Румунією положень про створення єврорегіонів, які були чітко окреслені регіонально, засвідчує про неабиякий інтерес румунської сторони до внутрішньополітичних процесів, що відбуваються на українських прикордонних територіях. По-третє, транскордонна співпраця між Україною та Румунією на момент підписання угод про створення єврорегіонів оцінювалася й оцінюється до сьогодні як дієвий механізм контролю за дотриманням етнонаціональних і культурних прав та свобод румунської меншини, насамперед на території Чернівецької області. Таким чином, незважаючи на те, що в статутних документах наголошувалося на потребі розвитку економічних відносин між прикордонними територіями України та Румунії, для румунської сторони, на відміну від української, єврорегіони скоріше були моделями політичної взаємодії та спрямованого впливу на румунську спільноту Чернівецької області.

Починаючи з 2006 р. пріоритети діяльність єврорегіону „Верхній Прут” почали зміщуватися з політичної в економічну площину. За сприяння урядів України і Румунії та під егідою Центральноєвропейської ініціативи в 2006–2008 рр. були успішно проведені три робочі зустрічі представників країн ЦЄІ „Сучасні

виклики транскордонного співробітництва на новому східному кордоні ЄС”, „Сталий розвиток транспортних систем у зоні нового східного кордону ЄС” та „Трансрегіональний торгово-технологічний трансфер – виклики III тисячоліття” [138].

У 2008 р. до Спільного технічного секретаріату Програми сусідства „Румунія – Україна” від Чернівецької обл. було подано 13 проектних пропозицій для участі в конкурсному відборі проектів транскордонного співробітництва, що фінансуватимуться за бюджетом TACIS 2005. За результатами конкурсу відібрано 4 проекти транскордонного співробітництва загальною вартістю 2,5 млн євро, що становить більше половини всіх коштів, виділених Україні Європейським Союзом в рамках Програми сусідства. Чернівецька ОДА сприяла реалізації 23 проектів у рамках зазначеної Програми (за бюджетною лінією PHARE/CBC 2004–2006) загальною вартістю 3,6 млн євро. З метою забезпечення результативної участі Чернівецької області у першому конкурсному відборі проектів у рамках Спільної операційної програми „Румунія – Україна – Республіка Молдова” ENPI/CBC 2007–2013, який був проголошений у липні 2009 р., у Чернівецькій ОДА була створена тимчасова робоча група з залученням волонтерів – проектних менеджерів з питань надання методичної та консультаційної допомоги з розробки проектів у рамках Спільної операційної програми „Румунія – Україна – Республіка Молдова” ENPI/CBC 2007–2013 на період з 13 квітня по 31 серпня 2009 р. Силами цієї групи було проведено 12 семінарів та тренінгів щодо підготовки проектних заявок, у тому числі 2 із залученням фахівців Спільного технічного секретаріату програми „Румунія – Україна – Молдова” [139, с. 34].

Одним з основних пріоритетів транскордонної співпраці Чернівецької області сьогодні стають великі інвестиційні проекти, які були визначені Положенням щодо впровадження програм транскордонної кооперації Європейської Комісії № 951/2007, ст. 2 (7) як „проекти, які охоплюють ансамбль робіт, дій та послуг, призначених виконати неподільну функцію чіткого характеру, яка стосується чітко визначених та представляючих взаємний інтерес цілей, з метою здійснення транскордонних інвестицій” [140]. Країни-учасниці програми мають можливість спільно іденти-

фікувати великі транскордонні інвестиційні проекти, які не будуть відібрані шляхом звичайного конкурсу проектів. У цьому разі проекти мають бути чітко зазначеними у програмі або стати об'єктом рішення Спільного моніторингового комітету, керуючись їх відповідністю до пріоритетів та заходів програми та існуванням специфічного бюджету для цього. Великий інвестиційний проект має бути відповідним до програми та її пріоритетів; мати магістральне значення для розвитку певної частини регіону програми; мати чіткий транскордонний вплив; мати інвестиційний характер (інфраструктура); бути відповідним до національних/регіональних стратегій розвитку та мати підтримку органів влади національного/регіонального рівнів з обох боків кордону; очікувати довготривалі результати; відповідати критеріям, визначених програмою (Спільним моніторинговим комітетом), існуючим правилам та процедурам (транскордонне партнерство, обсяг гранту, прийнятність претендента, прийнятність заходу, прийнятність витрат тощо); обґрунтування спроможності впровадити відповідний великий інвестиційний проект.

1 жовтня 2010 р. в м. Сучаві відбулося Четверте засідання Спільного моніторингового комітету (СМК) Спільної операційної програми „Румунія – Україна – Республіка Молдова” ENPI/CBC 2007–2013, який склався з представників органів влади регіонального і центрального рівнів (міністерств, комітетів регіонального розвитку, агенцій регіонального розвитку, місцевих органів влади тощо), а також спостерігачів з боку громадянського суспільства з трьох країн-учасниць: Румунії, України, Республіки Молдови. У рамках цього засідання було затверджено список проектів для отримання фінансування в рамках Пріоритету 3 – Просування заходів „від людини до людини”. Спільний моніторинговий комітет прийняв рішення збільшити суму, виділену для третього пріоритету Програми з 5 млн євро до 7,6 млн євро; список, затверджений СКМ, містить загалом 62 проекти [140]. Зазначимо, що на цей конкурсний відбір від Чернівецької області було подано більше 40 спільних проектів. Уперше за останні роки керівництво області знайшло можливість профінансувати розробку транскордонних проектів для кожного району. З трьох національних великомасштабних інфраструктурних проектів, офіцій-

но поданих Україною для фінансування Європейською Комісією, два проекти ініційовані та розроблені Чернівецькою областю. Перший проект вартістю близько 7,5 млн євро спрямований на розвиток прикордонної інфраструктури краю, другий – на запобігання стихійним лихам, на що передбачено до 9,9 млн євро [141].

Незважаючи на те, що результати транскордонного співробітництва єврорегіону „Верхній Прут” упродовж останніх років засвідчують появу позитивних тенденцій в українсько-румунській співпраці, темпи та інтенсивність її не можна визнати достатньою для розвитку українських прикордонних територій. Основними чинниками, які стримують повноцінне використання можливостей транскордонного співробітництва Чернівецької області та прикордонних територій Румунії є: (1) невідповідність нормативно-правового регулювання повноважень місцевих органів влади та органів місцевого самоврядування завданням транскордонного співробітництва у формі єврорегіональної співпраці; (2) недостатній рівень співпраці із закордонними учасниками транскордонного співробітництва щодо розвитку інфраструктури для наукових досліджень, технологічних розробок, освіти, культури, зв'язку, охорони здоров'я, використання потенціалу єврорегіонів для розвитку туристично-рекреаційної сфери; (3) низький рівень залучення до транскордонного співробітництва підприємницьких структур, недержавних установ та громадських організацій; (4) відсутність цілісної багаторівневої структури управління транскордонного співробітництва, як наслідок – її елементи працюють не узгоджено; (5) відсутність механізмів забезпечення поетапної реалізації транскордонних ініціатив на рівні національних представництв єврорегіонів; (6) відсутність кваліфікованих фахівців з проектного менеджменту в усіх рівнях органів державної влади та місцевого самоврядування. Зрештою, це перетворює надзвичайно потужний ресурс Чернівецького регіонального політичного режиму на певний фантом.

Характеристика регіонального політичного режиму передбачає з'ясування характеру його взаємодії з суспільством, тобто системи горизонтальних зв'язків, які використовує і до яких апелює режим в ситуаціях підтримки. Як правило, така система горизонтальних зв'язків формується за допомогою системи

інститутів-медіаторів, що утворюється низкою дорадчо-консультативних органів та суспільним мовленням.

Для утвердження регіонального політичного режиму у Чернівецькій області голова ОДА активно послуговувався інститутами-медіаторами у вигляді дорадчо-консультативних органів. Процес їх створення на території Чернівецької області відбувався згідно з постановою КМУ щодо забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики від 3 листопада 2010 р. № 996. Відповідно до затверджених документів, громадськість отримала більш дієвий інструмент залучення до формування та реалізації державної політики. Зокрема, органи влади мають обов'язково проводити консультації з громадськістю з певних питань, а громадські ради стають більш дієвими виборними колегіальними консультативно-дорадчими органами. Громадські ради утворюються для забезпечення участі громадян в управлінні державними справами, здійснення громадського контролю за діяльністю органів виконавчої влади, налагодження ефективної взаємодії зазначених органів з громадськістю, врахування громадської думки під час формування та реалізації державної політики. Членами громадської ради могли стати представники інститутів громадянського суспільства – громадських, релігійних, благодійних організацій, професійних спілок та їх об'єднань, творчих спілок, асоціацій, організацій роботодавців, недержавних засобів масової інформації, інших неприємницьких товариств і установ, легалізованих відповідно до законодавства.

23 грудня 2010 р. на засіданні громадської ради при ЧОДА було сформовано ініціативну групу з підготовки та проведення установчих зборів з обрання нового складу громадської ради [142]. На засіданні ініціативної групи було вирішено, що зацікавлені сторони мають подати до 24 січня 2011 р. до ініціативної групи заяву у довільній формі, підписану уповноваженою особою керівного органу інституту громадянського суспільства. До заяви в обов'язковому порядку мали додаватися рішення керівника інституту громадянського суспільства, якщо інше не передбачено його установчими документами, про делегування представника для участі в установчих зборах, посвідчене печаткою; біографічна

довідка делегованого представника інституту громадянського суспільства; копії документів, що підтверджують легалізацію інституту громадянського суспільства; інформація про результати діяльності інституту громадянського суспільства протягом останніх двох років.

Відповідним розпорядженням першого заступника голови ЧОДА Г. Галицем було затверджено склад ініціативної групи з підготовки проведення установчих зборів громадської ради при облдержадміністрації; управлінню з питань внутрішньої політики та зв'язків з громадськістю ЧОДА до 11 лютого 2011 р. доручено надати відповідну організаційну допомогу ініціативній групі для проведення установчих зборів за участі інститутів громадянського суспільства з метою обрання складу громадської ради; головам райдержадміністрацій до 11 лютого 2011 р. забезпечити проведення установчих зборів за участі інститутів громадянського суспільства для утворення громадських рад при райдержадміністраціях [143].

Установчі збори для формування нового складу громадської ради при облдержадміністрації були проведені 4 лютого 2011 р. На них з-поміж їх учасників обрано склад та керівництво громадської ради при ЧОДА та розглянуто основні напрями роботи нової громадської ради. В зв'язку з тим, що трое кандидатів набрали однакову мінімальну прохідну кількість голосів (по 14), відповідно до регламенту зборів було проведено додаткове відкрите рейтингове голосування. Порівняльний аналіз складу ініціативної групи з підготовки та проведення установчих зборів громадської ради при ЧОДА та складу громадської ради при ЧОДА на 2011–2013 рр. дозволив встановити, що, по-перше, зі складу ініціативної групи до громадської ради не увійшов тільки один представник громадянського суспільства – директор громадської організації „Буковинська Партнерська Агенція” В. Зав'ялов; по-друге, два представники зі складу ініціативної групи, ставши членами громадської ради, змінили „громадську” прописку: (1) Т. Халавка у складі ініціативної групи позиціонував себе як заступник директора громадської організації „Буковинський центр виборчих технологій”, а до складу громадської ради увійшов як представник інформаційного вісника „Толока”;

(2) А. Анциперов у складі ініціативної групи позиціонував себе як незалежний експерт, а до складу ГР увійшов як представник Чернівецької міської громадської організації Громадська спілка „Буковинська партнерська агенція”. Отже, у складі ініціативної групи було фактично два представники однієї громадської організації [144].

Перші рішення громадської ради стосувалися організаційної будови зазначеного дорадчого органу. Зокрема, було затверджено положення про громадську раду [145]; обрано голову, заступника голови та секретаря громадської ради [146]; утворено робочі комісії, затверджено голів, заступників голів та персональний склад робочих комісій громадської ради [147]. Згідно з положенням, громадська рада при ЧОДА є постійно діючим колегіальним виборним консультативно-дорадчим органом, утвореним для забезпечення участі громадян в управлінні державними справами, здійснення громадського контролю за діяльністю органів виконавчої влади, налагодження ефективної взаємодії зазначених органів з громадськістю, врахування громадської думки під час формування та реалізації державної політики. Основними завданнями громадської ради є створення умов для реалізації громадянами конституційного права на участь в управлінні державними справами; здійснення громадського контролю за діяльністю облдержадміністрації; сприяння врахуванню облдержадміністрацією громадської думки під час формування та реалізації державної політики. Громадська рада відповідно до покладених на неї завдань готує та подає облдержадміністрації пропозиції: до орієнтовного плану проведення консультацій з громадськістю, а також щодо проведення консультацій, не передбачених таким планом; організації консультацій з громадськістю; підготовки проектів нормативно-правових актів з питань формування та реалізації державної політики у відповідній сфері, удосконалення роботи облдержадміністрації; проводить відповідно до законодавства громадську експертизу та громадську антикорупційну експертизу проектів нормативно-правових актів; здійснює громадський контроль за врахуванням облдержадміністрацією пропозицій та зауважень громадськості, а також дотриманням нею нормативно-правових актів, спрямованих на запо-

бігання та протидію корупції; інформує в обов'язковому порядку громадськість про свою діяльність, прийняті рішення та їх виконання на офіційному веб-сайті облдержадміністрації та в інший прийнятний спосіб; збирає, узагальнює та подає облдержадміністрації інформацію про пропозиції громадських організацій щодо вирішення питань, які мають важливе суспільне значення [148].

Рішення громадської ради приймається відкритим голосуванням простою більшістю голосів її членів, присутніх на засіданні. У разі рівного розподілу голосів вирішальним є голос головуючого на засіданні. Рішення громадської ради мають рекомендаційний характер і є обов'язковими для розгляду облдержадміністрацією. Рішення облдержадміністрації, ухвалені за результатами розгляду пропозицій громадської ради, не пізніше ніж у десятиденний строк після його прийняття в обов'язковому порядку доводиться до відома членів громадської ради та громадськості шляхом його оприлюднення на офіційному веб-сайті облдержадміністрації та іншим прийнятним способом. Інформація про ухвалені рішення має містити відомості про врахування пропозицій громадської ради або причини їх відхилення.

Кількісний склад громадської ради визначається установчими зборами. Строк повноважень складу громадської ради – два роки. До складу громадської ради може бути обрано не більше ніж по одному представнику від кожного інституту громадянського суспільства. Членство в громадській раді є персональним. У складі громадської ради при ЧОДА було утворено комісію з питань фінансів, економіки та підприємництва; комісію з питань соціального захисту населення та охорони здоров'я; комісію з питань освіти, культури, міжетнічних взаємин та зв'язків з засобами масової інформації; комісію з питань молоді, спорту та екології.

Найбільше зацікавлення у членів громадської ради викликали питання освіти, культури, міжетнічних взаємин та зв'язків зі ЗМІ, куди увійшли представники національно-культурних товариств та експерти в сфері етнонаціональної та інформаційної політики. Водночас, комісію з питань молоді, спорту та екології очолив представник Чернівецької обласної громадської організації „Комітет виборців України” І. Баб'юк, тоді як представники

молодіжних та екологічних ГО залишилися поза керівною структурою громадської ради.

Для організації ефективної діяльності громадської ради велике значення має дотримання регламенту роботи. Регламент регулює організаційні та процедурні питання діяльності громадської ради при ЧОДА та декларує, що „робота громадської ради є відкритою і прозорою” [149]. Регламентом встановлено, що основною формою роботи громадської ради є засідання, які проводяться за потребою, але не рідше ніж один раз на квартал, повідомлення про проведення засідання громадської ради розміщується на офіційному веб-сайті облдержадміністрації. Позачергові засідання громадської ради скликаються за ініціативою двох третин загального складу її членів. Її засідання проходять відкрито, тому на запрошення голови у засіданнях громадської ради можуть брати участь інші особи, які не є членами громадської ради; уповноважений представник ЧОДА бере участь у всіх засіданнях громадської ради без спеціального запрошення з правом дорадчого голосу.

Важливим є те, що у регламенті роботи громадської ради прописана процедура взаємодії з органом влади, при якому вона створена. Так, голова громадської ради може брати участь у засіданні колегії облдержадміністрації; громадська рада щороку готує та подає ОДА пропозиції (мають бути попередньо розглянуті та затверджені на її засіданні) до орієнтовного плану проведення консультацій з громадськістю; громадська рада може подавати ОДА пропозиції щодо проведення консультацій з громадськістю, не передбачені орієнтовним планом проведення таких консультацій; голова громадської ради в обов’язковому порядку інформує ОДА про ухвалені громадською радою рішення. Інформуючи громадськість про діяльність, голова громадської ради, взаємодіючи зі ЗМІ та роз’яснюючи позиції громадської ради, має керуватися виключно рішеннями громадської ради. У всіх інших випадках голова громадської ради зазначає, що він висловлює власну позицію, яка необов’язково може відображати позицію громадської ради [149].

Варто зазначити, що інформація про те, наскільки ЧОДА використовує рішення ГР у підготовці управлінських рішень,

недостатньо представлена на сайті ЧОДА, і ми не можемо повною мірою оцінити ефективність громадської ради. На нашу думку, для оцінки ефективності громадської ради при ЧОДА як інституту політичного режиму у Чернівецькій області слід звернутися до оцінки процесів оновлення складу громадської ради, які відображають рівень зацікавленості громадських організацій у медіативній підтримці регіонального політичного режиму (Див. Таблицю 7).

Таблиця 7

Порівняльний аналіз першого і другого складу громадської ради при ЧОДА*

Перший склад громадської ради		Другий склад громадської ради (нові члени)
Залишилися у другому складі	Не були обрані до другого складу	
Анциперов Арсеній Миколайович – Чернівецька міська громадська організація „Громадська спілка „Буковинська партнерська агенція”	Ботушанський Олег Васильович – Екологічна громадська організація „Зелений світ Буковини”	Бойко Богдан Олегович – Чернівецька обласна громадська організація „Захист”
Баб’юк Ігор Орестович – Чернівецька обласна громадська організація „Комітет виборців України”	Ковальчук Оксана Петрівна – Чернівецька міська молодіжна громадська організація „Комітет молодих виборців”	Бордіян Валерій Гаврилович – Чернівецька обласна громадська організація „Асоціація ринків Буковини”
Бешлей Володимир Васильович – Чернівецьке міське громадське молодіжне об’єднання „Спілка активної молоді”	Нікітін Василь Олексійович – Чернівецька обласна організація Всеукраїнської молодіжної громадської організації „Молоді регіони”	Бродова Людмила Степанівна – Чернівецька міська громадська організація „Гільфе”
Гаврада Ігор Остапович – Чернівецьке обласне громадське об’єднання „Буковинський центр виборчих технологій”	Николайчук Ольга Миколаївна – Чернівецька міська громадська організація „Бізнес-центр”	Гев’юк Андрій Миколайович – Чернівецька міська громадська організація „Фонд „Буковина інноваційна”
Дорош Володимир Ілліч – Чернівецька обласна громадська організація „Буковинська фундація підтримки регуляторної реформи в Україні”	Медведев Віктор Григорович – Чернівецька обласна громадська організація „Буковинська громада”	Демченко Олег Вікторович – Чернівецьке обласне об’єднання „Чорнобильці Буковини”

Продовження таблиці 7

Кирилук Марія Іванівна – Чернівецька обласна асамблея інвалідів	Куцак Матвій Іванович – Чернівецька обласна громадська організація „Федерація шахів”	Дорочевський Анатолій Михайлович – Чернівецька обласна рада ветеранів України
Кирпушко Ярослав Васильович – Буковинський центр реконструкції та розвитку	Курко Ярослав Степанович – Чернівецька обласна організація товариства „Знання” України	Клейман Лев Ісайович – Єврейська громада Чернівецької області
Круглашов Анатолій Миколайович – Чернівецька міська організація „Буковинський політологічний центр”	Олійник Євгенія Юрївна – Чернівецька міська молодіжна організація „Клуб української молоді”	Костельний Дмитро Васильович – Чернівецьке міське товариство політв’язнів та репресованих
Синжерян Марія Георгіївна – Міжрайонне товариство молдавської культури Буковини	Смолдирева Тетяна Петрівна – Чернівецький прес-клуб реформ	Мручковська Ельвіра Миколаївна – Чернівецьке обласне громадське молодіжне об’єднання „Сучасник”
Старик Володимир Петрович – Товариство „Український Народний Дім в Чернівцях”	Халавка Тарас Богданович – Інформаційний вісник „Толока”	Наконечний Ігор Йосипович – Чернівецька міська молодіжна організація „Станиця Чернівці Пласту-НСОУ”
Філяк Ярослав Юрійович – Чернівецьке обласне товариство дітей політв’язнів та репресованих „Спадкоємці”	Шкварковський Володимир Антонович – Чернівецька обласна рада профспілок	Скрипник Віктор Володимирович – Чернівецька обласна організація „Федерація спортивного туризму”
	Шкрета Алла Олександрівна – Чернівецький міський благодійний фонд „Нова сім’я”	Струтинський Владислав Євгенович – Обласне товариство польської культури імені Адама Міцкевича
	Шламп Олександр Миколайович – Товариство австрійсько-німецької культури „Відродження”	Фісанов Володимир Петрович – Чернівецьке обласне громадське об’єднання „Буковинські перспективи”
	Юрійчук Василь Остапович – Чернівецька обласна рада ветеранів України	Хорошенко Іван Іванович – Чернівецьке обласне відділення ВБО „Всеукраїнська мережа людей, які живуть з ВІЛ/СНІД”

Продовження таблиці 7

		Шевчук Андрій Георгійович – Чернівецька обласна благодійна організація „Громадська соціальна служба „Допомога людям”
		Шова Олена Петрівна – Чернівецький обласний благодійний фонд „Діти- інваліди”

* *Складено на основі:* Установчі збори з обрання громадської ради при Чернівецькій обласній державній адміністрації прийняли рішення про обрання громадської ради в кількості 25 осіб [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.oda.cv.ua/page/ustanovchi-zbori-z-obrannya-gromadskoi-radi-pri-chernivetskii-oblderzhadministratsii-priinyal-0>; Новообраний склад громадської ради при Чернівецькій обласній державній адміністрації [12.03.2013] [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.oda.cv.ua/page/novoobranii-sklad-gromadskoi-radi-pri-chernivetskii-oblasnii-derzhavnii-administratsii>

Дані, наведені у Таблиці 7, засвідчують, що другий склад громадської ради при ЧОДА оновився більше ніж на 50 %. Проте до третього складу громадської ради при ЧОДА, затвердженого розпорядженням голови ЧОДА у жовтні 2015 р., увійшли тільки чотири представники інститутів громадянського суспільства, які працювали у першому та другому складах громадської ради при ЧОДА [151]. Водночас, представництво конкретних громадських організацій у громадській раді не змінилося настільки ж радикально, як її персональний склад. Тобто, якщо до першого та другого складу громадської ради входили переважно лідери громадських організацій Чернівецької області, то до третього складу громадської ради увійшли їх рядові члени. На нашу думку, це вказує на те, що потенціал впливу громадської ради на формування регіональної політики та функціонування регіонального політичного режиму у Чернівецькій області є незначним. Вартим уваги є ще одна принципова зміна у складі громадської ради, зокрема, поява серед її членів представників громадських організацій, пов'язаних з бізнес-інтересами (Чернівецька міська

громадська організація „Економічні ініціативи”) та клановим принципом організації політичних відносин (громадська організація „Земляцтво буковинців у м. Києві „Буковина”). Такі зміни є свідченням потенційного використання ресурсів цього інституту-медіатора з боку представників регіонального бізнесу для інкорпорації в процес розподілу ресурсів, управління якими перебуває в компетенції політичних за природою суб’єктів регіонального політичного режиму. Ця теза підтверджується й тим, що предметом дискусій першого та другого скликань громадської ради були переважно проблеми політичного, гуманітарного та соціального характеру [152], тоді як члени громадської ради третього скликання обговорювали насамперед розподіл бюджетних коштів, що надходять до Чернівецького регіону за програмами Державного фонду регіонального розвитку [153].

Ще одним важливим дорадчо-консультативним органом є спеціалізована консультативно-дорадча структура при Чернівецькій обласній державній адміністрації – Регіональна рада з питань етнонаціональної політики. Створена у 2006 р. з метою вироблення „пропозицій щодо сприяння формуванню та реалізації державної етнонаціональної політики в регіоні, спрямованої на збереження громадянської злагоди в суспільстві, гармонізації міжнаціональних відносин, консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, а також щодо розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності національних меншин Чернівецької області” [154], до часу появи Указу Президента України від 2 квітня 2010 р. № 488/2010 „Про ліквідацію ради з питань етнонаціональної політики” нею було проведено два засідання, а після його появи і так не дуже активна роботи ради була фактично припинена.

У зв’язку з дискусіями щодо нового Закону України „Про освіту” Розпорядженням голови Чернівецької ОДА було затверджено новий персональний склад регіональної ради з питань етнонаціональної політики та нове Положення про регіональну раду з питань етнонаціональної політики [155]. Рада відповідно до покладеного на неї основного завдання, по-перше, розробляє та вносить голові обласної державної адміністрації пропозиції щодо: формування та реалізації державної етнонаціональної політики в

регіоні, сприяння консолідації та розвитку української нації, а також розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності національних меншин Чернівецької області; сприяння формуванню толерантності в міжнаціональних відносинах у регіоні; застереження від випадків дискримінації, ворожого ставлення чи насильства за ознаками етнічного походження, мовними або іншими ознаками, а також запобігання міжетнічним конфліктам в області; сприяння просвітницькій та виховній роботі з формування у громадян патріотизму і національної свідомості; розвитку етнокультурних і гуманітарних зв'язків громадських організацій національних меншин Чернівецької області з відповідними громадськими організаціями за межами України. По-друге, вивчає та аналізує стан розвитку міжнаціональних відносин у Чернівецькій області. По-третє, розглядає проекти регіональних програм з питань етнонаціональних відносин. По-четверте, вивчає та аналізує стан виконання законів України, розпоряджень голови обласної державної адміністрації, регіональних програм з питань забезпечення прав національних меншин Чернівецької області. 3 29 членів ради з питань етнонаціональної політики 15 представляють національно-культурні товариства міста та області, 6 – апарат Чернівецької ОДА, 5 – науковців ЧНУ імені Юрія Федьковича, 3 – сферу культури.

Згідно з положенням про раду з питань етнонаціональної політики одним з завдань є вивчення та аналіз регіональних програм з питань забезпечення прав національних меншин Чернівецької області. Зокрема, Чернівецькою ОДА була реалізована обласна „Програма підтримки національно-культурних товариств Чернівецької області та української діаспори на 2013–2015 роки” [156], метою якої було визначено „взаємозбагачення культур етнічних громад області та оптимального співвідношення інтересів титульної нації та національних меншин, що сприятиме консолідації українського суспільства” [156]. На нашу думку, символізація міжетнічної толерантності на рівні регіонального політичного режиму привела до того, що регіональний етнонаціональний простір розуміється і позиціонується в рамках цієї програми як однорідний. Однак, послуговуючись такими індикаторами, як актуалізація етнічності, громадянська ідентич-

ність, індивідуальна соціальна мобільність, можна стверджувати, що в цьому просторі існують достатньо чітко окреслені фрагменти (групи): (1) успішно інтегровані – характеризується стійкою українською громадянською ідентичністю, орієнтацією на індивідуальну соціальну мобільність без огляду на етнічну громаду та актуалізацією етнічності виключно в культурному просторі, тоді як політичний та соціально-економічний простір для цієї групи ототожнюється з українським простором у громадянському сенсі, не наполягає на публічному визнанні себе як представника національної меншини; (2) інтегровані – характеризується тим, що в ній не заперечується українська громадянська ідентичність, її представники активно практикують етнокультурну ідентичність, вимагають від Української держави ставитися до них як до представників національних меншин, етнічність використовують як ресурс соціальної мобільності, зазвичай вони є найбільш активними учасниками національно-культурних товариств; (3) недостатньо інтегровані – характеризується недостатньою громадянською ідентичністю, коли етнічна ідентичність завжди превалює та є більш значимою, ніж громадянська; неактивним використанням етнічності як індивідуальної характеристики ані на рівні політичної практики, ані на рівні політичних переконань; орієнтацією на мобільність у рамках етнічної громади; (4) неінтегровані – характеризується тим, що громадянська ідентичність серед належних до неї не визначена; сформованою реакцією на ситуативну/мобілізаційну актуалізацію етнічної ідентичності в усіх суспільних сферах; майже повним виключенням з українського комунікативного простору, потенційною можливістю виховання „ізолюваного покоління”. Окреслена внутрішня структура простору етнонаціональних меншин Чернівецької області вказує на те, що смисли такого символічного ресурсу регіонального політичного режиму мають бути оновлені. На рівні регіональних програм, спрямованих на підтримку етнонаціональних меншин, повинно відбутися визначення цільових аудиторій на рівні румунської громади Чернівецької області, які потребують різного акцентування смислів міжетнічної толерантності.

На нашу думку, інституціональні інструменти підтримки міжетнічної толерантності як символічного ресурсу чернівецького

локального політичного режиму повинні бути спрямовані на встановлення чіткого зв'язку між етнічною та громадянською ідентичністю. Найбільш показовим зрізом міжетнічної толерантності є рівень володіння державною мовою. Починаючи з 2014 р. серед загальноосвітніх навчальних закладів, в яких 10 і більше випускників не перейшли поріг „склав /не склав”, значна частка припадає на загальноосвітні заклади Чернівецької області, зокрема на райони, у яких компактно проживають етнонаціональні меншини. За результатами ЗНО у Герцаївському районі, у якому більше 90 % населення є представниками румунської національної меншини, з 265 учнів, які проходили оцінювання з української мови, 57,36 % продемонстрували початковий рівень (1–3 бали, тут і далі дані наведені за 12-бальною шкалою), 35,09 % – середній рівень (4–6 балів), 7,17 % – достатній рівень (7–9 балів), 0,38 – високий рівень (10–12 балів). Щодо останнього показника, то всі, хто його отримав, навчалися у Герцаївському районному ліцеї імені Георгія Асакі Герцаївської районної ради Чернівецької області [157].

Такі результати вказують на те, що на території Чернівецької області поступово формується покоління, для якого громадянська ідентифікація з українською нацією в політичному сенсі не інтерпретується як необхідність та цінність, а смисли міжетнічної толерантності спотворюються та стають незначимими. У дорослому житті це перетворюється на виключення з соціального, економічного, культурного та політичного простору, що існує поза громадою, та формування споживацького інтересу до економічних ресурсів регіонального політичного режиму та держави, які оцінюються меншиною як такі, що повинні забезпечувати функціонування етнонаціональної меншини.

Ще одним важливим інститутом-медіатором, який у перспективі відображатиме характер та якість горизонтальних зв'язків регіонального політичного режиму, є інститут суспільного мовлення, яке почало працювати на території області з грудня 2017 р. [158]. Менеджер Чернівецької філії О. Гришин-Гришук та продюсер М. Волошина, які були обрані на ці посади на конкурсній основі, позиціонують чернівецький регіональний сегмент суспільного мовника як публічний простір для обговорення

усіх існуючих позицій та відкритий як для представників влади, так і бізнесу та громадських організацій.

* * *

Політичний дискурс, який концептуалізує та інтерпретаційно наповнює категорію „регіон”, динаміка виборчого законодавства, за допомогою якого відбувається формування та легітимація сукупності акторів регіонального політичного режиму, парламентська діяльність та урядова політика визначають зміст зовнішнього каркасу інституціонального дизайну регіональних політичних режимів, що потенційно можуть утворюватися в регіонах України. Специфіка інституціонального дизайну регіонального політичного режиму у Чернівецькій області визначається особливостями формування та функціонування таких інститутів, як інститути голови ОДА, політичних партій, місцевого самоврядування, громадських організацій, єврорегіональної співпраці, об'єднаних громад та інститутів-медіаторів (ЗМІ, дорадчо-консультативні органи тощо).

Регіональний політичний режим у Чернівецькій області самостійно не створив спеціальних політичних інститутів (формальних чи неформальних), проте надавав такого смислового значення функціям існуючих інститутів, що призводило до формування тіньової системи ухвалення рішень та підживлювало регіональний політичний режим в умовах політичної невизначеності центру щодо принципів регіональної політики.

Формування та динаміка регіонального політичного режиму у Чернівецькій області відбувалися відповідно до логіки парламентських електоральних циклів, хоча початок його формування пов'язаний з інститутом представника Президента в регіоні. Це пов'язано з низкою причин. По-перше, недостатній комплекс соціально-економічних ресурсів, доступних регіональному політичному режиму, серед яких найбільш стратегічно потужними є символічні ресурси – Буковина як історична назва регіону, концепт „міжетнічна толерантність” та європейськість, – виконували функції консолідації регіональної спільноти та легітимації режиму. Особливістю символічних ресурсів чернівецького регіонального політичного режиму стало те, що за їх допомогою регіональна влада була здатна апелювати до минулого і

майбутнього і стверджуватися в теперішній політичній площині. Найбільше суперечностей закладено в рамках такого символічного ресурсу, як „міжетнічна толерантність”, що пов’язано з обранням владою стратегії невтручання в управління етнопонаціональними процесами на території Чернівецької області. По-друге, у відносинах з центральною владою чернівецький регіональний політичний режим завжди перебував на позиціях об’єкту впливу, що пояснюється тривалою відсутністю політичних лідерів національного масштабу, згенерованих на регіональному рівні та, знову ж таки, відсутністю потужних економічних ресурсів. Певне вирівнювання у відносинах відбувалося тоді, коли ставав значимим прикордонний та поліетнічний статус Чернівецької області, насамперед в контексті двосторонніх відносин (транскордонне співробітництво, трудова міграція) та геополітичного позиціонування (європейська інтеграція). По-третє, усі потужні бізнес-групи регіону (Яценюка, Фірташа, Порошенка), чії ресурси дозволяють виступати актором регіонального політичного режиму, хоча і були згенеровані довкола використання регіональних економічних потужностей, а їх лідери були вихідцями саме з чернівецького регіону, залишаються політично зовнішніми до регіонального політичного режиму, хоча і формують структуру політичного простору Чернівецької області. По-четверте, система інститутів-медіаторів, до якої апелюють усі актори чернівецького регіонального політичного режиму, перебуває на етапі незавершеної інституціоналізації, тож не володіє достатніми ресурсами для перенесення в публічний простір неформально схвалюваних рішень. На нашу думку, Агенції регіонального розвитку можуть стати тим публічним простором, на рівні якого відбуватиметься відкритий дискурс суб’єктів регіонального політичного режиму щодо вирішення економічних перспектив розвитку Чернівецької області.

Усе це дозволяє стверджувати, що основними критеріями визначення етапів та типів чернівецького регіонального політичного режиму є: (1) логіка парламентських електоральних циклів, яка формує й структурує політичну еліту регіону та відображена у результатах виборів до представницьких органів влади усіх рівнів; (2) характер влади (сильна/слабка), відображений у здатності Чернівецької ОДА домінувати серед усіх акторів регіонального

політичного режиму; (3) характер бізнес-груп (консолідований/клаптиковий), відображений у процесах інкорпорації до політичних акторів та зовнішнього тиску на них. На основі співвідношення цих критеріїв, на нашу думку, чернівецький регіональний політичний режим у своєму розвитку пройшов низку етапів:

Етап становлення (1991–1994 рр.) характеризується поєднанням сильної адміністративної влади, асоційованої з представником Президента у Чернівецькій області І. Гнатишиним (до цього головою Чернівецької обласної ради) та слабким бізнесом. В умовах фактичної відсутності інститутів-медіаторів та ухилення політичного центру від проведення виборів до парламенту незалежної України відбулася консервація радянських авторитарних практик публічної влади, які передбачали домінування органів державної влади у взаємодії зі створюваним бізнесом.

Етап пошуку (1994–2002 рр.) позначений віднайденням варіативності взаємодії сильної влади та більш потужного, порівняно з попереднім етапом, бізнесу, який хоча і мав здебільшого клаптиковий характер, але починав набувати ознак консолідованого актора регіонального політичного режиму (у 2002 р. Д. Фірташ уперше балотувався до Верховної Ради України за партійним списком політичної партії „Жінки за майбутнє”). Саме на цьому етапі регіональні політичні актори почали предметну апробацію використання прикордонного статусу як ресурсу у взаємодії з політичним центром.

Етап ствердження (2002–2012 рр.) пов'язаний з використанням адаптованої моделі регіонального політичного режиму: авторитарна (сильна адміністративно, але не політично) регіональна влада, що є клієнтом у системі центр-периферійних відносин, – недостатньо концентрований бізнес, щоб домінувати у відносинах з регіональними політичними акторами – підконтрольні владі інститути-медіатори, до яких активно залучаються представники бізнес-структур. Саме на цьому етапі сформувалася уся сукупність формальних та неформальних практик взаємодії між усіма політичними акторами чернівецького регіонального політичного режиму.

Етап структурного оновлення (2012 – до сьогодні) визначається зміною співвідношення сили впливу акторів

регіонального політичного режиму у Чернівецькій області. Суть структурного оновлення полягає в тому, що (1) регіональні політичні актори на рівні інститутів влади та місцевого самоврядування є політично слабкими та залежними від концентрованих бізнес-груп, які на попередньому етапі фактично завершили розподіл регіональних економічних ресурсів; (2) бізнес-групи, як актори регіонального політичного режиму, інтегровані до представницьких органів влади та місцевого самоврядування на всіх рівнях; (3) система інститутів-медіаторів намагається виступати в ролі арбітра у взаємодії слабкої (і для центру, і для регіону) влади та концентрованих бізнес-структур, проте її системна недовершеність сприяє тому, що її можуть використовувати для своїх цілей і влада, і бізнес-групи.

Важливим моментом, відображеним на рівні всіх етапів становлення та розвитку регіонального політичного режиму в Чернівецькій області, є те, що зміна ідеологічних та ціннісних моделей на всіх рівнях політики (2004 р., 2014 р.) не вплинула на принципи його функціонування. Тому, на нашу думку, перспективи чернівецького регіонального політичного режиму визначатимуться особливостями динаміки на рівні визначених вище критеріїв оцінки регіональних політичних режимів, насамперед пов'язаних з пошуком політичної суб'єктності об'єднаних територіальних громад у просторі публічної політики Чернівецької області та створенням й інституціоналізацією такого публічного простору, принаймні у вигляді Агенції регіонального розвитку, що сприятиме трансформації системи патрон-клієнтальних відносин між центром та регіонами України.

1. Політичні ідентичності в сучасній Україні / за ред. М.С. Кармазіної. – К.: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2015. – 288 с.

2. Електоральні процеси України в регіональному вимірі: Буковина і Закарпаття: монографія. – Ужгород: Поліграфцентр „Ліра”, 2014. – 552 с.

3. Ротар Н. Ю. Політичні ідентичності в сучасній Україні: міська громада Чернівців / Н. Ю. Ротар. – К.: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2016. – 344 с.

4. Ротар Н. Партійна самоідентифікація чернівецької громади на парламентських виборах 2002–2014 рр. / Н. Ю. Ротар // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. – Вип. 3 (77). – С. 90 – 120.

5. Ротар Н. Етнонаціональний вимір політичних ідентичностей у локальних спільнотах: чернівецький приклад / Н. Ю. Ротар // Політичний менеджмент. – 2013. – № 3 (59). – С. 95–106.

6. Кучуран А. М. Дослідження локальної політичної влади крізь призму теорії міських режимів: автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.01 / А. М. Кучуран; Чернів. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича. – Чернівці, 2017. – 20 с.

7. Ротар Н. Ю. Інституціональний дизайн регіонального політичного режиму у Чернівецькій області / Н. Ю. Ротар // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України. – 2017. – Вип. 2 (81) – С. 44–76.

8. Rotar N. Uczestnictwo polityczne obywateli Ukrainy: wymiar wyborczy, protestacyjny i dyskursywny / N. Rotar // Politeja. – Krakow. – 2015. – № 2 (34/1). – P. 107 – 143.

9. Довідник міжетнічної толерантності /упоряд. Н. Ю. Ротар; за ред. А.М.Круглашова. – Чернівці: Видавничий дім „Букрек”, 2011. – 232 с.

10. Бурдяк В. І. Образ німців та Німеччини у громадській думці населення краю (на матеріалах Чернівецької області): монографія / В. І. Бурдяк, Н. Ю. Ротар. – Чернівці: Рута, 2004. – 150 с.

11. Гуйтор М. М. Аспекти соціальної стабільності в поліетнічних регіонах України (на прикладі Чернівецької області) / М. М. Гуйтор // Гілея: науковий вісник. – 2015. – Вип. 96. – С. 456–461.

12. Гуйтор М. Технологічні особливості парламентських виборів 2012 р. у чернівецькій області / М. Гуйтор // Вісник Львівського університету „Серія філософсько-політологічні студії”. – 2016. – Вип. 7. – С. 92–100.

13. Круглашов А. М. Буковинська етнополітична мозаїка. Історична спадщина та сучасні тенденції / А. М. Круглашов // Політичний менеджмент. – 2004. – № 2. – С. 47–67.

14. Kruglashov A. The configuration of Chernivtsi and Zakarpatska Oblast political parties' Regional branches and their impact on Regional politics / A. Kruglashov, V. Chebanyk // European Journal of Transformation Studies. – 2015. – Vol. 3. – № 2. – P. 67–77.

15. Круглашов А. Регіональні аспекти діяльності груп інтересів в Україні (на прикладі Чернівецької області) / А. Круглашов, О. Щербатюк // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса. – 2013. – Вип 3(5). – С. 290–306.

16. Гідна зустріч ювілею славного Чернівецького бургмістра [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.politicalscience.chnu.edu.ua/index.php?page=ua&data\[2818\]\[id\]=8474](http://www.politicalscience.chnu.edu.ua/index.php?page=ua&data[2818][id]=8474)

17. Skaaning S. Political Regimes and Their Changes: A Conceptual Framework / S. Skaaning // CDDRL Working Papers. Freeman Spogli Institute for International Studies, Stanford University. – 2006. – № 55. – P. 1–30.

18. Статистичний щорічник Чернівецької області за 2016 рік. – Чернівці: Головне управління статистики у Чернівецькій області, 2017. – 563 с.

19. Населення Чернівецької області за 2016 рік. Статистичний збірник. – Чернівці: Головне управління статистики у Чернівецькій області, 2017. – 62 с.

20. Перепис населення. Національний склад населення, мовні ознаки, громадянство. Національність та мовні ознаки. 19A050501_02_073. Розподіл населення за рідною мовою, Чернівецька область (1,2,3,4) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://database.ukrcensus.gov.ua/MULT/Database/Census/databasetree_uk.asp

21. Довідка про Герцаївський район [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://hertza.oda.cv.ua/page/dovidka-pro-gertsaiivskii-raion>

22. Про утворення Герцаївського району Чернівецької області. Постанова Верховної Ради України від 06.12.1991 №1942/12 // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 9. – Ст. 113.

23. Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України. Децентралізація. Чернівецька область. Громади [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://decentralization.gov.ua/areas/24/gromadu>

24. Перспективний план формування територій громад Чернівецької області (із змінами) з врахуванням Розпоряджень Кабінету Міністрів України № 1073-р від 13.10.2015, № 1281-р від 04.12.2015, № 1345-р від 23.12.2015, № 491-р від 19.07.2017; із змінами, внесеними згідно з Розпорядженням КМ № 794-р від 25.10.2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://oblrada.cv.ua/downloads/plan.pdf>

25. Таблиця: 19A0501 03. Кількість наявного населення за типом поселень (0,1). Чернівецька область [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://database.ukrcensus.gov.ua/MULT/Dialog/Saveshow.asp>

26. Статистичний щорічник Чернівецької області за 2013 рік. – Чернівці: Головне управління статистики у Чернівецькій області, 2014. – 595 с.

27. Про соціально-економічне становище Чернівецької області за січень – жовтень 2017 року. – Чернівці: Головне управління статистики у Чернівецькій області, 2017. – 66 с.

28. Демографічна ситуація Чернівецької області у 2016 році (Економічна доповідь). – Чернівці: Головне управління статистики у Чернівецькій області, 2017. – 25 с.

29. Статистичний щорічник Чернівецької області за 2001 рік. – Чернівці: Головне управління статистики у Чернівецькій області, 2002. – 438 с.

30. Чернівецький регіональний центр зайнятості. Статистика та аналітика. Інформаційна записка про стан ринку праці [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dcz.gov.ua/chn/control/uk/statdatacatalog/list>

31. Економічна активність населення України, 2015: Статистичний збірник. – К.: Державна служба статистики України, 2016. – 201 с.

32. Економічна активність населення України 2016: Статичний збірник. – К.: Державна служба статистики України, 2017. – 206 с.

33. З 1 жовтня буковинцям перерахують розмір зимової субсидії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://pogliad.ua/news/bukovina/z-1-zhovtnya-bukovinsuam-pererahuuyut-rozmir-zimovoyi-subsidiyi-344155>

34. Кількість підприємств за їх розмірами за регіонами у 2016 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

35. Обсяг реалізованої промислової продукції за регіонами у січні – листопаді 2017 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

36. Кількість активних підприємств за регіонами України та видами економічної діяльності [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

37. Площа рубок лісу по регіонах (2000–2016) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

38. Про звернення депутатів Чернівецької обласної ради VII скликання до Президента України, Верховної Ради України та Кабінету Міністрів України

щодо недопущення передачі державних лісогосподарських підприємств у концесію. Рішення 209 – 17/17 від 14 листопада 2017 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://oblrada.cv.ua/document/list/4153/>

39. Обсяги експорту-імпорту товарів за регіонами України у січні-жовтні 2017 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2017/zd/oet/oet_u/oet1017_u.htm

40. Обсяги експорту-імпорту товарів за регіонами України у 2016 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2016/zd/oet/oet_u/oet1216_u.htm

41. Обсяги експорту-імпорту товарів за регіонами України у 2015 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2015/zd/oet/oet_u/oet1315_u.htm

42. Обсяги експорту-імпорту товарів за регіонами України за 2014 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2014/zd/oet/oet_u/oet1314_u.htm

43. Обсяги експорту-імпорту товарів за регіонами України за 2013 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2013/zd/oet/oet_u/oet1213_u.htm

44. Обсяги експорту-імпорту товарів за регіонами України за 2012 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2012/zd/oet/oet_u/oet1212_u.htm

45. Обсяги експорту-імпорту товарів за регіонами України за 2011 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2011/zd/oet/oet_u/oet1211_u.htm

46. Обсяги експорту-імпорту товарів за регіонами України за 2010 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2010/zd/oet/oet_u/oet1210_u.htm

47. Обсяги експорту-імпорту товарів за регіонами України за 2009 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2009/zd/oet/oet_u/oet1209_u.htm

48. Обсяги експорту-імпорту товарів за регіонами України за 2008 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2008/zd/oet/oet_u/oet1208_u.htm

49. Обсяги експорту-імпорту товарів за регіонами України за 2007 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2007/zd/oet/oet_u/oet1207_u.htm

50. Розподіл обсягів експорту-імпорту товарів за регіонами України за 2006 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2006/zd/oet/oet_u/oet122006.html

51. Обсяги експорту-імпорту товарів за регіонами України за 2005 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/zd/oet/oet_u/oet122005.html

52. Обсяги експорту-імпорту товарів за регіонами України за 2004 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2004/zd/oet/oet_u/oet2004.html

53. Обсяги експорту-імпорту товарів по регіонах України за січень – листопад 2003 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2003/zd/oet/oet_u/112003.html

54. Обсяги експорту-імпорту товарів по регіонах України за 2002 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2002/zd/oet/122002.html>

55. Устименко В. Угода про Асоціацію з ЄС: можливості та ризики. Інфографіка / Устименко В. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ipress.ua/mainmedia/ugoda_pro_asotsiatsiyu_z_yes_mozhlyvosti_ta_ryzyky__infografika_238507.html

56. У Румунії вирубка лісів порівняли до терористичної діяльності. Інфографіка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bukinfo.com.ua/show/news?lid=73386>

57. Методика вимірювання регіонального людського розвитку. – К.: Інститут демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України, 2012. – 50 с.

58. Динаміка Індексу регіонального людського розвитку, 2004–2014 рр. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.idss.org.ua/ukr_index/Dynamic_ua.pdf

59. Зовнішня трудова міграція населення (за результатами модульного вибіркового обстеження). Статистичний бюлетень. – К.: Державна служба статистики України, 2017. – 36 с.

60. Закон про освіту покращить результати ЗНО [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://acc.cv.ua/chernivtsi/26830-zakon-pro-osvitu-pokrashchit-rezultati-zno-osvityani>.

61. Пропозиції щодо пункту і висновку Мінфіну України, вміщеному в листі від 24.05.1996 р. № 12-02/8-2459 „Про питання друкованих засобів масової інформації?”. Чернівецька обласна державна адміністрація [01.07.1996 № 07.37-6/1881] // ДАЧО. – Ф. 2896. – Оп. 2. – Спр. 166. – Арк. 79. Арк. 79–80.

62. Стан і розвиток зв'язку України за 9 місяців 2017 року. Статистичний бюлетень. – К., 2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publinform_u.htm

63. Довідка щодо роботи обласної державної телерадіокомпанії [І. Вергун]. Комітет інформації Чернівецької обласної державної адміністрації [5.05.99 № 06-115] // ДАЧО. – Ф. 2896. – Оп. 2. – Спр. 737. – Арк. 5.

64. Звіт представника Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення у Чернівецькій області Нечепорук Любові Миколаївни за 2016 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bukoda.gov.ua/page/zviti-predstavnika-natsionalnoi-radi-ukraini-z-pitan-telebachennya-ta-radiomovlennya-v-chernive>

65. Sarcinelli U. Symbolische Politik / U. Sarcinelli. – Opladen: Westdeutscher Verlag, 1987. – 301 S.

66. Паспорт Чернівецької області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bukoda.gov.ua/sites/default/files/P/Pasport2015/Oblast/Pasport_new.pdf

67. Офіційний сайт Хотинської державної районної адміністрації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://khotyn.bukoda.gov.ua/>

67. Паспорт Хотинського району [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bukoda.gov.ua/page/chernivetska-oblast-0>

69. Регіональна угода між Чернівецькою обласною державною адміністрацією, Чернівецькою обласною радою, Федерацією роботодавців Чернівецької області та Чернівецькою обласною радою профспілок на 2011–12 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://bukoda.gov.ua/page/regionalna-ugoda>

70. Чернівецька область та Румунія розробляють спільні плани у туристичній галузі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://bukoda.gov.ua/news/chernivetska-oblast-ta-rumuniya-rozroblyayut-spilni-plani-u-turistichnii-galuzi>

71. Привітання голови Обласної державної адміністрації Олександра Фищука з нагоди відзначення 97-ї річниці Буковинського віча [03.11.2015] [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://bukoda.gov.ua/news/privitannya-golovi-oblasnoi-derzhavnoi-administratsii-oleksandra-fishchuka-z-nagodi-vidznachenn>

72. Звернення голови Обласної державної адміністрації Олександра Фищука з нагоди 75-річчя утворення Чернівецької області [07.08.2015] [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://bukoda.gov.ua/news/zvernennya-golovi-oblasnoi-derzhavnoi-administratsii-oleksandra-fishchuka-z-nagodi-75-richchya>

73. Прокопович Е. Кінець австрійського панування в Буковині / Еріх Прокопович; [пер. з нім.]. – Чернівці: Золоті литаври, 2003. – 80 с.

74. Про кількість та склад населення України за підсумками Всеукраїнського перепису населення 2001 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://2001.ukcensus.gov.ua/results/general/nationality/>

75. Розподіл населення за рідною мовою, Чернівецька область (у % до загальної чисельності населення) – Регіон, Рік, Вказали у якості рідної мову „румунська” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://database.ukrcensus.gov.ua/MULT/Database/Census/databasetree_uk.asp

76. Розподіл населення за рідною мовою, Чернівецька область (у % до загальної чисельності населення) – Регіон, Рік, Вказали у якості рідної мову „молдовська” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://database.ukrcensus.gov.ua/MULT/Database/Census/databasetree_uk.asp

77. Протести: Дорогу до митного посту в Порубному таки перекрыли [2 лютого 2016] [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.fakty.cv.ua/protesty-dorohu-do-mytnoho-postu-v-porubnomu-taky-perekryly/>

78. Про управління. Структура підрозділу / Управління культури Чернівецької обласної державної адміністрації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.buktour.com.ua/about.php?id=1>

79. „Буковинський діалог – 2011” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://oda.cv.ua/old/index.php?option=com_content&task=view&id=11320&Itemid=145

80. Ініціатива патрунування регіонів України країнами Європейського Союзу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://oda.cv.ua/old/index.php?option=com_content&task=view&id=17511&Itemid=145

81. Якщо б євроінтеграція відбувалася за регіональним принципом, то Буковина була б першою серед інших регіонів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://oda.cv.ua/old/index.php?option=com_content&task=view&id=18280&Itemid=145

82. Політика транскордонної співпраці має будуватися, виходячи з інтересів регіонів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://oda.cv.ua/old/index.php?option=com_content&task=view&id=11564&Itemid=145

83. Буковина здатна очолити європейську ходу регіонів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://oda.cv.ua/old/index.php?option=com_content&task=view&id=12603&Itemid=145

84. Михайло Гайнічеру: враховуючи значний потенціал Буковини, можна розраховувати на залучення коштів Європейського Союзу для розвитку

інфраструктури області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://oda.cv.ua/old/index.php?option=com_content&task=view&id=9373&Itemid=145

85. Експортна підтримка українських підприємств на ринках ЄС та третіх країнах [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://oda.cv.ua/old/index.php?option=com_content&task=view&id=9058&Itemid=145

86. Про засади державної регіональної політики. Закон України від 5 лютого 2015 року № 156-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/156-19>

87. Положення про Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України. Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 30 квітня 2014 р. № 197 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minregion.gov.ua/wp-content/uploads/2017/03/Polozhennya-pro-Ministerstvo-regionalnogo-rozvitku-budivnitstva-ta-zhitlovo-komunalnogo-gospodarstva-Ukrayini.pdf>

88. Перелік проектів. Чернівецька область [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dftr.minregion.gov.ua/Projects-list?PAREA=94>

89. Офіційні результати виборів Президента України 1 грудня 1991 р. // Урядовий кур'єр. – 1991. – 14 грудня. – № 38–39. – С. 1.

90. Офіційні результати виборів Президента України 26 червня 1994 року // Урядовий кур'єр. – 1994. – 30 червня. – С. 1.

91. Вибори Президента 99. Підсумки голосування [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vp1999/WEBPROC0>

92. Вибори Президента України 2004. Результати голосування [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vp2004/WP0011>

93. Вибори Президента України 2010. Результати голосування [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vp2010/WP0011>

94. Вибори Президента України 2014. Результати голосування [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vp2014/wp001>

95. Папів на Буковині придбав село Драчинці разом з селянами і прикупив Бога [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.chas.cv.ua/35695-papuv-privdbav-drachinc-z-selyanami-prikupiv-boga.html>

96. Чернівецька область – серед останніх у рейтингу з відкритості для бізнесу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://bukinfo.com.ua/show/news?lid=86946>

97. Чи приваблива Чернівецька область для бізнесу? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://bukovyna.tv/chy-pryvablyva-chernivetska-oblast-dlya-biznesu/>

98. Народні депутати України 2-го скликання (1994–1998) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/radan_gs09/d_index_arh?skl=2

99. 29.03.1998. Чергові вибори. Чернівецька область [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vd2002/webproc0v?kodvib=1&rejim=0>

100. Основні відомості. Результати голосування. 29.03.1998. Чергові вибори. Король Віктор Миколайович [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vd2002/webproc0v?kodvib=1&rejim=0>

101. Основні відомості. Результати голосування. 29.03.1998. Чергові вибори. Філіпчук Георгій Георгійович [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vd2002/webproc0v?kodvib=1&rejim=0>

102. Основні відомості. Результати голосування. 29.03.1998. Чергові вибори. Попеску Іван Васильович [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vd2002/webproc0v?kodvib=1&rejim=0>

103. Основні відомості. Результати голосування. 29.03.1998. Чергові вибори. Корчинський Анатолій Іванович [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vd2002/webproc0v?kodvib=1&rejim=0>

104. Результати голосування по регіону в одномандатних виборчих округах 31.03.2002. Чергові вибори. Чернівецька область [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vd2002/WEBPROC0V>

105. Основні відомості. 31.03.2002. Чергові вибори. Результати голосування. Король Віктор Миколайович [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vd2002/WEBPROC0V>

106. Основні відомості. 31.03.2002. Чергові вибори. Результати голосування. Манчуленко Георгій Маноїлійович [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vd2002/WEBPROC0V>

107. Основні відомості. 31.03.2002. Чергові вибори. Результати голосування. Бауер Михайло Йозефович [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vd2002/WEBPROC0V>

108. Основні відомості. 31.03.2002. Чергові вибори. Результати голосування. Каденюк Леонід Костянтинович [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vd2002/WEBPROC0V>

109. Вибори народних депутатів 2012. Відомості про підрахунок голосів виборців в одномандатному виборчому окрузі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2012/WP040?PT001F01=900&pf7331=201>

110. Позачергові вибори народних депутатів України 2014. Відомості про підрахунок голосів виборців в межах одномандатних виборчих округів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2014/-wp039?PT001F01=910>

111. Бізнес Бурбаків в окупованому Криму [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://times.cv.ua/2017/03/21/biznes-burbakiv-v-okupovanomu-krimu/>

112. Фищук платить Бурбаку за піар [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://times.cv.ua/2017/10/09/fyschuk-platyt-burbaku-za-piar/>

113. Вибори до Верховної Ради України 1998. Результати голосування [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vd2002/-webproc0v?kodvib=1&rejim=0>

114. Партії, які за підсумками голосування набрали 4% та більше у регіоні. 31.03.2002. Чергові вибори [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vd2002/WEBPROC0V>

115. Списки депутатів від партій (блоків). Вибори народних депутатів України 26 березня 2006 року <http://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2006/w6p001>

116. Відомості про підрахунок голосів виборців в межах України. Позачергові вибори народних депутатів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: 30 вересня 2007 року <http://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2007/w6p001>

117. Списки депутатів від партій (блоків). Позачергові вибори народних депутатів України 30 вересня 2007 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2007/w6p001>

118. Вибори народних депутатів 2012. Відомості про підрахунок голосів виборців по загальнодержавному багатомандатному виборчому округу

[Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2012/wp300?PT001F01=900>

119. Позачергові вибори народних депутатів України 2014. Обрані народними депутатами України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2014/wp611?PT001F01=910>

120. Позачергові вибори народних депутатів України 2014. Відомості про підрахунок голосів виборців по загальнодержавному багатомандатному виборчому округу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2014/wp300?PT001F01=910>

121. Місцеві вибори. Україна, 2010. Результати виборів депутатів ради. Чернівецька міська рада [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vm2010/wp001>

122. Місцеві вибори. Україна, 2010. Результати виборів депутатів ради. Чернівецька обласна рада [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vm2010/wp001>

123. Місцеві вибори. Україна, 2015. Чернівецька міська рада. Обрані депутати у виборчому окрузі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.cvk.gov.ua/pls/vm2015/PVM058?PID112=30&PID102=1848&PF7691=1848&PT001F01=100&rej=0&pt00_t001f01=100

124. Місцеві вибори. Україна, 2015. Чернівецька обласна рада. Обрані депутати у виборчому окрузі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.cvk.gov.ua/pls/vm2015/PVM058?PID112=12&PID102=1569&PF7691=1569&PT001F01=100&rej=0&pt00_t001f01=100

125. Деякі питання розподілу у 2017 році субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на здійснення заходів щодо соціально-економічного розвитку окремих територій. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 11 травня 2017 р. № 310-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/310-2017-%D1%80/page>

126. Об'єднані територіальні громади [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://atu.minregion.gov.ua/ua/gromady-list2/>

127. Концепція державної регіональної політики: Указ Президента України від 25 травня 2001 року № 341/2001 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/341/2001>

128. Асоціація агенцій регіонального розвитку України : офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.narda.org.ua>

129. Про засади державної регіональної політики. Закон України від 5 лютого 2015 року № 156-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/156-19>

130. Типове положення про агенцію регіонального розвитку. Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 11 лютого 2016 р. № 258 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/258-2016-%D0%BF>

131. Стратегія розвитку Чернівецької області на період до 2020 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bukoda.gov.ua/page/strategiya-rozvitku-chernivetskoj-oblasti-na-period-do-2020-roku>

132. Про надання згоди на вступ до складу співзасновників Установи „Агенція регіонального розвитку Чернівецької області?”. Рішення Чернівецької

обласної ради № 208-17/17 від 17 листопада 2017 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://oblrada.cv.ua/document/list/4153/>

133. Кармазіна М. Політичний регіон: підстави формування та функціонування / М. Кармазіна // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України. – 2016. – Вип. 1 (81). – С. 5–23.

134. Закон України „Про транскордонне співробітництво” від 24 червня 2004 року № 1861-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 45. – Ст. 499.

135. Договір про відносини добросусідства і співробітництва між Україною та Румунією від 2.06.1997 р. Договір ратифіковано Законом № 474/97-ВР від 17.07.97. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=642_003

136. Карпатський єврорегіон [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bukoda.gov.ua/page/karpatskii-evtoregion>

137. Єврорегіон „Верхній Прут” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bukoda.gov.ua/page/evtoregion-verkhni-prut>

138. Четверте засідання Спільного моніторингового комітету. Сучава, 1 жовтня 2010 р. // Електронний бюлетень: жовтень, 2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://cbc.mie.ro/Moldova/user_files/Electronic%20Bulletin%20JOP%20RO%20Ua%20MD%20oct%202010_UA.pdf

139. Цифри і факти (2008–2010 роки). До звіту голови Чернівецької облдержадміністрації Володимира Куліша „Про стан соціально-економічного розвитку та виконання делегованих повноважень”. – Чернівці, 2009. – 68 с.

140. Підготовка великих інвестиційних проектів [Електронний ресурс] // Електронний бюлетень: жовтень, 2010. – Режим доступу: http://cbc.mie.ro/Moldova/user_files/Electronic%20Bulletin%20JOP%20RO%20Ua%20MD%20oct%202010_UA.pdf

141. Конференція присвячена завершенню Програми сусідства Phare СВС Румунія – Республіка Молдова 2004–2006 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://cbc.mie.ro/Moldova/user_files/Electronic%20Bulletin%20JOP%20RO%20Ua%20MD%20June%202010_UA.pdf

142. До уваги інститутів громадянського суспільства Чернівецької області! Розпочато формування нового складу Громадської ради при облдержадміністрації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.oda.cv.ua/page/do-uvagi-institutiv-gromadyanskogo-suspilstva-chemnivetskoi-oblasti-rozpochato-formuvannya-no-0>

143. Розпорядження „Про забезпечення участі громадськості Чернівецької області у формуванні та реалізації державної політики” № Р-6 від 13 січня 2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.oda.cv.ua/page/rozporuyadzhennya-6-r-vid-13-sichnya-2011-r-0>

144. Установчі збори з обрання Громадської ради при Чернівецькій обласній державній адміністрації прийняли рішення про обрання Громадської ради в кількості 25 осіб [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.oda.cv.ua/page/ustanovchi-zbori-z-obrannya-gromadskoi-radi-pri-chemnivetskii-oblderzh-administratsii-priinyal-0>

145. Рішення № 1 „Про затвердження положення про громадську раду при обласній державній адміністрації” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.oda.cv.ua/page/rishennya-1-3>

146. Рішення № 2 „Про обрання голови, заступника голови та секретаря громадської ради при обласній державній адміністрації” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.oda.cv.ua/page/rishennya-2>

147. Рішення № 3 „Про утворення робочих комісій, затвердження голів, заступників голів та персонального складу робочих комісій громадської ради при обласній державній адміністрації” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.oda.cv.ua/page/rishennya-3-1>

148. Положення про громадську раду при Чернівецькій обласній державній адміністрації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.oda.cv.ua/page/polozhennya-pro-gromadsku-radu-pri-chernivetskii-oblasnii-derzhavnii-administratsii-0>

149. Регламент громадської ради при Чернівецькій обласній державній адміністрації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.oda.cv.ua/page/reglament-gromadskoi-radi-pri-chernivetskii-oblasnii-derzhavnii-administratsii-0>

150. Новообраний склад громадської ради при Чернівецькій обласній державній адміністрації [12.03.2013] [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.oda.cv.ua/page/novoobranii-sklad-gromadskoi-radi-pri-chernivetskii-oblasnii-derzhavnii-administratsii>

151. Про затвердження персонального складу громадської ради при Чернівецькій обласній державній адміністрації. Розпорядження від 28 жовтня 2015 р. № 745-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bukoda.gov.ua/rubrik/52>

152. Заява громадської ради при Чернівецькій ОДА щодо суспільно-політичної ситуації в зв'язку з подіями 30 листопада – 3 грудня 2013 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.oda.cv.ua/page/zayava-gromadskoi-radi-pri-chernivetskii-oda-shchodo-suspilno-politichnoi-situatsii-v-zv-yazku->

153. Засідання громадської ради [Чернівецька обласна державна адміністрація] [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bukoda.gov.ua/page/plan-zasidannya-gromadskoi-radi-3>

154. Положення про регіональну раду з питань етнопонаціональної політики / Чернівецька обласна державна адміністрація [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.oda.cv.ua/page/regionalna-rada-z-pitan-etnonatsionalnoi-politiki-0>

155. Про раду з питань етнопонаціональної політики. Розпорядження від 2 листопада 2017 р. № 952-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://bukoda.gov.ua/sites/default/files/photos/952-r_vid_02_11_2017.pdf

156. Програма підтримки національно-культурних товариств Чернівецької області та української діаспори на 2013–2015 роки. Затверджено Рішення Чернівецької обласної ради від 14 березня 2013 р. № 16-14-13 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://oblrada.cv.ua/document/regional_program/

157. Регіональні дані ЗНО–2017. Герцаївський район, Чернівецька область – результати за шкалою 1–12 балів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zno.testportal.com.ua/stat/2017>

158. Стало відомо, хто очолить Чернівецьку філію Суспільного мовлення [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://molbuk.ua/tags/%D1%F3%-F1%EF% B3%EB%FC%ED%E5+%EC%EE%E2%EB%E5%ED%ED%FF/>